

Władza w przestrzeni społeczno-politycznej

Ujęcie teoretyczne i praktyczne

Pod redakcją:

Tomasza Bojarowicza

Wojciecha Kotowicza

Pawła Schmidta

**Instytut Nauk Politycznych
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie**

Olsztyn 2016

Władza w przestrzeni społeczno-politycznej

Ujęcie teoretyczne i praktyczne

Władza w przestrzeni społeczno-politycznej

Ujęcie teoretyczne i praktyczne

Pod redakcją:

Tomasza Bojarowicza

Wojciecha Kotowicza

Pawła Schmidta

Olsztyn 2016

Recenzenci:

dr hab. Marcin Chełminiak

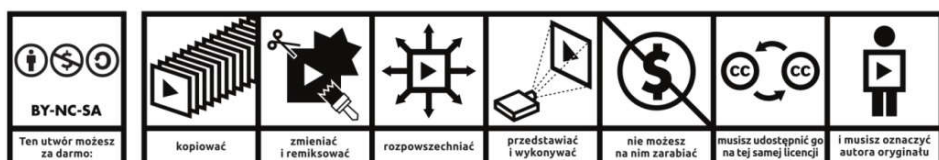
dr Grzegorz Haber

Projekt okładki:

Dawid Zieleniewski

ISBN 978-83-89559-36-4

Licencja: Creative Commons 3.0 Polska

Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Na tych samych warunkach 3.0 Polska – Licencja ta pozwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz tak długo jak utwory zależne będą również obejmowane tą samą licencją. <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/3.0/pl/>

Wydawca

Instytut Nauk Politycznych

Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie

== Wersja elektroniczna ==

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie

Część I - Aspekty teoretyczne i prawne

Łukasz M. Dominiak.....	13
<i>Co to jest władza? Konceptualizacja władzy według Michaela Manna</i>	
Andrzej Sęk, Mariusz Róg.....	26
<i>Suweren i jego wpływ na wybór władzy w wybranych państwach</i>	
Łukasz Czarnecki.....	42
<i>Dopuszczalność ingerencji Komisji Europejskiej w system prawny i polityczny RP jako przejaw władzy?</i>	
Anna Wójcik.....	56
<i>Problematyka przywództwa politycznego w strukturach Unii Europejskiej – zagadnienia teoretyczne</i>	

Część II – Mechanizmy funkcjonowania, przywództwo i elity polityczne

Selim Chazbijewicz.....	73
<i>Władza w przestrzeni społeczno-politycznej i religijnej islamu</i>	
Michał Alagierski.....	86
<i>Elites in the Republic of Turkey Toward the Main Challenges in the 21st Century</i>	
Dominik Tylka.....	101
<i>Patriarcha prezydentem – społeczne i polityczne uwarunkowania cypryjskiego papocezaryzmu</i>	
Paweł Schmidt.....	116
<i>General Władysław Sikorski – premier – dyktator na emigracji?</i>	
Michał Banaś.....	131
<i>Wydarzenia krytyczne a poparcie dla partii rządzących w III RP</i>	

Część III – *Softpower* w obszarze władzy i polityki

Diana Mościcka.....	149
<i>Polityka i media – wybrane relacje i zależności</i>	
Tadeusz Sznajderski.....	160
<i>Media i ich rola pośrednika między władzą a obywatelami</i>	
Marta Hoffman.....	171
<i>Władza medyczna czy polityczna? Medykalizacyjne spojrzenie na relacje władzy w państwie</i>	
Tomasz Pawłuszko.....	185
<i>Relacje wiedzy i władzy. Problemy doradztwa eksperckiego w sferze polityki</i>	
Wojciech Kotowicz.....	203
<i>Władze federalne Rosji wobec statusu obwodu kaliningradzkiego</i>	

WPROWADZENIE

Władza jest obiektem zainteresowania wszystkich aktorów politycznych. Jest jednak również istotną kategorią badawczą, której wielowymiarowość i wielowątkowość wciąż pozostaje szerokim polem rozwoju. Funkcjonuje na pograniczu nauk politycznych oraz socjologii, historii, psychologii, nauk prawnych, medioznawstwa, a nawet ulega wpływom takich nauk jak biologia i medycyna. Ma to szczególny charakter w perspektywie niezwykle szybkich przemian jakie miały i wciąż mają miejsce w XX i XXI w. – w dobie natychmiastowej wymiany informacji i globalizacyjnych procesów zacierania granic pomiędzy różnymi sferami życia społecznego. Niniejsza publikacja jest efektem pracy przedstawicieli 11 polskich ośrodków naukowych. Została podzielona na 3 wzajemnie uzupełniające się części.

Część I zatytułowana „Aspekty teoretyczne i prawne” zawiera 4 artykuły. Pierwszym z nich jest otwierający dyskusję artykuł Łukasza Dominiaka pt. *Co to jest władza? Konceptualizacja władzy według Michaela Manna*. Autor próbuje przedstawić „socjologiczną ramę teoretyczną do analizy zjawiska władzy”, dostrzegając potrzebę jasnego definiowania kategorii władzy. Następnie Mariusz Róg i Andrzej Sęk w tekście pt. *Suweren i jego wpływ na wybór władzy w wybranych państwach. Przegląd rozwiązań ustrojowych*, próbują syntetycznie określić rolę obywateli państw demokratycznych w procesie kreacji najwyższych organów władzy państwowej na wybranych przykładach europejskich. Z kolei Łukasz Czarnecki w artykule: *Dopuszczalność ingerencji Komisji Europejskiej w system prawny i polityczny RP jako przejaw władzy?*, stara się odpowiedzieć na pytanie o zakres samodzielności i prawa do samostanowienia państw, będących członkami Unii Europejskiej. Ostatnim w tej części publikacji jest tekst Anny Wójcik pt. *Problematyka przywództwa politycznego w strukturach Unii Europejskiej – zagadnienia teoretyczne*, w którym autorka zajmuje się złożonością teoretycznych problemów przywództwa politycznego w ramach Wspólnot Europejskich.

„Mechanizmy funkcjonowania, przywództwo i elity polityczne” to druga część publikacji, którą rozpoczyna tekst Selima Chazbijewicza nt. *Władza w przestrzeni społeczno-politycznej i religijnej islamu*. Autor ten naświetla na przestrzeni dziejów wewnętrzne i zewnętrzne uwarunkowania sprawowania władzy świeckiej oraz religijnej, które są ze sobą ściśle powiązane. W bardziej współczesnej analizie tureckiej przestrzeni politycznej, ze szczególnym uwzględnieniem elit politycznych, Michał Alagierski w artykule pt. *Elites in the Republic of Turkey Toward the Main Challenges in the 21st Century*, określa główne wyzwania z jakimi te elity polityczne mierzą się w XXI w. Z kolei Dominik Tylka w tekście pt. *Patriarcha prezydentem – społeczne i polityczne uwarunkowania cypryjskiego papocezaryzmu*, podejmuje się próby analizy specyfiki wewnętrznych uwarunkowań przywódczej roli patriarchy kościelnej w życiu politycznym w odniesieniu do teorii pogranicza. Granic przywództwa politycznego i określenia tego, gdzie kończy się legalna władza polityczna, a zaczyna dyktatura jednostki w świetle teorii przywództwa politycznego na przykładzie emigracyjnego rządu gen. Władysława Sikorskiego doszukuje się Paweł Schmidt w artykule pt. *General Władysław Sikorski – premier – dyktator na emigracji?* Kończącym tę część jest tekst Michała Banasia zatytułowany: *Wydarzenia krytyczne a poparcie dla partii rządzących w III RP*. Autor podejmuje się analizy wpływu politycznych kryzysów wywołanych pojedynczymi wydarzeniami o znacznym wpływie medialnym i społecznym.

Ostatnia część publikacji została określona jako „Softpower w obszarze władzy i polityki”. Pierwsze dwa artykuły w tym obszarze dotyczą wzajemnych relacji i ścisłych zależności pomiędzy aktorami politycznymi oraz mediami (Diana Mościcka: *Polityka i media – wybrane relacje i zależności*), jak również mediów jako kanału pośredniczącego między organami władzy państwowej a obywatelami (Tadeusz Sznajderski – *Media i ich rola pośrednika między władzą a obywatelami*). W zupełnie odrębnej, lecz identycznie istotnej przestrzeni swoje badania przedstawiła Marta Hoffman w tekście: *Władza medyczna czy polityczna? Medykalizacyjne spojrzenie na relacje władzy w państwie*, ukazując zakres wpływu medykalizacji na procesy polityczne oraz działalność

aktorów politycznych. Zaś tekst Tomasza Pawłuszki pt. *Relacje wiedzy i władzy. Problemy doradztwa eksperckiego w sferze polityki*, traktuje o niedostatecznym wykorzystaniu profesjonalnego *know-how* w obszarze polskiej sceny politycznej. Artykułem kończącym jest z kolei tekst Wojciecha Kotowicza nt. wewnętrznych regulacji Federacji Rosyjskiej dotyczących funkcjonowania obwodu kaliningradzkiego zatytułowany: *Władze federalne Rosji wobec statusu obwodu kaliningradzkiego*.

Redaktorzy

CZEŚĆ I

Aspekty teoretyczne i prawne

Co to jest władza? Konceptualizacja władzy według Michaela Manna

Streszczenie

Artykuł przedstawia socjologiczną ramę teoretyczną do analizy zjawiska władzy. Szczegółowo omawia model IEMP materializmu instytucjonalnego Michaela Manna w tym szczególnie cztery rodzaje źródeł władzy: ideologiczne, ekonomiczne, militarne i polityczne wraz z empirycznymi wskazówkami. Model ten implikuje nową konceptualizację pojęć „władza” oraz „społeczeństwo” i przewartościowuje lub odrzuca większość dominujących ustaleń na ten temat. Uznanie tego modelu wiąże się z powiązaniem władzy z relacjami socjoprzestrzennymi i uwrażliwia na obserwację wszystkich możliwych historycznie form tego wieloaspektowego zjawiska.

Słowa kluczowe: władza, teoria społeczna, model IEMP.

Summary

Article introduces the theoretical frame for the analysis of power. It discusses Michael Mann IEMP model of institutional materialism with its four social power sources: ideological, economical, military and political along with some empirical indications. IEMP model imply new conceptualization of notions of power and society and it reevaluates or rejects almost all dominant assumptions in this topic. Recognition of this model ties power with sociospatially social relations and it lay stress on observation of all historically possible forms of this multi shaped phenomenon.

Key words: power, social theory, IEMP model.

Wprowadzenie

Władza należy do pojęć, których desygnat najmniej odpowiada stabilizującej funkcji definiowania zjawisk. Każdy, kto zetknął się z tym pojęciem, zdaje sobie sprawę, jak trudno jest je precyzyjnie określić. W większości przypadków dużo łatwiej przychodzi wskazanie idiosynkratycznych zastosowań działania władzy, co z kolei nie służy zrozumieniu istoty władzy. Według Maksa Webera – z socjologicznego punktu widzenia władza jest pojęciem amorficznym – i jako taka powinna być odróżniana od panowania, tj. możliwości przeprowadzenia woli danej jednostki¹. Oczywiście w dyskursie nauk społecznych odnajdujemy wiele innych mniej socjologicznych sposobów rozumienia władzy. Moim zadaniem nie będzie dyskusja z nimi, lecz ukazanie w niniejszym tekście propozycji teoretycznej, która w znacznym stopniu łagodzi wieloznaczność rozważanego pojęcia. Najpierw przedstawię kilka typowych ujęć władzy spotykanych obecnie w naukach o polityce i w socjologii.

Autor hasła „władza” w „Słowniku społecznym” podkreśla jej relacyjny charakter, w tym szczególnie jej asymetryczność i ukierunkowanie wertykalne. Władza jest w tym ujęciu sprowadzona do swej najważniejszej postaci spotykanej w społeczeństwach demokratycznych czyli do władzy politycznej i w dalszej części jest ona analizowana równolegle z zagadnieniem państwa. Co ważne, władza jest tutaj przeciwstawiona wspólnocie (*communio*) i jako taka jest wartościowana negatywnie². Definicja ze „Słownika politologii”³ wskazuje przede wszystkim na liczne nieporozumienia dotyczące tej koncepcji i stawia na intencjonalność podmiotów władzy jako warunek uznania definiowanego pojęcia za użyteczne. Władza jest tutaj ważna ze względu na ustalenie kto i za pomocą jakich środków indywidualnych ją sprawuje. Nie dowiadujemy się jednak z tej definicji czym władza jest.

¹ M. Weber, *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, Warszawa 2002.

² P. Kaczorowski, *Władza*, [w:] *Słownik społeczny*, red. B. Szlachta, Kraków 2004, s. 1513-1524.

³ Zob. *Słownik politologii*, Warszawa 2008.

Przykładem koncepcji władzy jako transcendentnej, przenikającej wszystkie relacje społeczne, jest władza wg Michela Foucaulta. W tej tradycji nie szuka się możliwości jej pomiaru lub określania jej cech, lecz uniwersalnych reguł i strategii jej działania. Władza jest w tym przypadku waloryzowana również negatywnie i centralizowana wokół instytucji represyjnych i penalizujących państwa wczesnonowożytnego⁴.

Próbka socjologicznych definicji władzy prowadzi do stwierdzenia nie mniejszej polisemii tego pojęcia niż w przypadku nauk o polityce. W naukach społecznych uznanie zasad określania kto rządzi kim ma decydujące znaczenie dla warunków stratyfikacji⁵. W skrajnej wersji definicji władzy Steven Lukes upatruje w tym pojęciu antynomiczną sprzeczność, ponieważ jej intuicyjne rozumienie (A ma istotny wpływ na B) jest w zasadzie prawdziwe, ale nie da się tej relacji rozpatrywać bez uwzględnienia relatywnej autonomii B, który może reprezentować różny stopień akceptacji racji A⁶.

Wydaje się zasadnym stwierdzenie, że definiowanie pojęć podstawowych często nosi znamiona raczej ustanawiania definicji sytuacji i ma charakter normatywny a nie poszukujący, naukowy. W rozpatrywanym przypadku władza to nieustanny obiekt walki, którego zdefiniowanie i operacjonalizacja zawsze będzie się łączyć z orientacją teoretyczną i wartościowaniem. Czy powinniśmy więc zaakceptować stan rzeczy, w którym jedno z najważniejszych pojęć w naukach społecznych i politycznych ma pozostać niejasne i tajemnicze? Poniżej postaram się pokazać alternatywne rozwiązanie postawionego problemu. Istnieje rozwijana od kilku dekad koncepcja, która stanowi trzecią drogę pomiędzy z jednej strony skrajnymi koncepcjami mistycznymi⁷, a teleologicznymi i behawiorystycznymi z drugiej.

⁴ M. Foucault, *Nadzorować i karać*, Warszawa 2009, s. 302-303.

⁵ *Dictionary of Oxford Sociology*, Oxford, p. 519-520.

⁶ S. Lukes, *Władza w ujęciu radykalnym*, [w:] *Współczesne teorie socjologiczne*, wyb. i oprac. A. Jasińska-Kania, L. Nijakowski, J. Szacki, M. Ziółkowski, Warszawa 2006, s. 510-511.

⁷ Por. B. de Jouvenel, *Traktat o władzy*, Warszawa 2013.

Charakterystyka modelu IEMP⁸

Debaty dotyczące podstawowych zagadnień socjologicznych, jak i politycznych, rzadko proponują nowe rozwiązania, ponieważ w większości przypadków biorą zastaną wiedzę na dany temat za oczywistość. Tak jest z władzą, która w poszczególnych subdyscyplinach nauk społecznych pełni rolę pojęcia fundamentalnego, lecz sama jako kategoria teoretyczna nie podlega szerszej dyskusji. Pomiędzy traktowaniem władzy jako implicytnej oczywistości, a jej postrzeganiem jako metafizycznej tajemnicy jest jeszcze dużo miejsca na naukową, socjologiczną konceptualizację. Poniżej będzie mowa o modelu teoretycznym (zwany dalej modelem IEMP)⁹ wypracowanym przez angielskiego socjologa Michaela Manna, który wywodzi się ze strukturalnego funkcjonalizmu Talcotta Parsonsa i zawiera w sobie elementy klasycznej teorii socjologicznej zarówno, marksistowskiej, jak i weberowskiej wzbogaconej przez kilka nowych, oryginalnych ustaleń.

Podstawowe założenia modelu IEMP są następujące. Władza jest zjawiskiem wszechobecnym, wieloaspektowym i konstytuującym dla całej struktury oraz historii danego społeczeństwa. Ponadto władza zawiera się całkowicie w nachodzących na siebie i przeplatających wzajemnie interakcyjnych powiązaniach społecznych. Władza w tej propozycji nie ma żadnego ponadludzkiego źródła, lecz jest ucieleśniona i organizacyjnie osadzona w sieciach wymiany, której przedmiotem mogą być idee, towary, polecenia, rozkazy, dyrektywy itp. Władza jest uniwersalnym metaśrodkiem do osiągnięcia wszystkich celów jakie stawiają sobie ludzie, zarówno tych indywidualnych jak i zbiorowych, ale nie stanowi celu samego w sobie ani nie jest też oryginalnym napędem działań. Źródła władzy lokują się w czterech sferach ludzkiej aktywności, których efekty mają decydujące znaczenie dla danej terytorialnie struktury władzy.

⁸ M. Mann, *The Sources of Social Power, Vol. 1*, Cambridge 1986, s. 1-32; M. Mann, *The Sources of Social Power, Vol. 4*, Cambridge 2013, 1-12. M. Mann, *The sources of social power revisited: a response to criticism*, [w:] *An Anatomy of Power. The Social Theory of Michael Mann*, red. J. Hall, R. Schroeder, Cambridge 2000, s. 343-399.

⁹ Akronim ten zawiera skrót czterech podstawowych źródeł władzy: I – ideologicznych, E – ekonomicznych, M – militarnych i P – politycznych.

Są to źródła ideologiczne, ekonomiczne, militarne i polityczne. Wszystkie one mają antropologiczne uzasadnienie w konieczności realizacji celów związanych z pierwotnymi potrzebami, tj. odnajdywania sensu, ekstrakcji i obróbki surowców naturalnych, obrony oraz organizacji przestrzennej.

Tak skonceptualizowana władza podlega dalszym charakterystykom, które z powodzeniem można stosować i odnajdywać w dowolnych przykładach empirycznych. Specyficzne cechy władzy oddają dialektyczne pary kategorialne jak intensywna – ekstensywna, czy autorytarna – rozproszona, które stanowią kategorie rozłączne lub są ekstremami stadialnych kontinuuów. Pozwala to lepiej charakteryzować, kwantyfikować oraz przewidywać działanie zjawiska władzy. Najważniejsze z tych charakterystyk to rozróżnienie na władzę ekstensywną i intensywną. Ta pierwsza odnosi się do zdolności organizacji znacznej liczby ludzi na rozległych terytoriach, druga określa zdolność organizacji o niedużej liczebności bez względu na wielkość obszaru. Drugą bardzo ważną kategorialną parą jest władza autorytarna i rozproszona. Pierwsza z nich wiąże się ze świadomym posłuszeństwem, przymusem i ostatecznymi nakazami, podczas gdy druga jest bardziej spontaniczna, zdecentralizowana i oddolna. W koncepcji Manna poszczególne rodzaje władzy są jednocześnie jej źródłami, a suma ich wszystkich oddziaływań tworzy aktualny układ sił władzy ogólnej.

Władza ideologiczna wywodzi się z ludzkiej potrzeby odnajdywania ostatecznego sensu życia, potrzeby dzielenia wspólnych norm i wartości oraz uczestniczenia we wspólnotach rytualnych i estetycznych wraz z innymi. Siła tego źródła wynika z niezdolności ludzi do całościowego zrozumienia świata za pomocą idiosynkratycznych spostrzeżeń i osiągnięcia pewności w znajomości swojego otoczenia. Człowiek jest jedyną istotą wątpiącą i zdającą sobie sprawę ze swej skończoności z czego wynika egzystencjalna potrzeba praktykowania ideologii np. w odpowiedzi na pytania o cel i sens życia. Ideologie w przypadku teorii Manna oznaczają religijne lub sekularne zespoły holistycznych wyobrażeń na temat świata. Ma tutaj zastosowanie klasyczne założenie Durkheima o fundamentalnym znaczeniu religii, która zapewnia ład normatywny dla każdego społeczeństwa przedindustrialnego.

Władza ideologiczna ujawnia się szczególnie silnie w czasach kryzysu, tj. wtedy gdy dawne ramy instytucjonalne przestają zapewniać praktyczną ciągłość w zmienionych warunkach. Władza ideologiczna zazwyczaj stanowi odpowiedź na zmiany w obrębie pozostałych trzech źródeł-obszarów władzy. Ponadto charakteryzuje się nieprzewidywalnością, niestabilnością i gwałtownością. Posiada również bardzo duży wpływ na życie codzienne pojedynczych ludzi. Aktywności ludzi zaangażowanych w kontrolowanie i tworzenie władzy ideologicznej nie można nie doceniać, ponieważ zajmując się „produkcją znaczeń” zaspokajają jedną z podstawowych ludzkich potrzeb. Co najważniejsze władza ideologiczna jest socjoprzestrzennie transcendentna – przekracza organizacyjnie granice innych rodzajów władzy i stąd jest zależna od uniwersalnych i rozproszonych infrastruktur, tj. piśmienność i rynki. Najważniejszą funkcją władzy ideologicznej jest normatywna integracja grup społecznych których dotyczy. Przykładem władzy ideologicznej jest każda rozpoznawalna empirycznie sieć organizacyjna wspierająca rozprzestrzenianie i podtrzymywanie ideologii świeckiej lub religijnej.

Władza ekonomiczna wywodzi się z potrzeby wydobywania, przekształcania, wymiany i konsumpcji zasobów naturalnych, a grupy ludzi zgromadzone wokół powyższych zadań tworzą klasy społeczno-ekonomiczne - najważniejszych aktorów walczących o władzę i nią się posługujących. Władza ekonomiczna posiada ogromną siłę oddziaływania, ponieważ łączy w sobie intensywną mobilizację pracy i ekstensywny geograficznie zasięg wymiany. Zmiany społeczne spowodowane działaniem władzy ekonomicznej są powolne, kumulatywne i dogłębne a w przeciwieństwie do militarnych i ideologicznych - nie są nagłe. Opisując organizację władzy ekonomicznej Mann posługuje się zaczerpniętym od Marksa terminem „obiegów praxis”, który odnosi się do tego, że każdy rodzaj gospodarki zawiera w sobie równocześnie codzienne doświadczenia ludzi przetwarzających naturę, jak i złożone, wyobcowane i ekstensywne kręgi wymiany efektów tej pracy.

Przykładem najbardziej dynamicznej i systematycznej formy władzy ekonomicznej jest współczesny kapitalizm przemysłowy, który obecnie rozcią-

gnął władzę nad ponad połową świadomego życia każdego człowieka na niemal całym globie. Cechuje go traktowanie wszystkich środków produkcji jako towarów wzajemnie wymiennych. Obecne są w nim cztery formy rynku: kapitałowy, towarowy, pracy i konsumpcji. Współczesny kapitalizm jest odpowiedzialny zarówno za wszystkie technologiczne udogodnienia, jak i za globalną degradację środowiska.

Władza militarna to społeczna organizacja skoncentrowanej, tj. zmobilizowanej i skupionej, fizycznej i zabójczej przemocy. Posiadacze władzy militarnej zwykli mawiać, że jeśli będziesz się im opierał - zginiesz. Władza militarna wywołuje dystynktywne stany emocjonalne i fizjologiczne - strachu, zagrożenia, możliwości utraty życia, części ciała i jako taka ma ogromny bezpośredni wpływ na szereg zachowań ludzi nią objętych. Najbardziej zabójczą formą władzy są armie państwowe, partyzantki i grupy terrorystyczne. W większości współczesnych społeczeństw demokratycznych zachodzi zwierzchnia relacja nakładania się władzy politycznej na władzę militarną. Poprzez logistykę i zaopatrzenie władza militarna jest silnie zależna od władzy ekonomicznej, a poprzez morale od władzy ideologicznej.

Jednak przez większą część historii władza militarna pozostawała instytucjonalnie niezależna w postaci wyodrębnionej kasty lub klasy np. wojowników, czy żołnierzy i oficerów. Ponadto armie odgrywały ważną rolę nie tylko w czasie wojny. Podczas pokoju stanowiły ważny element mobilizujący pracę przymusową. Bezpośrednio przymuszana praca nie jest skuteczna w dłuższym okresie czasu, ale w historii takie przypadki nie należały do wyjątków. Władza militarna ma swoje szczególne logistyczne ograniczenia. Zasięg jej efektywnego oddziaływania wynosi około 100 km dookoła baz lub obozów. Poza tym obrębem kreuje się „strefa cienia” umożliwiająca organizację działań kontestujących. Z tego powodu władza militarna poprzez kreowanie sytuacji zagrożenia ma znaczny negatywny efekt oddziaływania na otoczenie. Przykładem władzy militarnej jest wpływ na życie codzienne powszechnego poboru w tych społeczeństwach i państwach w których on obowiązuje. W mniej zmilitaryzowanych społeczeństwach, w trakcie pokoju, władza tego rodzaju może być obecna w

postaci reprezentacyjno-symbolicznej lub podczas interwencji związanych z klęskami żywiołowymi.

Władza polityczna wynika z użyteczności scentralizowanej i terytorialnej regulacji różnorodnych aspektów życia społecznego danej populacji na danym terytorium. Jest zazwyczaj sprawowana z logistycznego i administracyjnego centrum danego obszaru politycznego. W modelu IEMP władza polityczna jest zarezerwowana tylko dla państw i jego regionalnych agend z wyłączeniem korporacji oraz organizacji pozarządowych. Jest więc utożsamiana z państwem, które posiada autorytet do sprawowania władzy nad rezydentami swojego terytorium. Trzeba zwrócić uwagę, że obywatelstwo nie jest tak łatwo zbywalne jak np. przynależność do przedsiębiorstwa, ruchu religijnego czy stowarzyszenia. Z tego powodu władza polityczna jest najmniej mobilna z wszystkich czterech rodzajów tutaj opisywanych a jej dystynktywną cechą jest tworzenie i podkreślanie granic. Władza polityczna ma socjoprzestrzennie dualny charakter - jest jednocześnie skierowana do wewnątrz terytorium kreując polityki pacyfikujące oraz na zewnątrz tworząc relacje międzypaństwowe. Jako przykład władzy politycznej można podać każdą formę biurokracji państwowej, która w państwach autorytarnych stanowi rodzaj bezpośredniego przymusu natomiast w państwach demokratycznych jest bardziej rozproszona i może być w niektórych przypadkach ważnym elementem lokalnej mobilizacji społecznej.

Podsumowując: model IEMP klasyfikowany jako materializm organizacyjny proponuje uporządkowanie teorii na temat władzy w ten sposób, że najważniejsze w jej analizie stają się środki jej sprawowania i dystrybucji. Całość aktywności kobiet i mężczyzn w każdym miejscu i w każdym czasie została w nim pogrupowana według sfer mających wpływ na kształt danej konfiguracji władzy, wśród których najważniejsze i równorzędne miejsce zajmują opisane przed chwilą aktywności ideologiczne, ekonomicznej, militarne oraz polityczne. Zaletą tego modelu jest jego heurystyczny oraz empiryczny zasięg. Jego wadą jest pomijanie zjawisk związanych z władzą o charakterze mikro-socjologicznym jak patriarchat w obrębie najmniejszych jednostek analizy,

tj. rodzina i gospodarstwo domowe. W formie graficznej koncepcję Manna można zaprezentować w następujący sposób:

I – Ideologiczne	E – Ekonomiczne
M – Militarne	P - Polityczne

Cały prostokąt ukazuje zakres władzy w ogóle, na którą w równym stopniu składają się elementy wywodzące się z czterech równoważnych źródeł. Zaznaczona ciągłymi liniami autonomia poszczególnych rodzajów władzy wynika z odrębności instytucji je podtrzymujących. Jednak ich współobecność jest nieco myląca, ponieważ w realnej przestrzeni społecznej wszystkie cztery rodzaje sieci powiązań nachodzą na siebie na danym terytorium tworząc aktualny stan władzy.

Ogólny model społeczeństwa

Konsekwencją powyższego zobiektywizowania wiedzy o organizacji grup ludzkich jest ujednolicenie teorii społecznej. Propozycja Manna odnośnie społeczeństwa w ogóle znosi wiele uznanych za niezbywalne dychotomicznych rozróżnień spotykanych w naukach o społeczeństwie, tj. mikro - makro, jednostka - grupa, społeczeństwo - państwo. Warto więc poświęcić nieco uwagi tej teorii i poniżej zaprezentuję jej zarys.

Punktem wyjścia jest założenie o wielu źródłach społeczeństwa i zmian w jego obrębie, co oznacza, że wszelkie postacie monokauzalizmu lub determinizmu są w tej koncepcji wykluczone. Wynika to z faktu, że cztery rodzaje źródeł władzy rzadko na siebie nachodzą i żadne z nich nie jest dominujące ponad pozostałymi. Z tej samej przyczyny nie ma potrzeby posługiwania się ogólnym pojęciem społeczeństwa. Cytując Michaela Manna: „zonglowanie czterema kulami naraz poprzez dzieje może być zuchwałe i niebezpieczne” jednak mimo niebezpieczeństwa upuszczenia jednej z nich pozostaje ono atrakcyjnym i efektywnym sposobem uczynienia teorii społecznej przydatną i bliską ludzkiemu doświadczeniu zarazem. Społeczeństwa są zorganizowanymi sieciami władzy - to najprostsze i najtrafniejsze określenie tego czym jest

„społeczeństwo” w modelu IEMP zanim to ogólne pojęcie zostanie porzucone. Początków zmian społecznych należy poszukiwać w szczelinach i załamaniach obserwowalnych pośród oraz pomiędzy czterema źródłami władzy. Korzystając z tradycji zarówno marksowskiej jak i neoweberowskiej Michael Mann wskazuje najważniejsze formy sprawcze panowania/władzy, tj. klasy ekonomiczne, grupy statusowe i partie polityczne dodając do nich od siebie czwartą - organizacje militarne. Te cztery struktury odpowiadają czterem rodzajom (klasy - ekonomicznym, grupy statusowe - ideologicznym, partie - politycznym) władzy i zastępują unitarne rozumienie społeczeństwa. Prowadzi to do następującej definicji: „Społeczeństwo jest siecią interakcji społecznej na którego granicach ich poziom odróżnia je od jego otoczenia.” Definicja ta znosi tradycyjne rozróżnienia na „wymiar”, „formacje”, czy „systemy” społeczne jako empirycznie nerelevantne, ponieważ społeczeństwa nie są jednolite, lecz „porowate” - na ich granicach, jak i wewnątrz ich skryształizowanych instytucji znajduje się wystarczająco dużo przestrzeni, aby mogły w nich emergentnie powstać nowe struktury. Konkretni mężczyźni i kobiety realizują w nich swoje cele w ramach możliwości jakie dają im dostępne organizacyjne zdolności sprawowania i rozprzestrzeniania władzy i te konkretne działania i tylko one mogą doprowadzić do wyłonienia się jej nowych form.

Ten sposób rozumienia społeczeństwa jest bliższy pierwotnemu znaczeniu tego słowa znanemu z łacińskiego *socius* oznaczającego rzymskiego sprzymierzeńca zobligowanego do służby wojskowej. Sięgając jeszcze dalej do źródłosłowa dowiemy się że rdzeń indoeuropejski **sekw-* oznaczał „podążać za kimś, następować w ślad za, rozglądać się pilnie”. Grupa społeczna byłaby więc przede wszystkim i przez większą część ludzkiej historii grupą towarzyszy, zwolenników, zmierzających do osiągania wspólnych celów w ramach osiągniętych zdolności organizacyjnych. Jest to wizja społeczeństwa konfederacyjnego, dalece odmienna od dominującego obecnie rozumienia społeczeństwa jako systemu lub rozumianego na sposób romantyczny jako wspólnoty połączonej wybranym czynnikiem kulturowym (np. językiem). Tak więc w ujęciu Manna władza jest niemal w całości utożsamiana z przestrzenną organizacją

społeczeństwa, czyli z jego terytorialnymi fragmentami. Jego zinstytucjonalizowane formy stanowią wystarczające oparcie dla sprawowania władzy zapewniając jej ciągłość oraz posłuszeństwo poddanych lub obywateli, którzy w większości przypadków nie mają możliwości rewolty, ponieważ pozostają „organizacyjnie oskrzydleni” tzn. nie mają możliwości realizacji alternatywnych powiązań. Rewolucje i inne mniej gwałtowne zmiany społeczne są możliwe dzięki pojawianiu nowych struktur w porach lub szczelinach starych struktur tworząc *de facto* nowe społeczeństwa, a nie przekształcając już istniejące. Najlepszym tego przykładem jest zaproponowany przez Karola Marksa opis powstania społeczeństwa burżuazyjnego do którego doszło dzięki ekonomicznej, politycznej i ideologicznej działalności mieszczan w porach dawnego społeczeństwa feudalnego. Do rewolucji burżuazyjnej nie doszło więc dzięki gwałtownemu przewrotowi, lecz poprzez stopniowe, emergentne wyłanianie się nowych struktur.

Podstawowe założenie modelu Manna sprowadza się do zdania, że życie społeczne to historyczny dramat, którego aktorzy walczą na śmierć i życie o kontrolę nad ideologicznymi, ekonomicznymi, militarnymi i politycznymi organizacjami władzy (Baert&Silva 2010).¹⁰ Społeczeństwa i ich struktury władzy są dużo bardziej pomieszczone niż nasze teorie o nich, tym bardziej że dane organizacje mogą spełniać wiele funkcji lub na odwrót: jedna funkcja może być wypełniana przez kilka sieci organizacyjnych. Zakładany bezład struktur władzy oraz ich wielofunkcyjność nie powinny jednak prowadzić do zaprzestania testowania typów idealnych przybliżających nas do odpowiedzi na konkretne pytania badawcze o przyczyny oraz sprawczość (*agency*) takich procesów jak wojny, rewolucje, industrializacje, modernizacje czy powstawanie państw narodowych. Historia społeczeństw w teorii Manna jest wyjątkowo zagmatwana, ponieważ w grę wchodzi czynniki sprawcze pochodzące z czterech równoważnych źródeł, które same również nie są jednolite. Partie polityczne są podzielone na frakcje, podobnie jak grupy statusowe na mniej lub bardziej ortodoksyjne

¹⁰ F.C. da Silva, *Time is of the essence: Remarks on Michael Mann's The Sources of Social Power*, Analise Social, 209, XLVII/4, 2013.

odłamy, a klasy ekonomiczne na odrębne segmenty. Dodatkowo żadna grupa społeczna nie jest zinstytucjonalizowana całkowicie i w każdej z nich znajdują się załamania, szczeliny, pory umożliwiające działalność związaną ze sprzeciwem i nieposłuszeństwem.

Konkluzje

Charakterystyka modelu IEMP i jego porównanie z intuicyjnymi rozumieniami pojęcia władzy pozwala na kilka ogólnych wniosków. Po pierwsze utożsamianie władzy z przywództwem lub z instytucjami państwa uniemożliwia całościowe rozumienie rozpatrywanego zagadnienia, ponieważ bierze się wtedy pod uwagę tylko jedną z czterech sfer aktywności ludzi w badanym państwie/społeczeństwie/grupie. Podobnie ma się rzecz z redukcją behawioralną, doszukiwaniem się przejawów wpływu i manipulacji, która w naukach społecznych przybiera postać odnajdywania przywódców charyzmatycznych, którzy ze względu na swoją wyjątkowość potrafią rozciągać władzę w sposób niemal nieograniczony. Zdarzają się również koncepcje, w których władza staje się zjawiskiem tajemniczym, stałym i immanentnym czynnikiem wszelkich relacji społecznych.

Żadne z powyższych nie sprawdza się jeśli uznamy za zasadne założenia modelu IEMP. Naukowi zwolennicy demokratycznego państwa prawa zapominają jak ważne w układach władzy są czynniki ideologiczne, ekonomiczne i militarne. Krytycy współczesnej gospodarki kapitalistycznej, zarówno neoliberalni jak i marksowscy nie doceniają nakładania się relacji ekonomicznych na powiązane z konkretnym terytorium składniki polityczne. Teoretycy społeczni, którzy przyjmują pacyfistyczne podejście nie będą w stanie przewidzieć destrukcyjnych skutków terroryzmu, wojen i interwencji militarnych. Dużo wskazuje na to, że idea postępującej sekularyzacji oraz końca ideologii uniemożliwiła dostrzeżenie irracjonalnych sił ideologicznych w postaci ekstremizmów religijnych. Ogólne założenie modelu IEMP stanowi duże wyzwanie dla nauk społecznych, ponieważ bez jednoczesnej analizy wszystkich czterech źró-

deł władzy nigdy nie otrzymamy wiarogodnego obrazu władzy na danym terytorium. Moim skromnym zdaniem warto jednak to wyzwanie podjąć.

Bibliografia:

- Dictionary of Oxford Sociology*, ed. Gordon Marshall, Oxford 1998.
- Foucault M., *Nadzorować i karać*, Warszawa 2009.
- Jouvenel de B., *Traktat o władzy*, Warszawa 2013.
- Kaczorowski P., *Władza*, [w:] *Słownik społeczny*, red. B. Szlachta, Kraków 2004.
- Lukes S., *Władza w ujęciu radykalnym*, [w:] *Współczesne teorie socjologiczne*, wyb. i oprac. A. Jasińska-Kania, L. Nijakowski, J. Szacki, M. Ziółkowski, Warszawa 2006.
- Mann M., *The Sources of Social Power, Vol. 1*, Cambridge 1986.
- Mann M., *The sources of social power revisited: a response to criticism*, [w:] *An Anatomy of Power. The Social Theory of Michael Mann*, red. J. Hall, R. Schroeder, Cambridge 2000.
- Mann M., *The Sources of Social Power, Vol. 4*, Cambridge 2013.
- Silva da F., *Time is of the essence: Remarks on Michael Mann's The Sources of Social Power*, *Analise Social*, 209, XLVII/4, 2013.
- Słownik politologii*, Warszawa 2008.
- Weber M., *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, Warszawa 2002.

Nota o autorze:

Łukasz M. Dominiak, dr socjologii, adiunkt w Instytucie Socjologii UMK. Interesuje się historią i teorią nauk społecznych. Autor książki pt. „Partycypacja i dyskurs. Mentalność pierwotna w badaniach Luciena Lévy-Bruhla” (Wyd. Nomos, Kraków 2015). Redaktor tematyczny czasopisma „Roczniki Historii Socjologii”. Stypendysta Fundacji Lanckorońskich.

Andrzej Sęk (Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Suwałkach)
Mariusz Róg (Akademia Humanistyczna w Pultusku)

Suweren i jego wpływ na wybór władzy w wybranych państwach. Przegląd rozwiązań ustrojowych

Streszczenie

Zadaniem niniejszej publikacji jest ukazanie różnorodności rozwiązań ustrojowych w wybranych państwach demokratycznych: Wielkiej Brytanii, Francji, Republice Włoskiej, Niemczech i w Polsce. W państwie demokratycznym suweren odgrywa główną rolę, która została wyraźnie określona i uregulowana w konstytucjach wskazanych w publikacji państw. To suweren (wyborca) decyduje o tym, kto będzie sprawował w danym kraju władzę publiczną. Analiza rozwiązań ustrojowych pokazuje różne formy wyłaniania władzy państwowej, w szczególności chodzi tu o głowy państw, ale nie tylko, czego przykładem jest senat Republiki Francuskiej. Artykuł pokazuje również różnice dotyczące biernego i czynnego prawa wyborczego, sposoby wyłaniania kandydatów do piastowania określonych urzędów, a także procedurę wyborczą.

Słowa kluczowe: ustrój polityczny, suweren, władza, parlament, prezydent.

Summary

This publication aims to show the diversity of political solutions in selected democratic countries: the UK, France, the Italian Republic, in Germany and Poland. In a democratic country plays a key role sovereignty, which has been clearly defined and regulated in the analyzed constitutions indicated in the publication states. The analysis of the political system shows the different forms of emergence of state power, in particular a matter of heads of state, but not only, as exemplified by the Senate of the French Republic. The article shows also age differences existing in the electoral law, ways of selecting candidates as well as the electoral process.

Keywords: political system, sovereign, government, parliament, president.

Wprowadzenie

Współczesne państwa demokratyczne opierają swoją działalność na kilku podstawowych zasadach ustrojowych. Należą do nich zasady: suwerenności narodu, pluralizmu politycznego, podziału władzy i państwa prawa. W polskiej literaturze naukowej podział ten nie jest jednorodny. Zaprezentowany pogląd Konstantego A. Wojtaszczyka¹ znacznie różni się od podziału zaprezentowanego przez Leszka Garlickiego, który wskazuje na dłuższy katalog zasad ustrojowych². K.A. Wojtaszczyk wyodrębnia siedem fundamentów ustrojowych państwa, do których, oprócz wskazanych wyżej, zalicza również zasady: społeczeństwa obywatelskiego, społecznej gospodarki rynkowej oraz przyrodzonej godności człowieka.

Jedną z najważniejszych zasad obowiązujących w państwie demokratycznym, jest zasada suwerenności narodu. Jak wiadomo, pojęcie suwerenności, które wykształciło się na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych, uległo znaczącym przeobrażeniom. Po raz pierwszy suwerenność jako cechę przynależną władcy określił w XVI w. francuski prawnik Jean Bodin. Koncepcja ta została doprecyzowana i nie traktowała już władzy jako takiej, ale mówiła o charakterze stosunków wewnątrz państwa³. Oprócz J. Bodina wielu innych myślicieli tamtego okresu wyrażała podobne, a czasem wręcz identyczne poglądy. Można tu wymienić Roberta Filmera, który opinię o boskim pochodzeniu monarchii wyraził w dziele *Obrona naturalnej władzy królów wobec niezgodnej z naturą wolności człowieka*⁴.

Przez lata poglądy dotyczące statusu suwerena zmieniały się, czego dowodem są poglądy Johna Locke'a przedstawione w słynnym dziele *Dwa traktaty o rządzie*. J. Locke głosił, że niewola nie jest stanem natury, lecz właśnie wolnością człowieka. Według niego w tej kwestii nie istnieje żadne konieczne podporządkowanie, które byłoby wpisane w ludzką kondycję. Chociaż człowiek

¹ K.A. Wojtaszczyk, *Współczesne systemy polityczne*, Warszawa 1992, s. 15.

² L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne*, Warszawa 2007, s. 52.

³ J. Bodin, *Sześć ksiąg o Rzeczypospolitej*, Warszawa 1958, s. 88.

⁴ R. Filmer, *A Defence of the Natural Power of Kings against Unnatural Liberty of the People*, cyt. za: S. Filipowicz, *Historia myśli polityczno-prawnej*, Gdańsk 2001, s. 213.

z natury jest wolny, to jednak nie byłoby dla niego dobrze, by pozostawał samotny. Powinien funkcjonować w społeczeństwie, które nie jest dla niego tworem sztucznym, lecz przeciwnie - jest naturalne. O podporządkowaniu człowieka decydują potrzeby i wygody. Ludzie w społeczeństwie decydują się na umocnienie więzi, kiedy stawali się jego częścią. Zdobywanie władzy przez naród było długim procesem. Na przykładzie Wielkiej Brytanii widać, że reforma prawa wyborczego zapoczątkowana w 1832 r. prowadziła do stopniowej zmiany funkcjonowania rządu i pozycji ustrojowej premiera. Pierwszym współczesnym premierem sprawującym ten urząd w latach 1841–1846 był Robert Peel⁵.

Spółeczeństwo obywatelskie i jego wpływ na obsadzanie stanowisk w wybranych krajach demokratycznych

Spółeczeństwo obywatelskie stanowi rodzaj społeczeństwa demokratycznego, w którym obywatele świadomie uczestniczą w życiu publicznym, są aktywni i odpowiedzialni oraz posiadają zdolność samoorganizacji. To świadome uczestniczenie w życiu publicznym sprawia, że społeczeństwo obywatelskie decyduje, kto będzie w ich imieniu sprawował władzę publiczną. Tym samym społeczeństwo wstępuje w rolę suwerena wskazującego grupę osób zasiadających w organach władzy publicznej.

W literaturze przedmiotu można znaleźć pogląd, że suweren powinien mieć bezpośredni wpływ na obsadzanie stanowisk państwowych, głównie chodzi tu o parlamenty poszczególnych krajów demokratycznych, głowy ich państw oraz przedstawicielstw władzy na szczeblu lokalnym. Na podstawie istniejących rozwiązań prawno-ustrojowych podjęliśmy próbę ukazania w wybranych aspektach roli suwerena w Polsce, Niemczech, Francji i wspominatej już Wielkiej Brytanii.

W Polsce wybór władzy publicznej regulują Konstytucja RP⁶ oraz kodeks wyborczy⁷. W rozdziale czwartym ustawy zasadniczej zawarte są m.in.

⁵ S. Mróz, J. Hausner, *Administracja publiczna*, Warszawa 2008, s. 65.

⁶ *Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 1997 r.* (Dz.U. nr 78, poz. 483).

ogólne formuły wyboru władzy, jej szczegółowa procedura uregulowana jest zaś w przywołanej tu ustawie - kodeksie wyborczym. Początkowe przepisy artykułów 95 i 96 Konstytucji RP wskazują na bikameralną strukturę polskiego parlamentu oraz liczby członków sejmu - jako izby niższej (460 posłów) oraz Senatu (100 senatorów). Analiza konstytucyjnych art. 96 i 97 pokazuje, że wybory przymiotnikowe określające sposób wyłaniania przedstawicieli społeczeństwa w dwóch organach władzy ustawodawczej wykazują pewne różnice. W przypadku izby niższej posłowie wybierani są w wyborach powszechnych, równych, bezpośrednich i proporcjonalnych, które odbywają się w głosowaniu tajnym. Wybory do izby wyższej mają mieć z kolei charakter powszechny i bezpośredni i również, jak poprzednio - odbywają się w głosowaniu tajnym. Można zatem zarzucić ustawodawcy pewną niekonsekwencję, ponieważ można przyjąć, że wybory do Senatu nie muszą być równe, co z kolei kłóci się z podstawową regułą demokracji, jaką jest równość.

Nie jest to jedynie nasza ocena, albowiem w doktrynie również pojawiły się uwagi krytyczne. Zdaniem Marka G. Jarentowskiego, „Pominięcie przymiotnika równości w kodeksie wyborczym, a także - a może przede wszystkim - w konstytucji jest błędem”⁸.

Zupełnie odmienny w tej kwestii pogląd przedstawia Piotr Uziębło, którego zdaniem pominięcie określenia wyborów do Senatu jako równych nie przekreśla możliwości odbywania się ich przy zachowaniu zasady równości. Jedynym wnioskiem wynikającym z regulacji konstytucyjnej jest fakt, iż ustrojodawca dopuścił możliwość, że wybory nie będą miały charakteru równego. Nie może być również wątpliwości, że skoro zasada określająca podział mandatów nie została wyrażona w przypadku wyborów do Senatu, to mogą być one zarówno większościowe, proporcjonalne, semiproporcjonalne, jak i mieszane⁹.

⁷ Ustawa z 5 stycznia 2011 r. - Kodeks wyborczy (Dz.U. nr 21, poz. 112).

⁸ M.G. Jarentowski, *Zmiany systemu wyborczego do Senatu RP z 2011 r.*, „Przegląd Sejmowy” 2011, nr 4, s. 33.

⁹ P. Uziębło, *Glosa do wyroku TK z dnia 28 lutego 2005 r., K 17/03*, „Gdańskie Studia Prawnicze - Przegląd Orzecznictwa” 2005, nr 3, s. 167.

W konstytucji RP został określony jedynie cenzus wieku kandydatów ubiegających się o mandaty posła i senatora. Zgodnie z art. 99 ustawy zasadniczej, wybrany do Sejmu może być obywatel polski mający prawo wybierania, który najpóźniej w dniu wyborów kończy 21 lat. Cenzus wieku w wypadku czynnego prawa wyborczego został dookreślony w art. 10 § 1 kodeksu wyborczego, z treści którego wynika, że czynne prawo wyborcze ma obywatel polski, który najpóźniej w dniu głosowania kończy 18 lat oraz obywatel Unii Europejskiej niebędący obywatelem polskim stale zamieszkującym na terytorium RP. W przypadku osób ubiegających się o mandat senatora wiek ten jest podwyższony do ukończonego 30. roku życia. Kadencja Sejmu i Senatu trwa 4 lata. Pozbawione biernego prawa wyborczego są osoby, które skazano prawomocnym wyrokiem sądu na karę pozbawienia wolności za przestępstwo umyślne ścigane z oskarżenia publicznego¹⁰.

Reguły prawa wyborczego obowiązujące w Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej i w RP wykazują niewiele podobieństw. W szczególności chodzi tu o cenzus wieku obowiązujący w biernym i czynnym prawie wyborczym. Z biernego prawa wyborczego mogą korzystać osoby, które ukończyły 21 lat, w przypadku czynnego prawa wyborczego - lat 18¹¹. Do Izby Gmin są wybierani deputowani (posłowie) w liczbie 659 osób, z czego na Anglię przypada 529, na Szkocję - 72, na Walię - 40 i na Irlandię Północną - 18. W przeciwieństwie do polskich regulacji prawnych, przedstawiciele narodu wybierani są w okręgach jednomandatowych wprowadzonych w 1880 r.

Izba Lordów w Wielkiej Brytanii jest przykładem tradycji z okresu, kiedy pełnia władzy należała do monarchy. Do 1 listopada 1999 r. w prawie konstytucyjnym Wielkiej Brytanii funkcjonowała zasada, że piastunowie dziedzicznych tytułów arystokratycznych zasiadają w Izbie Lordów. Do czasu, kiedy dokonano ostatniej reformy Izby Lordów, funkcjonowało ok. 800 parostw. Reforma

¹⁰ Wynika to z treści art. 99 ust. 3 dodanego przez art. 1 ustawy z 7 maja 2009 r. o zmianie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. nr 114, poz. 946).

¹¹ *Representation of the People Act*, 2000, <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/2/contents> (dostęp: 13.05.2016).

z 1999 r.¹² zlikwidowała automatyzm piastowania parostwa i zasiadania w Izbie Lordów. Brak kadencyjności, w przeciwieństwie do Izby Gmin, jest tutaj cechą charakterystyczną.

Odmienne niż w RP w prawodawstwie angielskim traktowana jest kwestia kadencyjności izby gmin. Na podstawie art. 7 ustawy o parlamencie z 1911 r.¹³ czas trwania pełnomocnictw Izby Gmin (tak właśnie nazwana jest kadencja) może trwać maksymalnie 5 lat, natomiast żadne przepisy ani reguły zwyczajowe nie ustanawiają minimalnego czasu trwania pełnomocnictw. Inaczej wygląda również kwestia zarządzania wyborów do organów przedstawicielskich. W Wielkiej Brytanii następuje to w drodze proklamacji królewskiej, na podstawie której zwołuje się Izbę Gmin, co zarządzaniem wyborów do tej izby. W Polsce zaś kwestia ta określona jest wprost - zgodnie z art. 98 ust. 2 Konstytucji RP, wybory do Sejmu i Senatu zarządza prezydent Rzeczypospolitej nie później niż na 90 dni przed upływem 4 lat od rozpoczęcia kadencji sejmowej i senatu, wyznaczając wybory na dzień wolny od pracy, przypadający w ciągu 30 dni przed upływem 4 lat od rozpoczęcia kadencji Sejmu i Senatu. Zasadnicza różnica dotyczy sposobu obsadzania mandatów do Sejmu i Izby Gmin.

W Polsce wybory do Sejmu są pięcioprzymiotnikowe, a podział mandatów odbywa się według reguły Victora D'Hondta. Jest to metoda stosowana przy podziale mandatów w systemach wyborczych opartych na proporcjonalnej reprezentacji z listami partyjnymi. Wybory do Izby Gmin przeprowadzane są na podstawie systemu większościowego, polegającego na tym, że osoba, która w danym okręgu wyborczym zdobędzie największą liczbę głosów, zdobywa mandat w izbie niższej parlamentu. Tego rodzaju reguły w Polsce obowiązują w wyborach do Senatu.

¹² *House of Lord Act, 1999*, <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1999/34/contents> (dostęp: 13.05.2016).

¹³ *Parliament Act, 1911*, <http://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/houseoflords/parliamentacts/from-the-parliamentary-collections-the-parliament-act/parliament-act-1911> (dostęp: 13.05.2016).

Obowiązująca w Wielkiej Brytanii zasada supremacji parlamentu sprawia, że o ważności wyborów orzeka sama Izba Gmin¹⁴. Z kolei w RP, zgodnie z art. 101 konstytucji, ważność wyborów do Sejmu i Senatu stwierdza Sąd Najwyższy. Wyborca ma jedynie prawo zgłoszenia do Sądu Najwyższego protestu przeciwko ważności wyborów. Sposób wykonywania mandatu parlamentarzysty zarówno w Polsce, jak i w Wielkiej Brytanii jest natomiast identyczny. Mamy tu na myśli „mandat wolny”, członkowie tych parlamentów są wyrazicielami interesu ogólnonarodowego, ustalanego w toku prac parlamentu i wobec tego nie są odpowiedzialni przed wyborcami, a ci z kolei nie są upoważnieni do przekazywania im wiążących instrukcji¹⁵.

Ustrój polityczny V Republiki Francuskiej także ma pewne typowe dla funkcjonowania tego kraju cechy szczególne. Chociaż w tym kraju mamy dwuizbowy parlament¹⁶, to jednak jest on wyłaniany w inny sposób niż w państwach dotychczas prezentowanych. Zgromadzenie Narodowe, jako niższa izba parlamentu, reprezentuje cały naród; wybierane jest w głosowaniu powszechnym i bezpośrednim. Chociaż powszechność i bezpośredniość wyborów jest cechą charakterystyczną dla państwa demokratycznego, to jednak już forma wyboru jest zupełnie inna. Wybory do Zgromadzenia Narodowego przeprowadzane są w systemie większościowym, w dwóch turach, w okręgach jednomandatowych. Warunkiem uzyskania mandatu w pierwszej turze jest zdobycie przez kandydata bezwzględnej większości głosów. W drugiej turze biorą udział ci kandydaci, którzy w pierwszej otrzymali co najmniej 12,5% oddanych głosów, a do zdobycia mandatu wystarczy już większość względna¹⁷.

¹⁴ W 1868 r. powołano specjalny wydział w Sądzie Ławy Królewskiej dla orzekania o protestach wyborczych, niemniej orzeka on ostatecznie wówczas, gdy stwierdzi popełnienie przestępstwa, natomiast w innych sytuacjach wydaje tylko opinię, a ostatecznie orzeka sama Izba Gmin.

¹⁵ Z praktyki prac parlamentów wynika, że poseł (deputowany) co prawda, nie odpowiada przed swoimi wyborcami, ale ma do czynienia z dyscypliną partyjną. Tak więc odpowiada przed partią polityczną, której jest członkiem.

¹⁶ Art. 24 Konstytucji Republiki Francuskiej z 4 października 1958 r., <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/francja2011.html> (dostęp: 14.05.2016).

¹⁷ System większości bezwzględnej wprowadzony został ordynacją wyborczą z 1958 r. i zastąpił obowiązującą w IV Republice Francuskiej zasadę proporcjonalności. Obecnie

Odmienne niż w Polsce i Wielkiej Brytanii przedstawia się tutaj cenzus wieku w wypadku czynnego i biernego prawa wyborczego. W tych pierwszym dwóch państwach w wyborach do niższej izby parlamentu upoważnia ukończenie odpowiednio 18 i 21 lat. W wypadku wyborów do francuskiego Zgromadzenia Narodowego z czynnego prawa wyborczego korzystają osoby, które ukończyły 18. rok życia, ale już z biernego prawa wyborczego mogą korzystać osoby w wieku co najmniej 23 lat. Inny cenzus wieku niż w Polsce w wypadku biernego prawa wyborczego do drugiej izby parlamentu niż w Polsce obowiązuje we Francji. W RP z tego prawa może skorzystać osoba po ukończeniu 30 lat w Republice Francuskiej z kolei - 35 lat.

Znaczące różnice dotyczą czasu trwania kadencji poszczególnych parlamentów. W Polsce kadencja obydwu izb parlamentu wynosi 4 lata. W Wielkiej Brytanii obowiązuje czas trwania pełnomocnictw, który najdłużej może trwać 5 lat. We Francji natomiast Zgromadzenie Narodowe wybierane jest na pięcioletnią kadencję, ale już w senacie czas kadencji jest zupełnie odmienny. Co do zasady kadencja francuskiego senatu trwa sześć lat, z tą jednak różnicą, że po zmianach wprowadzonych 30 czerwca 2004 r., co trzy lata wybierana jest połowa członków Senatu. Podobnie jak w Polsce i Wielkiej Brytanii, tak i we Francji parlamentarzyści sprawują mandat wolny. Z art. 27 konstytucji francuskiej wynika wprost, że „wszelki mandat imperatywny jest nieważny”. Tak więc parlamentarzyści nie są prawnie związani z suwerenem, sprawują natomiast w jego imieniu władzę publiczną.

Senat francuski tylko w pewnych stopniu zawiera element powszechności. W przeciwieństwie do polskich uregulowań, zapewnia się tam reprezentację jednostek terytorialnych. Prawodawstwo francuskie nie zna pojęcia „samorząd

obowiązuje wielokrotnie nowelizowany kodeks wyborczy z 27 października 1964 r. W 1985 r. socjaliści będący u steru władzy wprowadzili system proporcjonalny. Jednak po wyborach w 1986 r. prawica w maju tegoż roku przywróciła system większościowy. System większościowy w dwóch turach sprzyja powstaniu i funkcjonowaniu dwublokowego systemu partyjnego. Tak więc w drugiej turze dochodzi do rywalizacji dwóch bloków wyborczych: prawicy i lewicy. Por. także: B. Dziemidok-Olszewska, *System polityczny V Republiki Francuskiej*, [w:] *Współczesne systemy polityczne*, red. M. Żmigrodzki, B. Dziemidok-Olszewska, Warszawa 2007, s. 69.

terytorialny”, występuje tam termin „wspólnoty terytorialne”. Doktryna francuska i podstawowa pod tym względem ustawa o prawach i wolnościach gmin, departamentów i regionów¹⁸ posługują się terminem „administracja zdecentralizowana”. Wyłanianie tych przedstawicieli do Senatu ma charakter wyborów pośrednich. Senatorowie wybierani są w departamentach przez kolegia wyborcze złożone z wyborców kwalifikowanych, czyli deputowanych, radców regionalnych, członków rad departamentalnych i gminnych. W przypadku zaś mniejszych gmin - przez członków rad tych gmin¹⁹. W przeciwieństwie do Wielkiej Brytanii izba niższa parlamentu Francji nie ma prawa stwierdzania ważności wyborów. Zgodnie z art. 58–60 konstytucji francuskiej ważność wyborów stwierdza Rada Konstytucyjna.

Wybory prezydenckie w Polsce i Francji mają cechy wspólne. Zarówno prezydent Francji, jak i Polski sprawują swój urząd przez okres pięciu lat z tą jednak różnicą, że w przypadku prawodawstwa francuskiego prezydent na to stanowisko może być wybierany jeszcze na kolejne dwie kadencje. Zgodnie z art. 127 ust. 2 Konstytucji RP oraz art. 288 kodeksu wyborczego, prezydent Rzeczypospolitej jest wybierany na pięcioletnią kadencję i może być ponownie wybrany tylko raz²⁰. Jak się wydaje, nie do końca wyjaśniona pozostaje kwestia cenzusu wieku kandydata na prezydenta Francji, ponieważ ani konstytucja Francji, ani inne prawo nie określają minimalnego wieku dla kandydatów na prezydenta. W przeciwieństwie do tych regulacji w Polsce cenzus wieku został wyraźnie wyartykułowany. Z treści art. 127 ust. 3 wyraźnie wynika, że najpóźniej w dniu wyborów kandydat musi ukończyć 35 lat. Chociaż wybory prezydentów w Polsce i we Francji są powszechne, bezpośrednie i równe, to jednak występują pewne różnice w procedurze zgłaszania kandydatów. W RP kandydata zgłasza co najmniej 100 000 obywateli mających czynne prawo wyborcze.

¹⁸ Ustawa z 2 marca 1982 r. o prawach i wolnościach gmin, departamentów i regionów, nr 82–213.

¹⁹ Por. B. Dziemidok-Olszewska, dz. cyt., s. 70. Por. także G. Rydlewski, *Systemy administracji publicznej w państwach członkowskich Unii Europejskiej*, Warszawa 2007, s. 185.

²⁰ Ustawa z 5 stycznia 2011 r. - Kodeks wyborczy (Dz.U. nr 21, poz. 112).

W prawie francuskim z kolei „powszechny suweren” nie ma takich uprawnień. Kandydatów na prezydenta Francji mogą zgłaszać tylko wyborcy kwalifikowani. Za kandydaturą musi opowiedzieć się co najmniej 500 wyborców kwalifikowanych pochodzących z co najmniej 30 różnych departamentów. W przeciwieństwie do rozwiązań prawnych w RP w przypadku Francji kandydaci na stanowisko prezydenta muszą wpłacić kaucję, która podlega zwrotowi, jeśli kandydat uzyska co najmniej 5% głosów.

Jeśli zaś chodzi o sam wybór i głosowanie, to występują tu pewne podobieństwa. Otóż zarówno w Polsce, jak i we Francji możliwe są dwie tury wyborów. Prezydent Francji wybierany jest jednak bezwzględną większością w dwóch turach. Jeżeli w pierwszej turze żaden z kandydatów nie otrzyma wymaganej większości, za dwa tygodnie odbywa się druga tura wyborów. Bierze w nich udział dwóch kandydatów, którzy w pierwszej otrzymali największą liczbę głosów. Z kolei na prezydenta Rzeczypospolitej wybrany zostaje kandydat, który otrzymał więcej niż połowę ważnie oddanych głosów. I tutaj ponownie pojawia się podobieństwo do ordynacji francuskiej w drugiej turze wyborów, ponieważ jeżeli żaden z kandydatów nie uzyska wymaganej większości, czternastego dnia po pierwszym głosowaniu przeprowadza się ponowne głosowanie. Podobnie, jak we Francji w ponownym głosowaniu wyboru dokonuje się spośród dwóch kandydatów, którzy w pierwszym głosowaniu otrzymali najwięcej głosów. Jednak już w przeciwieństwie do regulacji francuskich, na rezydenta Rzeczypospolitej wybrany zostaje kandydat, który w ponownym głosowaniu otrzymał zwykłą większość głosów.

We Włoszech parlament jest dwuizbowy: Izba Deputowanych i Senat. Cenzus wieku suwerena znacząco różni się od określonych w regulacjach polskiej i brytyjskiej. Czynne prawo wyborcze do Izby Deputowanych suweren otrzymuje po osiągnięciu pełnoletniości, czyli po ukończeniu 18. roku życia. Z tego prawa w przypadku wyborów do Senatu może jednak skorzystać osoba, która ukończyła 25 lat. W przeciwieństwie do dotychczas analizowanych regulacji podwyższony w tym wypadku jest także cenzus wieku osób chcących skorzystać z biernego prawa wyborczego. O fotel deputowanego może ubiegać

się osoba, która ukończyła 25. rok życia, do Senatu - ci, którzy ukończyli 40 lat²¹. Identycznie, jak w Polsce, Wielkiej Brytanii, w Republice Włoskiej, parlamentarzyści posługują się wolnym mandatem.

Od 1963 r. konstytucja zrównuje czas kadencji każdej z izb do 5 lat, co przy założeniu, że czas trwania pełnomocnictw angielskiej izby gmin trwałby maksymalnie 5 lat - upodabnia się do tego modelu. Jeśli zaś chodzi o ordynację wyborczą, to 14 grudnia 2005 r. przyjęta została nowa ordynacja wyborcza do Izby Deputowanych i Senatu, w myśl której dokonano zmiany systemu wyborczego z mieszanego na proporcjonalny. Wyborcy głosują na tzw. listy partyjne zamknięte. Nie posiadają zatem możliwości zaznaczania na listach poszczególnych partii politycznych swoich preferencji personalnych. Utrzymany został podział na 26 okręgów wyborczych, z których wybieranych jest obecnie 617 deputowanych. W kwestii progów wyborczych, prawodawstwo włoskie przyjęło zupełnie inne rozwiązania aniżeli w Polsce, Francji i Wielkiej Brytanii. Zgodnie z prawem włoskim warunkiem dopuszczenia do udziału w podziale mandatów jest przekroczenie na poziomie ogólnokrajowym następujących progów wyborczych: 10% dla komitetów koalicyjnych, 4% dla partii politycznych oraz 2%, dla partii koalicyjnych.

W wyborach do Senatu cały kraj został podzielony na 20 okręgów wyborczych, którymi są regiony Włoch. Siedem regionów: Friuli-Venezia Giulia, Sycylia, Trentino-Alto Adige/Sudtiroł i Valle d'Aosta/Vallee d'Aoste dysponują szczególnymi formami i warunkami autonomii, w myśl stosownych statutów specjalnych przyjętych w drodze ustawy konstytucyjnej²². Dodatkowo, region Trentino-Alto Adige/Sudtiroł składa się z prowincji autonomicznych Trento i Bolzano. Znaczna autonomia administracyjna, polityczna i finansowa regionów nie oznacza jednak, że Włochy to państwo federacyjne. Trzeba i należy wspomnieć, że rady regionalne nie podejmują uchwał, lecz uchwalają ustawy. Zdarza się, że dla odróżnienia, że chodzi o ustawę pochodzącą od parla-

²¹ Art. 56 i 58 *Costituzione della Repubblica Italiana* z 27 grudnia 1947 r. 2016 r., <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/wlochy2011.html> (dostęp: 14.05.2016).

²² Tamże, art. 116.

mentu państwa nie zaś od rady regionalnej w postanowieniach konstytucji pojawia się, zwłaszcza w jej tytule V pojęcie „ustawy państwa” (*la legge dello Stato*). Twórcy konstytucji niestety komplikują nieco sprawy terminologiczne, posługując się w innym miejscu np. w art. 126 ust. 1 in fine pojęciem jeszcze innym, tj. „ustawy Republiki” (*le legge della Repubblica*), notabene tożsamym z pojęciem „ustawy państwa”. System wyborczy jest podobny do stosowanego w wyborach do izby niższej, aczkolwiek stosowane są inne progi ustawowe: 20% dla koalicji wyborczej, 8% dla partii samodzielnych, 3% dla każdej partii koalicyjnych..

Odmienne niż w Polsce i Francji orzeka się o ważności wyborów parlamentarnych. W Polsce o ważności wyborów orzeka Sąd Najwyższy, we Francji - Rada Konstytucyjna, zaś w Republice Włoskiej - zgodnie z art. 66 konstytucji każda z izb orzeka o ważności mandatów swoich członków oraz w sprawach wystąpienia przesłanek niewybieralności i niepołączalności. W Republice Włoskiej Senat jest traktowany jako „izba rozwagi”. Chodzi tu przede wszystkim o specjalne postanowienia art. 59 Konstytucji Republiki Włoskiej, mówiące o tym, że z mocy prawa senatorem dożywotnim staje się każdy były prezydent Republiki. Oprócz tego prezydent Republiki może mianować senatorami dożywotnimi pięciu obywateli, którzy przynieśli chwałę ojczyźnie wybitnymi zasługami na polu społecznym, naukowym, artystycznym i literackim.

Odmienne niż w Polsce i Francji przedstawia się wybór prezydenta Republiki Włoskiej. Zgodnie z art. 83 ustawy zasadniczej prezydent Republiki jest wybierany przez parlament na wspólnym posiedzeniu jego członków. Jak w Polsce, tak i we Włoszech określony jest cenzus wieku, z tą jednak różnicą, że jest on tam znacznie wyższy i wynosi 50 lat dla kandydata na prezydenta. Czas sprawowania jego władzy także jest dłuższy i wynosi siedem lat. Przepisy konstytucyjne nie regulują kwestii limitu liczby reelekcji prezydenta. Ciałem wyborczym jest kolegium wielkich elektorów utworzone przez obie izby parlamentu oraz delegatów regionów, po trzech z każdego regionu Włoch, wybranych przez rady regionalne oraz jeden z regionu Valle d'Aosta. Kolegium to grupuje 58 delegatów regionów. Rola suwerena przy wyborze prezydenta

Republiki jest znacznie ograniczona. Zwołanie kolegium należy do prezydenta Izby Deputowanych, i musi to uczynić na 30 dni przed upływem kadencji urzędującego prezydenta. W sumie kolegium elektorów składa się z ponad 1000 osób, które w głosowaniu tajnym wybierają prezydenta Republiki. W trakcie wyboru prezydenta może być przeprowadzonych wiele głosowań. Do trzeciego głosowania włącznie wymagane jest uzyskanie $\frac{2}{3}$ głosów elektorów. Od czwartej tury wystarcza już większość bezwzględna. Zgodnie z art. 38 ust. 2 ustawy zasadniczej w wyborach do Bundestagu w Niemczech, prawo do głosowania ma każdy, kto ukończył 18. rok życia, wybrany może być każdy, kto osiągnął wiek, w którym osiągnięta jest pełnoletniość lat i co najmniej od roku jest Niemcem²³. Suweren oddaje dwa głosy, pierwszy z nich - na kandydata z okręgu, drugi zaś - na listę partyjną na szczelbu landu²⁴. Połowa deputowanych (299) wybierana jest w jednomandatowych okręgach wyborczych większością względną, druga zaś jest rozdzielana w krajach według systemu proporcjonalnego na krajowe listy partyjne. Identycznie jak w Wielkiej Brytanii i we Włoszech, o ważności wyborów parlamentarnych decyduje Bundestag. Bundesrat stanowi federalną reprezentację krajów skupiającą przedstawicieli rządów krajowych. Składa się z 69 członków, powoływanych i odwoływanych przez swoje rządy krajowe. W skład tej izby wchodzi 16 premierów oraz najważniejsi ministrowie.

Inaczej niż w poprzednio badanych ustrojach przedstawia się tutaj kwestia sprawowania mandatu parlamentarnego. Jeśli chodzi o Bundestag, to z art. 38 ust. 1 ustawy zasadniczej wynika wprost, iż deputowany nie jest związany instrukcjami i poleceniami wyborców. Inaczej przedstawia się sprawowanie mandatu w Bundesracie, ponieważ deputowani są związani instrukcjami swoich rządów i - stosownie do nich - głosują, odpowiadając politycznie za swoje decyzje przed parlamentami krajowymi. Mandat ma więc charakter imperatywny.

²³ *Ustawa Zasadnicza Niemiec z 23 maja 1949 r.*, <http://www.de-iure-pl.org/gesetze/book2pdf.php?ID=1&sprache=PL&gesetz=DE&kategorie=1>, (dostęp: 14.05.2016).

²⁴ Por. także W.T. Modzelewski, *Systemy polityczne wybranych państw Europy*, Olsztyn 2008, s. 41.

Głosy każdego z krajów są oddawane jednomyślnie przez obecnych członków Bundesratu lub przedstawiciela, który głosuje w imieniu całej delegacji swojego kraju. Wyjątek od sprawowania mandatu imperatywnego stanowi tu kwestia uczestnictwa członka Bundesratu w Komisji Wspólnej połączonej z Bundestagiem. W tej sytuacji, zgodnie z art. 53 a ustawy zasadniczej członkowie Bundesratu nie są związani z instrukcjami. Identycznie jak w przypadku Republiki Włoskiej, prezydent Niemiec wybierany jest w wyborach pośrednich. Podobnie jak we Włoszech, tak i w Niemczech prezydent wybierany jest bez debaty przez Zgromadzenie Narodowe.

Podsumowanie

Analizując postanowienia konstytucji w państwach objętych niniejszą publikacją, należy zauważyć, że cenzus wieku w analizowanych ustrojach państw demokratycznych wykazuje znaczące różnice zarówno w wypadku biernych, jak i czynnych praw wyborczych. Bezpośredni wpływ suwerena na wybór swoich przedstawicieli do parlamentu nie zawsze znajduje swoje odzwierciedlenie w ustawodawstwie wybranych państw demokratycznych. Przykładem pewnych wyjątków są parlamenty drugich izb Wielkiej Brytanii, Francji i Niemiec.

Dotychczasowe rozważania nad rolą suwerena w obsadzaniu stanowisk państwowych, pozwalają zauważyć, że dla sprawności funkcjonowania ustroju demokratycznego w niektórych sytuacjach wybory pośrednie nie mają żadnego znaczenia. Chodzi o to, aby grupa ludzi sprawujących władzę była gotowa respektować wolę suwerena. Innymi słowy postanowienia większości powinny oznaczać postanowienia całej wspólnoty. Władza zaś — jak pisał Locke, jest narzędziem, które winno być wykorzystywane w ściśle określony sposób i podlegać kontroli. Pośrednio lub bezpośrednio wybrane organy władzy publicznej powinny sprawować władze nie tylko na „podstawie prawa i w jego granicach”, ale „na jego podstawie i zgodnie z nim”. Jak pisał Charles Louis de Secondat de Montesquieu, kiedy w rządzie ludowym prawa idą w niepamięć - państwo jest już zgubione.

Bibliografia:

- Bodin J., *Sześć ksiąg o Rzeczypospolitej*, Warszawa 1958.
- Costituzione della Repubblica Italiana* z 27 grudnia 1947 r.
- Dziemidok-Olszewska B., *System polityczny V Republiki Francuskiej*, [w:] *Współczesne systemy polityczne*, red. M. Żmigrodzki, B. Dziemidok-Olszewska, Warszawa 2007
- Filmer R., *A Defence of the Natural Power of Kings against Unnatural Liberty of the People*, cyt. za S. Filipowicz, *Historia myśli polityczno-prawnej*, Gdańsk 2001.
- Garlicki L., *Polskie prawo konstytucyjne*, Warszawa 2007.
- House of Lord Act*, 1999.
- Jernotowski, M.G., *Zmiany systemu wyborczego do Senatu RP z 2011 r.* „Przegląd Sejmowy” 2011, nr 4.
- Konstytucja Republiki Francuskiej* z 4 października 1958 r.
- Konstytucja RP* z dnia 2 kwietnia 1997 r.
- Mróz S., Hausner J., *Administracja publiczna*, Warszawa 2008.
- Parliament Act*, 1911.
- Representation of the People Act*, 2000.
- Rydlowski G., *Systemy administracji publicznej w państwach członkowskich Unii Europejskiej*, Warszawa 2007.
- Ustawa z dnia 2 marca 1982 r. o prawach i wolnościach gmin, departamentów i regionów*.
- Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. — Kodeks wyborczy*.
- Ustawa Zasadnicza Niemiec* z dnia 23 maja 1949 r.
- Uziębło P., *Glosa do wyroku TK z dnia 28 lutego 2005 r., K 17/03*, „Gdańskie Studia Prawnicze — Przegląd Orzecznictwa” 2005, nr 3.
- Wojtaszczyk K.A., *Współczesne systemy polityczne*, Warszawa 1992.
- <http://www.legislation.gov.uk/>.
- <http://libr.sejm.gov.pl/>.
- <http://www.de-iure.pl.org/>.

Noty o autorach:

Mariusz Róg – doktor nauk prawnych, inspektor Policji w stanie spoczynku. Wykształcenie: Wyższa Szkoła Oficerska MSW w Szczytnie (1980-1983), Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego (1983-1985). Autor publikacji z zakresu prawa administracyjnego, konstytucyjnego. Od 1 września 2015 r. dziekan Wydziału Administracji Akademii Humanistycznej im. A. Gieysztora w Puławsku.

Andrzej Sęk – podinspektor w stanie spoczynku. Wykształcenie: Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie (1998-2001), Wyższa Szkoła Humanistyczna w Puławsku (2001-2003), studia doktoranckie i doktorat na WDiNP UW specjalność: ustrój samorządu terytorialnego. Dziekan Wydziału Ochrony Zdrowia w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej w Suwałkach. Jest również wykładowcą w Akademii Humanistycznej w Puławsku. Autor i współautor 55 publikacji krajowych i zagranicznych, w tym 12 zwartych.

Dopuszczalność ingerencji Komisji Europejskiej w system prawny i polityczny RP jako przejaw władzy?

Streszczenie

W okresie ostatnich miesięcy w debacie publicznej wielokrotnie poruszany był temat dopuszczalności ingerowania Komisji Europejskiej w politykę i system prawny RP. Aktualnie problematykę tę rozważa się w kontekście wszczęcia procedury ochrony państwa prawa wobec Polski w związku z sygnalizowaniem nieprawidłowości dotyczących nieprzestrzegania wiążących orzeczeń Trybunału Konstytucyjnego w sprawie wyboru jego sędziów. Inne działania KE obejmują próbę uregulowania kwestii relokacji uchodźców w państwach członkowskich UE. Odnosząc się do najbardziej aktualnych przykładów działań KE, autor dokonał analizy dopuszczalnego zakresu ingerencji KE w system prawny RP.

Słowa kluczowe: Komisja Europejska, prawo Unii Europejskiej, procedura ochrony państwa prawa.

Summary

In the past few months, public debate was repeatedly concerned about the admissibility of interference by the European Commission (EC) on policy and the Polish legal system. Recent events in Poland concerning in particular the Constitutional Court have led the EC to open a dialogue with the Polish Government in order to ensure the full respect of the rule of law. The Commission considers it necessary that Poland's Constitutional Tribunal is able to fully ensure an effective constitutional review of legislative acts. In addition, the Commission attempts to settle the issue of the relocation of refugees in the EU. Referring to the most recent examples of the EC's activities, author has analyzed the allowed range of interference of the EC the legal system of the Republic of Poland.

Keywords: European Commission, European Union law, the rule of law.

Władza – znaczenie i zakres pojęcia

Władza to pojęcie, które towarzyszyło ludzkości od początku jej istnienia. Należy zauważyć, że społeczności, choćby bardzo odmienne, zawsze łączą pewne stosunki, które scalają poszczególne indywidua w grupę. Więż społeczna istnieje i realizuje się w całokształcie stosunków regulowanych przez rozmaite normy, w ramach których pojawia się pewna zależność jednych podmiotów od drugih, w postaci możliwości kreowania ich uprawnień i obowiązków. Termin „władza” wiązał się początkowo ze sferą stosunków prywatnoprawnych - etymologicznie wyprowadzano go bowiem od instytucji własności, oznaczał on moc władania rzeczą. Jednakże wraz z rozwojem stosunków społecznych został on rozciągnięty na władanie osobami¹. Termin ten zaczęto zatem odnosić również do stosunków publicznoprawnych. Wskazane pojęcie zmieniało swój zakres wraz z rozwojem stosunków społecznych, pojawieniem nowych form sprawowania rządów w państwach oraz wykształceniem się szczególnych powiązań między państwami. Autor niniejszego opracowania postanowił poruszyć najbardziej aktualną problematykę, dotyczącą stosunków międzynarodowych łączących państwa członkowskie Unii Europejskiej. Należy bowiem zaznaczyć, że Unia Europejska jako organizacja międzynarodowa nie spełnia wprawdzie kryteriów państwowości, opiera się bowiem na stosunkach umownych (traktatowych) między państwami członkowskimi, jednak jej podstawę stanowi szczególne współdziałanie i silna współzależność państw członkowskich². W konsekwencji przyznania organom Unii Europejskiej szeregu kompetencji wskazanych w dalszej części pracy, należy rozważyć, czy ich realizację można uznać za przejaw władzy, a więc rządzenia danym państwem. Przedmiotem szczególnej analizy w niniejszej pracy, jest wpływ przystąpienia Polski do Unii Europejskiej na sprawowanie władzy w Polsce, a ściślej, czy Komisja Europejska, jako jeden z organów Unii Europejskiej, może wpływać na wykonywanie władzy

¹ L. Dubel, J. Kostrubiec, G. Ławnikowicz, Z. Markwart, *Elementy nauki o państwie i polityce*, Warszawa 2011, s. 15.

² J. Barcz, M. Górka, A. Wyrozumska, *Instytucje i prawo Unii Europejskiej*, Warszawa 2012, s. 24.

w Polsce. Podział władzy między państwami członkowskimi a organami Unii Europejskiej (w istocie rozdział uprawnień do stanowienia prawa w określonych obszarach funkcjonowania państw członkowskich i UE oraz jego egzekwowania), może stanowić źródło sporów kompetencyjnych, a także budzić wątpliwości co do zgodności z prawem określonych działań organów Unii Europejskiej. W konsekwencji zarysowaną problematykę należy uznać za wartą pogłębionej refleksji.

Problem w definiowaniu pojęcia „władza”

W ramach uwag terminologicznych należy zauważyć, że pojęcie „władza” występuje w naukach politycznych (teoria państwa, historia doktryn politycznych i prawnych, ekonomia, socjologia), jak i posiada szczególne znaczenie w nauce prawa, w tym konstytucyjnego, administracyjnego i prawa Unii Europejskiej. Problematyka władzy zajmuje zatem miejsce, a we współczesnych rozważaniach naukowych z zakresu różnych dziedzin, co powoduje, że termin ten należy rozpatrywać wielopłaszczyznowo. Władzę jako zjawisko immamentnie związane z życiem społecznym rozpatruje się m.in. ze stanowiska normatywistycznego, behawioralnego, psychologicznego, teologicznego³. Trudne jest stworzenie wyczerpującej, szczegółowej i jedynej właściwej definicji władzy. Konstruując ją, należy uwzględnić wspólne elementy, właściwe dla każdej z dziedzin nauki. Warto w tym zakresie odnieść się do najbardziej ogólnej, jednak w konsekwencji najbardziej uniwersalnej definicji sformułowanej w *Słowniku Języka Polskiego*⁴, wskazującej, że władza oznacza: 1. prawo rządzenia państwem; rządzenie członkami instytucji, stowarzyszeń, rodziny 2. instytucje, organy rządzące; też: osoby rządzące. 3. oddziaływanie na kogoś. Na potrzeby niniejszego opracowania, w którym autor porusza problematykę wykonywania władzy w kontekście wpływania Komisji Europejskiej na system prawny i polityczny Rzeczypospolitej Polskiej, należy przyjąć definicję władzy rozumianej jako prawo rządzenia państwem.

³ L. Dubel, J. Kostrubiec, G. Ławnikowicz, Z. Markwart, dz. cyt., s. 16.

⁴ Źródło: <http://sjp.pwn.pl/sjp/wladza;2536844.html> (dostęp: 16.06.2016).

Kompetencje KE w świetle przepisów prawa polskiego i prawa UE

Istotne jest rozważenie problematyki oddziaływania Komisji Europejskiej na sprawowanie władzy w Polsce w kontekście przepisów Konstytucji RP. W art. 10 ust.1 Konstytucji RP zawarto regulację, zgodnie z którą ustroj Rzeczypospolitej Polskiej opiera się na podziale i równowadze władzy ustawodawczej, władzy wykonawczej i władzy sądowniczej. Zgodnie z ust. 2 wskazanego artykułu, władzę ustawodawczą sprawują Sejm i Senat, władzę wykonawczą Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej i Rada Ministrów, a władzę sądowniczą sądy i trybunały.

Po pierwsze należy rozważyć czy stanowi ingerencję w system prawno-polityczny w Polsce przewidywany przez Komisję Europejską projekt reformy polityki azylowej UE z automatyczną dystrybucją uchodźców zgłoszony na początku maja 2016 roku⁵. Zgodnie z propozycją Komisji Europejskiej, każdy kraj UE jest zobowiązany przyjąć uchodźców zgodnie z ustaleniami poczynionymi na szczelbu unijnym albo będzie mógł zwolnić się z tego obowiązku na określony czas – uiszczając określoną opłatę. Celem reformy ma być, według Komisji Europejskiej, bardziej sprawiedliwe i solidarne rozłożenie między państwa UE ciężarów związanych z napływem imigrantów. Obecnie bowiem, zgodnie z obowiązującą konwencją dublińską z dnia 15 czerwca 1990 roku⁶, odpowiedzialność za rozpatrzenie wniosku o azyl i opiekę nad uchodźcą spoczywa na tym państwie, w którym uchodźca przekroczy granicę UE. To sprawia, że najbardziej obciążone są kraje przy zewnętrznych granicach unijnych. Propozycja Komisji Europejskiej przewiduje, że zasady dublińskie nadal będą obowiązywać, jednak powinny zostać uzupełnione o „mechanizm korekcyjny”. Przewiduje on relokację uchodźców do innych państw unijnych. Kraje, które nie wyrażą zgody na powyższe warunki, będą one mogły odstąpić od udziału w relokacji na rok, ale w zamian za uiszczenie opłaty 250 tys. euro za każdego

⁵ Źródło: <http://www.bankier.pl/wiadomosc/Komisja-Europejska-reforma-polityki-azylowej-UE-z-automatyczna-dystrybucja-uchodzcow-3523796.html> (dostęp: 16.06.2016).

⁶ *Konwencja wyznaczająca państwo odpowiedzialne za rozpatrywanie wniosków o azyl złożonych w jednym z Państw Członkowskich Wspólnot Europejskich, sporządzona w Dublinie dnia 15 czerwca 1990 r.* (Dz.U. 2005, nr 24, poz. 194).

uchodząc, którego nie przyjmą - pieniądze te zostaną przekazane do kraju, który przejmie odpowiedzialność za danego imigranta.

W przypadku zarysowanego powyżej problemu należy oceniać kwestię wykonywania władzy przez Komisję Europejską w kontekście realizacji inicjatywy ustawodawczej. Komisja Europejska nie jest w stanie samodzielnie narzucić wskazanych rozwiązań, dopóki nie zostaną one wprowadzone w drodze pełnej procedury legislacyjnej. Należy jednak uwzględnić, że inicjatywa ustawodawcza również stanowi wykonywanie władzy, jest jej istotnym elementem. Komisja posiada prawo inicjatywy w unijnym procesie stanowienia prawa zgodnie art. 17 ust. 2 TUE⁷ i z tego tytułu przygotowuje wnioski ustawodawcze, które są następnie przyjmowane przez obie instytucje decyzyjne: Parlament Europejski i Radę. Jeżeli akt prawa unijnego, zgodny z wnioskiem Komisji Europejskiej wejdzie w życie, stanie się on wiążący dla Polski, jako członka Unii Europejskiej, w związku z obowiązującymi zobowiązaniami Polski wynikającymi z prawa traktatowego, które zostaną szczegółowo omówione w dalszej części wywodu.

Procedura ochrony praworządności

Warto również przyrzeć się innemu obszarowi działania Komisji Europejskiej, tj. tzw. procedurze ochrony państwa prawa. Procedura ta została wszczęta wobec Polski w związku z powzięciem wiedzy o nieprzestrzeganiu wiążących orzeczeń Trybunału Konstytucyjnego w sprawie wyboru jego sędziów⁸. Należy zadać pytanie, czym jest wskazana procedura i jakie są jej podstawy prawne? Komisja Europejska poinformowała w Komunikacie z dnia 11 marca 2014 roku, że przyjęła nowe ramy prawne dotyczące ochrony państwa prawnego w Unii Europejskiej⁹. Przewodniczący KE José Manuel Barroso po-

⁷ *Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej – wersja skonsolidowana Traktatu o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej z dnia 26 października 2012 r.* (Dz.Urz.UE.C nr 326, str. 47).

⁸ Źródło: <http://24kurier.pl/aktualnosci/swiat/ke-uruchamia-procedure-ochrony-prawo-rzadnosci-wobec-polski> (dostęp: 16.06.2016).

⁹ Źródło: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-237_pl.htm (dostęp: 16.06.2016).

wiedział: „Państwo prawne to jeden z filarów tworzących Unię Europejską. Komisja Europejska jako strażnik traktatów odgrywa niezmiernie ważną rolę w utrzymaniu praworządności”. W komunikacie wskazano, że *„Nowe ramy opierają się w pełni na obowiązujących obecnie traktatach UE i stanowią uzupełnienie istniejących instrumentów, zwłaszcza procedury określonej w art. 7 i postępowania w sprawie uchybienia zobowiązaniom państwa członkowskiego wszczynanego przez Komisję. Nie wyklucza to oczywiście przyszłych zmian traktatów w tej dziedzinie”*.

Wypowiedzi na temat powyższego rozwiązania, przedstawiane w debacie publicznej, sprawiają wrażenie pełnych wątpliwości, niejasnych albo wręcz wewnętrznie sprzecznych. Zastanawiający jest fakt, że również czołowi politycy, którzy brali udział w akcesji Polski do Unii Europejskiej, przedstawiają rozbieżne poglądy w zakresie zarysowanego problemu. Z jednej strony Leszek Miller oświadczył w dniu 14 stycznia 2016 r., że *„Komisja Europejska ma prawo ingerować dlatego, że Polska jest członkiem Unii Europejskiej i dlatego też obowiązują nas wszystkie procedury obowiązujące w UE.(...)”*. Natomiast 18 stycznia 2016 stwierdził, że *„Decyzja Komisji Europejskiej o weryfikacji wartości państwa prawnego, w opinii rozmaitych ciał prawnych jest nielegalna. Zresztą jakiś czas temu polski rząd, wtedy pod przewodnictwem Donalda Tuska, a także biuro analiz spraw sejmowych także uznali, że procedura nadzoru nie ma podstawy prawnej”*. W świetle przedstawionych wątpliwości temat należy uznać za aktualny i godny pogłębionej dyskusji. Warto przeanalizować, na podstawie obowiązujących aktów prawnych i odnoszących się do nich wypowiedzi przedstawicieli doktryny¹⁰ jakie są rzeczywiście granice kompetencji Komisji Europejskiej w kontekście poruszanej problematyki oraz czy uzasadnione jest stwierdzenie, że uprawnienia Komisji Europejskiej stanowią przejaw władztwa względem Polski, a jeżeli nie, to w jaki sposób je oceniać.

¹⁰ J. Barcz, M. Górka, A. Wyrozumski, *Instytucje i prawo Unii Europejskiej*, Warszawa 2012; K. Popowicz, *Rozwój podstaw prawnych Unii Europejskiej*, Warszawa 2010.

Poszukując podstawy prawnej opisanego działania Komisji Europejskiej, należy w przeanalizować zastosowanie przepisu art. 17 ust. 1. Traktatu o Unii Europejskiej, który stanowi: *Komisja wspiera ogólny interes Unii i podejmuje w tym celu odpowiednie inicjatywy. Czuwa ona nad stosowaniem Traktatów i środków przyjmowanych przez instytucje na ich podstawie. Nadzoruje stosowanie prawa Unii pod kontrolą Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej (...).* Komisja Europejska posiada zatem nie tylko wskazaną już wcześniej kompetencję w zakresie inicjatywy legislacyjnej, ale i znacznie dalej idące uprawnienia i obowiązki. Traktaty nakładają na Komisję obowiązek zapewnienia właściwego wdrożenia traktatów oraz wszelkich decyzji wykonawczych (prawo wtórne). W konsekwencji Komisja Europejska jest nazywana „strażniczką traktatów”. Swoje zadanie pełni przede wszystkim, korzystając ze stosowanej wobec państw członkowskich procedury odnoszącej się do „zaniechania działania”, zgodnie z art. 258 TFUE. Przepis ten brzmi: *Jeśli Komisja uzna, że Państwo Członkowskie uchybiło jednemu z zobowiązań, które na nim ciąży na mocy Traktatów, wydaje ona uzasadnioną opinię w tym przedmiocie, po uprzednim umożliwieniu temu Państwu przedstawienia swych uwag.* Jeśli Państwo to nie zastosuje się do opinii w terminie określonym przez Komisję, może ona wnieść sprawę do Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej. Należy zauważyć, że orzeczenia Trybunału są wiążące dla państw członkowskich i instytucji Unii Europejskiej.

Zgodnie z treścią wskazanego wyżej komunikatu Komisji Europejskiej, procedura ochrony praworządności ma się jednak opierać na innym przepisie – tj. art. 7 TUE. Przepis ten stanowi w poszczególnych ustępach: 1. Na uzasadniony wniosek jednej trzeciej Państw Członkowskich, Parlamentu Europejskiego lub Komisji Europejskiej, Rada, stanowiąc większością czterech piątych swych członków po uzyskaniu zgody Parlamentu Europejskiego, może stwierdzić istnienie wyraźnego ryzyka poważnego naruszenia przez Państwo Członkowskie wartości, o których mowa w artykule 2 (tj. *Unia opiera się na wartościach poszanowania godności osoby ludzkiej, wolności, demokracji, równości, państwa prawnego, jak również poszanowania praw człowieka, w tym praw*

osób należących do mniejszości. Wartości te są wspólne Państwu Członkowskiemu w społeczeństwie opartym na pluralizmie, niedyskryminacji, tolerancji, sprawiedliwości, solidarności oraz na równości kobiet i mężczyzn). Przed dokonaniem takiego stwierdzenia Rada wysłuchuje dane Państwo Członkowskie i, stanowiąc zgodnie z tą samą procedurą, może skierować do niego zalecenia. Rada regularnie bada czy powody dokonania takiego stwierdzenia pozostają aktualne. Ust. 2. Rada Europejska, stanowiąc jednomyślnie na wniosek jednej trzeciej Państw Członkowskich lub Komisji Europejskiej i po uzyskaniu zgody Parlamentu Europejskiego, może stwierdzić, po wezwaniu Państwa Członkowskiego do przedstawienia swoich uwag, poważne i stałe naruszenie przez to Państwo Członkowskie wartości, o których mowa w artykule 2. ust. 3 po dokonaniu stwierdzenia na mocy ust. 2, Rada, stanowiąc większością kwalifikowaną, może zdecydować o zawieszeniu niektórych praw wynikających ze stosowania Traktatów dla tego Państwa Członkowskiego, łącznie z prawem do głosowania przedstawiciela rządu tego Państwa Członkowskiego w Radzie. Rada uwzględnia przy tym możliwe skutki takiego zawieszenia dla praw i obowiązków osób fizycznych i prawnych. Obowiązki, które ciążyą na tym Państwie Członkowskim na mocy Traktatów, pozostają w każdym przypadku wiążące dla tego Państwa. Ust. 4. Rada może następnie, stanowiąc większością kwalifikowaną, zdecydować o zmianie lub uchyleniu środków podjętych na podstawie ust. 3, w przypadku zmiany sytuacji, która doprowadziła do ich ustanowienia.

Podstawa prawna ingerencji KE w system prawny Rzeczypospolitej

Przechodząc do kwestii ustalenia zasadności i legalności opisanej działalności Komisji Europejskiej względem Polski, należy przede wszystkim wskazać, że Rzeczpospolita Polska, z chwilą podpisania Traktatu Akcesyjnego w dniu 16 kwietnia 2003 w Atenach¹¹, przyjęła na siebie cały *acquiscommunau-*

¹¹ *Traktat między Królestwem Belgii, Królestwem Danii, Republiką Federalną Niemiec, Republiką Grecką, Królestwem Hiszpanii, Republiką Francuską, Irlandią, Republiką Włoską, Wielkim Księstwem Luksemburga, Królestwem Niderlandów, Republiką Austrii, Republiką Portugalską, Republiką Finlandii, Królestwem Szwecji, Zjednoczonym Królestwem Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej (Państwami Członkowskimi Unii*

taire, czyli całokształt porządku prawnego Wspólnot Europejskich (obecnie Unii Europejskiej). Powyższe wynika wprost z art. 2-6 Traktatu Akcesyjnego. W szczególności art. 2 ww. Traktatu stanowi, że od dnia przystąpienia nowe Państwa Członkowskie są związane postanowieniami Traktatów założycielskich i aktów przyjętych przez instytucje Wspólnot i Europejski Bank Centralny przed dniem przystąpienia, postanowienia te są stosowane w nowych Państwach Członkowskich zgodnie z warunkami określonymi w Traktatach i niniejszym Akcie (tj. Traktacie Akcesyjnym). Komisja Europejska posiada zatem kompetencje określone traktatami, upoważniające do określonego wpływania na system prawny i funkcjonowanie władzy w Polsce. Rzeczpospolita Polska zgodziła się na konsekwencje związane z przystąpieniem do Unii Europejskiej i zaakceptowała kompetencje poszczególnych organów unijnych.

W piśmiennictwie wskazuje się na istnienie zasady przyznania kompetencji – podstawą kompetencji Unii Europejskiej jest, jak stwierdził Trybunał Sprawiedliwości w słynnym orzeczeniu w sprawie *Van Gend and Loos* w latach 60., przeniesienie suwerennych kompetencji państw członkowskich na organizację¹². Z art. 5 TUE wynika, że Unia działa wyłącznie w granicach kompetencji, które powierzyły jej państwa członkowskie. Jak podkreśla się w doktrynie, prawo Unii Europejskiej stanowi część prawa krajowego i jest w nim stosowane bezpośrednio¹³. Konsekwencją bezpośredniego obowiązywania prawa Unii Europejskiej w prawie krajowym państw członkowskich jest ponadto jego bezpośrednie stosowanie¹⁴.

Europejskiej) a Republiką Czeską, Republiką Estońską, Republiką Cypryjską, Republiką Łotewską, Republiką Litewską, Republiką Węgierską, Republiką Malty, Rzeczpospolitą Polską, Republiką Słowenii, Republiką Słowacką dotyczący przystąpienia Republiki Czeskiej, Republiki Estońskiej, Republiki Cypryjskiej, Republiki Łotewskiej, Republiki Litewskiej, Republiki Węgierskiej, Republiki Malty, Rzeczypospolitej Polskiej, Republiki Słowenii i Republiki Słowackiej do Unii Europejskiej, podpisany w Atenach w dniu 16 kwietnia 2003 r. (Dz.Urz.UE.L Nr 236, str. 17), (Dz.U. 2004, nr 90, poz. 864). (dalej: „Traktat Akcesyjny”).

¹² J. Barcz, M. Górka, A. Wyrozumska, dz. cyt., Warszawa 2012, s. 80.

¹³ Tamże, s. 287.

¹⁴ Tamże, s. 294.

Należy zauważyć, że członkostwo w Unii Europejskiej stanowi przejaw woli Narodu Rzeczypospolitej Polskiej. Zgodnie bowiem z art. 4. ust. 1. Konstytucji RP władza zwierzchnia w Rzeczypospolitej Polskiej należy do Narodu. W ust. 2 tego artykułu Naród sprawuje władzę przez swoich przedstawicieli lub bezpośrednio¹⁵. W ogólnokrajowym referendum w sprawie przystąpienia Polski do Unii Europejskiej i ratyfikacji traktatu ateńskiego, (inaczej tzw. referendum europejskim bądź akcesyjnym), które odbyło się w dniach 7 i 8 czerwca 2003 r., Polacy udzielili twierdzącej odpowiedzi na pytanie o zgodę na przystąpienie Rzeczypospolitej Polskiej do UE.

Należy podkreślić, że Polska wypełniła dyspozycję z art. 90 Konstytucji RP, który stanowi w ust. 1, że Rzeczpospolita Polska może na podstawie umowy międzynarodowej przekazać organizacji międzynarodowej lub organowi międzynarodowemu kompetencje organów władzy państwowej w niektórych sprawach. Ust. 3. Wyrażenie zgody na ratyfikację takiej umowy może być uchwalone w referendum ogólnokrajowym zgodnie z przepisem art. 125. ust. 4. Uchwałę w sprawie wyboru trybu wyrażenia zgody na ratyfikację podejmuje Sejm bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów. Zgodnie natomiast z art. 91 ust. 1 Konstytucji RP ratyfikowana umowa międzynarodowa, po jej ogłoszeniu w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, stanowi część krajowego porządku prawnego i jest bezpośrednio stosowana, chyba że jej stosowanie jest uzależnione od wydania ustawy. Ust. 2. – umowa międzynarodowa ratyfikowana za uprzednią zgodą wyrażoną w ustawie ma pierwszeństwo przed ustawą, jeżeli ustawy tej nie da się pogodzić z umową. Ust. 3. Jeżeli wynika to z ratyfikowanej przez Rzeczpospolitą Polską umowy konstytuującej organizację międzynarodową, prawo przez nią stanowione jest stosowane bezpośrednio, mając pierwszeństwo w przypadku kolizji z ustawami.

¹⁵ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. nr 78, poz. 483).*

Problematyka regulacji prawnej w Konstytucji RP

W doktrynie zwraca się uwagę na pewne niejasności dotyczące obowiązujących postanowień Konstytucji RP. Postanowienia art. 91 Konstytucji RP nie odnoszą się bowiem do kwestii rangi w sferze wewnątrzpaństwowej umów międzynarodowych ratyfikowanych przez Prezydenta RP za uprzednią zgodą wyrażoną w drodze referendum ogólnokrajowego¹⁶. W doktrynie dominuje pogląd, choć nie dla wszystkich przedstawicieli doktryny jest on w pełni przekonujący, zgodnie z którym między art. 90 i 91 Konstytucji zachodzi tak ścisły związek, że umowa wskazana w art. 90, na której ratyfikację przez Prezydenta RP wyraził zgodę sam suweren – naród, w drodze referendum ogólnokrajowego) powinna mieć taką samą rangę jak każda umowa, na której ratyfikację wyrażono zgodę w drodze ustawy (art. 90 ust. 2).

Druga wątpliwość dotyczy problematyki sprzeczności omówionych norm i zasad prawa unijnego, w szczególności zasady przekazania kompetencji i pierwszeństwa przed prawem państwa członkowskiego, z normami Konstytucji Rzeczypospolitej. Przepis art. 8 Konstytucji RP gwarantuje bowiem Konstytucji status najwyższego prawa Rzeczypospolitej Polskiej. TK stwierdził w orzeczeniu z dnia 11 maja 2005 r. K 18/04¹⁷, że w przypadku zaistnienia wskazanej sprzeczności konieczna byłaby zmiana Konstytucji, przepisów prawa wspólnotowego, albo wystąpienie z Unii Europejskiej. Trybunał wskazał wprost, że Konstytucja pozostaje prawem najwyższym Rzeczypospolitej Polskiej w stosunku do wszystkich wiążących Rzeczpospolitą Polską umów międzynarodowych i dotyczy to także ratyfikowanych umów międzynarodowych o przekazaniu kompetencji w określonych sprawach. Niezależnie od wskazanych uwag, w świetle całokształtu przedstawionych wyżej regulacji i z uwzględnieniem dominujących poglądów doktryny, należy przyjąć, że według przepisów prawa obowiązującego w Polsce i treści traktatów regulujących stosunki Rzeczypospolitej Polskiej z Unią Europejską, KE dysponuje obecnie

¹⁶ J. Barcz, M. Górka, A. Wyrozumska, dz. cyt., s. 80.

¹⁷ OTK ZU 2005, nr 5a, poz. 49.

kompetencjami, za pomocą których może oddziaływać na sprawowanie władzy w Polsce.

Uwagi dotyczące sposobu procedowania Komisji Europejskiej

W ramach podsumowania przedstawianej problematyki, należy zauważyć, że w dniu 30 maja 2016 r. w dalszym ciągu toczyły się rozmowy między przedstawicielami Komisji Europejskiej a przedstawicielami Rzeczypospolitej Polskiej, które - w założeniu - miały zakończyć się już w dniu 23 maja 2016 r. Natomiast w dniu 1 czerwca 2016 r. Komisja Europejska wydała opinię na temat stanu praworządności w Polsce, którą należy uznać za krytyczną – zasadniczy zarzut ma dotyczyć blokady wyboru sędziów Trybunału Konstytucyjnego¹⁸. Polski rząd nie ustosunkował się do opinii w terminie 14 dni¹⁹. Wyraźnie widoczna jest zwłoka w podjęciu ostatecznych decyzji zarówno przez polski rząd, ale również przez Komisję Europejską, która podjęła rzeczywiste działania dopiero po pół roku od komunikatu o badaniu sprawy. Niezależnie od powyższego należy stwierdzić, że choć wszczęcie procedury ochrony praworządności daje się uzasadnić prawnie na mocy obowiązujących przepisów traktatów i kompetencji Komisji, to w omawianym przypadku istnieją wątpliwości co do prawidłowości wszczęcia wskazanej procedury. Polscy dziennikarze ustalili bowiem w toku korespondencji z urzędnikami unijnymi, że procedura wobec Polski została wszczęta mimo braku jakichkolwiek ekspertyz prawnych i opierała się jedynie na ogólnie dostępnych informacjach²⁰. Z jednej strony można wyjaśniać, że zlecenie ekspertyzy miało dopiero nastąpić w toku procedury, z drugiej jednak strony należy uznać, że jej wszczęcie również powinno mieć twarde podstawy. Trudno bowiem wyobrazić sobie, aby Komisja Europejska wszczyniała procedurę ochrony praworządności prawa w przypadku powzięcia

¹⁸ Źródło: <http://www.polskatimes.pl/fakty/polityka/a/komisja-europejska-przyjela-negatywna-opinie-ws-prawo-rzadnosci-w-polsce-co-dalej,10058054/> (dostęp: 16.06.2016).

¹⁹ Źródło: <http://wyborcza.pl/1,75399,20250222,komisja-europejska-cierpliwie-czeka-na-odpowiedz-polski-ale.html> (dostęp: 16.06.2016).

²⁰ Źródło: <http://forsal.pl/artykuly/946526,trybunal-komisja-europejska-weszla-w-sporz-polska-bez-analiz-prawnych.html> (dostęp: 16.06.2016).

każdej informacji o naruszeniu. Nadto, sam fakt wszczęcia procedury jest podawany do publicznej wiadomości wskazywany przez media w całej Europie. Z powyższych względów wszczęcie omawianej procedury powinny poprzedzać analizy prawne.

Zakończenie

Przedstawiona analiza tematu, uwzględniająca odniesienie do przykładów konkretnych, aktualnych spraw, w których widoczna jest możliwość wpływania przez Komisję Europejską na polską politykę i system polskiego prawa, prowadzi do wniosku, że nie ma podstaw do negowania uprawnień Komisji w tym zakresie. W odniesieniu do zasadniczego problemu dopuszczalności omawianych działań Komisji Europejskiej autor wskazuje, że wątpliwości co do ich zgodności z prawem i zasadności, mogą się świadczyć o niepełnej znajomości prawa unijnego oraz jego stosunku do prawa polskiego. Powyższe skłania to do refleksji, że problematyka konsekwencji prawnych przystąpienia przez Polskę do Unii Europejskiej jest aktualna i wymaga omówienia, a zatem uzasadniona jest działalność informacyjna, w tym publikacyjna, która problematyczne kwestie wyjaśnia.

Bibliografia:

- Barcz J, Górka M., Wyrozumska A., *Instytucje i prawo Unii Europejskiej*, Warszawa 2012.
- Dubel L., Kostrubiec J., Ławnikowicz G., Markwart Z., *Elementy nauki o państwie i polityce*, Warszawa 2011.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r.*, (Dz.U. nr 78, poz. 483).
- Konwencja wyznaczająca państwo odpowiedzialne za rozpatrywanie wniosków o azyl złożonych w jednym z Państw Członkowskich Wspólnot Europejskich, sporządzona w Dublinie dnia 15 czerwca 1990 r.* (Dz.U. 2005, nr 24, poz. 194).
- OTK ZU 2005, nr 5a, poz. 49.
- Popowicz K., *Rozwój podstaw prawnych Unii Europejskiej*, Warszawa 2010.

Traktat akcesyjny podpisany w Atenach w dniu 16 kwietnia 2003 r. (Dz.Urz.U.E.L Nr 236, s. 17), (Dz.U. 2004, nr 90, poz. 864).

Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej – wersja skonsolidowana Traktatu o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej z dnia 26 października 2012 r. (Dz.Urz.U.E.C Nr 326, s. 47).

<http://24kurier.pl/>.

<http://europa.eu/>.

<http://forsal.pl/>.

<http://sjp.pwn.pl/>.

<http://www.bankier.pl/>.

<http://www.polskatimes.pl/>.

<http://wyborcza.pl/>.

Nota o autorze:

Mgr Łukasz Czarnecki - doktorant w Katedrze Postępowania Cywilnego II Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego. Obronił pracę magisterską pt. „Zakres pełnomocnictwa procesowego w postępowaniu cywilnym” w Katedrze Postępowania Cywilnego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego w czerwcu 2012 r. Obecnie wykonuje praktykę w kancelarii adwokackiej w Łodzi.

Problematyka przywództwa politycznego w strukturach Unii Europejskiej – zagadnienia teoretyczne

Streszczenie

Problem przywództwa politycznego w UE obecny jest w dyskusjach, zarówno polityków, jak i ekspertów od początków powojennej integracji na kontynencie. Trudności sprawia wskazanie, która z głównych instytucji UE jest predestynowana do objęcia roli przywódczej. Można spotkać się też z dylematem, czy należy zmierzać do przywództwa jednoosobowego czy kolektywnego. Kolejne propozycje reform instytucjonalnych były okazją dla ścierania się dwóch głównych koncepcji - wspólnotowej i międzyrządowej, prezentujących odmienne wizje ukształtowania systemu politycznego UE. Wobec powyższych dylematów, celem artykułu jest próba znalezienia odpowiedzi na pytania dotyczące ewentualnej możliwości wyznaczenia konkretnego ośrodka przywództwa politycznego UE.

Słowa kluczowe: przywództwo polityczne, Unia Europejska, system polityczny.

Summary

The problem of political leadership in the EU is present in discussions both politicians and experts from the beginnings integration on the continent. It makes it difficult to identify which of the main institutions of the EU is well placed to take a leading role. You can also meet with the dilemma of whether to seek the leadership of single or rather the collective. Subsequent proposals for institutional reform was an opportunity for the clash of the concepts - community and intergovernmental, presenting different visions of formation of the political system of the EU. In view of these dilemmas, the purpose of this article is an attempt to find answers about the possibility of setting any specific area of political leadership of the EU.

Key words: political leadership, European Union, political system.

Wprowadzenie

Problematyka przywództwa politycznego zjednoczonej Europy obecna jest w dyskusjach zarówno polityków, jak i ekspertów praktycznie od początków powojennej integracji na kontynencie. Niezależnie od odpowiedzi na pytanie, czy w Unii brak jest skutecznego przywództwa, trudno też wskazać, która z głównych instytucji UE jest predestynowana do objęcia roli przywódczej. Często też można spotkać się z dylematem, czy należy zmierzać do przywództwa jednoosobowego czy raczej kolektywnego? Obserwując aktualną sytuację polityczną w UE, nasuwa się podstawowe spostrzeżenie – przywództwo polityczne Unii potrzebne jest od zaraz. Dotychczasowe rozproszenie centrów decyzyjnych mnoży problemy w zarządzaniu instytucją, rodzi spory kompetencyjne i polityczne, powoduje niezdolność podejmowania decyzji, a także paraliż kompetencyjny i decyzyjny w relacjach zewnętrznych.

Kolejne propozycje reform instytucjonalnych były okazją dla ścierania się dwóch dominujących koncepcji – wspólnotowej i międzyrządowej, o zupełnie odmiennych wizjach ukształtowania systemu oraz przywództwa w Unii. Nie pozwoliły one jednak na ostateczne rozstrzygnięcie w jakim kierunku zmierza system polityczny UE. Ponadto wskazać należy, że pomimo stopniowego zwiększania uprawnień organów wspólnotowych, reformy potwierdzają dalszą niechęć i obawę państw członkowskich przed przekazywaniem całej odpowiedzialności za przewodzenie zjednoczoną Europą na rzecz organów ponadnarodowych. Wobec powyższych dylematów, podstawowym celem niniejszego artykułu jest próba znalezienia odpowiedzi na pytania dotyczące ewentualnej możliwości wyznaczenia konkretnego ośrodka przywództwa politycznego Unii Europejskiej.

Przegląd literatury

Niezbędna stała się analiza literatury przedmiotu z zakresu przywództwa politycznego i systemu politycznego Unii Europejskiej. Szczególnie pomocne okazały się prace M. Hartlińskiego (*Przywództwo polityczne. Wprowadzenie*), P. Żukiewicza (*Przywództwo polityczne. Teoria i praktyka*) oraz

obejmujące tematykę rozwiązań systemowych w UE, prace L. Jesienia (*Prezydencja Unii Europejskiej. Zinstytucjonalizowana procedura przywództwa politycznego*) i P. Sarneckiego (*Ustrój Unii Europejskiej i ustroje państw członkowskich*). Ponadto w szerokim zakresie korzystano z przepisów prawa unijnego oraz dokumentów publikowanych przez instytucje europejskie.

Przywództwo UE i przywództwo w UE

Pojawienie się na arenie międzynarodowej podmiotu *quasi* państwowego, jakim jest Unia Europejska, zrodziło problem z określeniem, kto w takiej organizacji pełni rolę przywódczą. Przywództwo polityczne jest kategorią charakterystyczną dla systemu politycznego państwa, gdzie możemy mówić o przywództwie państwowym, partyjnym, lokalnym itd.¹. Pojęcie przywództwa występuje także w obszarze stosunków międzynarodowych, kiedy mówimy o mocarstwowej pozycji jakiegoś państwa na arenie międzynarodowej, wynikające z jego potencjału gospodarczego i militarnego. W przypadku organizacji międzynarodowych czy ponadnarodowych mamy do czynienia ze specyficznym charakterem przywództwa – czy jednak możemy rozpatrywać je na tej samej płaszczyźnie, co przywództwo w państwie? By lepiej zrozumieć problem, z którym przyszło zmierzyć się współczesnej teorii przywództwa, należy na wstępie rozgraniczyć, usystematyzować i wyjaśnić dwa podstawowe dla tego opracowania pojęcia – „przywództwo UE” oraz „przywództwo w UE”.

Pierwsza kategoria wiąże się ściśle z pozycją UE na arenie międzynarodowej. Będąc jednym z najważniejszych aktorów stosunków międzynarodowych, Unia Europejska z jednej strony podlega różnorodnym czynnikom pochodzącym z otoczenia zewnętrznego, z drugiej – sama w liczący się sposób na to otoczenie oddziałuje. Owe możliwości oddziaływania wynikają m.in. z dysponowania określonym potencjałem w różnych dziedzinach².

¹ J. Jaskiernia, *Problem przywództwa politycznego w Unii Europejskiej*, [w:] *Studia nad przywództwem politycznym*, red. A. Kasińska-Metryka, Toruń 2011, s. 95.

² D. Milczarek, *Potencjał Unii Europejskiej w stosunkach międzynarodowych*, http://www.ce.uw.edu.pl/pliki/pw/1-2005_Milczarek.pdf (dostęp: 12.05.2016).

Polscy i zachodnioeuropejscy badacze, podejmując próbę określenia czym jest Unia Europejska w stosunkach międzynarodowych, jednoznacznie wskazują na jej unikatowość i fenomen we współczesnym świecie. D. Milczarek zauważa, że: „jawi się ona jako byt oryginalny i niemający odpowiednika w historii stosunków międzynarodowych, a przy tym jako twór synkretyczny czy wręcz hybrydalny, wychodzący poza ramy tradycyjnie rozumianej federacji czy konfederacji państw, na dodatek znajdujący się wciąż *in statu nascendi*”³. Również J. Barcz twierdzi, że: „UE stanowi pewną specyficzną strukturę integracyjną o charakterze *sui generis*”⁴. Dla E. Haliżaka i S. Parzymiesa jest ona „nowym typem wspólnoty międzynarodowej”, stąd „wiele kwestii w UE nie jest jeszcze jednoznacznie koncepcyjnie rozstrzygniętych, nie mówiąc już o praktycznym ich wdrażaniu”⁵.

Pozycja UE na scenie międzynarodowej wyraża się przede wszystkim w możliwościach wpływania na kształt sytuacji politycznej na świecie. Skalę tych możliwości określa ogólny potencjał jakim dysponuje ona, zarówno w sferze materialnej, jak i organizacyjno-funkcjonalnej.

Potencjał UE wyznaczany jest głównie poprzez powierzchnię i liczbę ludności, która zamieszkuje jej obszar. Według danych Eurostatu, na koniec 2014 roku powierzchnia UE wynosiła 4 381 376 km², obszar ten zamieszkiwało 506 800 172 ludności⁶. Te wartości plasują UE wśród największych i najludniejszych podmiotów na arenie międzynarodowej.

Atutem Unii jest również jej potencjał i spójność gospodarcza. Zajęła ona w 2005 r. pierwsze miejsce na świecie pod względem globalnego PKB, wyprzedzając, po raz pierwszy, Stany Zjednoczone. Tendencja ta utrzymała

³ Tenże, *Status Unii Europejskiej w stosunkach międzynarodowych*, „Stosunki Międzynarodowe” 2001, nr 3-4, s. 26.

⁴ J. Barcz, *Charakter prawny i struktura Unii Europejskiej. Pojęcie prawa Unii Europejskiej*, [w:] *Prawo Unii Europejskiej. Zagadnienia systemowe*, red. A. Barcz, Warszawa 2002, s. 50.

⁵ E. Haliżak, S. Parzymies, *Wstęp*, [w:] *Unia Europejska. Nowy typ wspólnoty międzynarodowej*, red. E. Haliżak, S. Parzymies, Warszawa 2002, s. 10.

⁶ Źródło: http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/Population_structure_and_ageing (dostęp: 13.05.2016).

się w następnych latach – w 2014 r. globalny PKB UE wyniósł 13,9 bln euro⁷, w USA natomiast – 16,2 bln dol. (na UE i USA przypada po ok. 30%, a na Japonię ok. 13% globalnego PKB)⁸. UE posiada ok. 20 % udziału w handlu światowym oraz wytwarza 31 % globalnej produkcji towarów i usług.

UE zajmuje ważną pozycję na światowych rynkach finansowych. Funkcjonująca od 1999 r. wspólna waluta – euro – zdążyła już wywalczyć sobie odpowiednią pozycję w świecie⁹. Potwierdzeniem podmiotowości Unii Europejskiej i jej uczestnictwa w stosunkach międzynarodowych są odgrywane przez nią role wśród innych uczestników życia międzynarodowego. Uwzględniając kryterium intensywności i dynamiki, R. Zięba wyróżnia następujące role UE: ekonomiczną, polityczną, w zakresie bezpieczeństwa oraz kulturowo-cywilizacyjną¹⁰.

Polityczna rola UE przejawia się propagowaniu wartości demokratycznych oraz pokojowej i w pełni koncyliacyjnej metody rozwiązywania sporów międzynarodowych. Ponadto UE jest współdecydem w najważniejszych sprawach międzynarodowych, utrzymuje stosunki polityczne z wieloma krajami o różnych ustrojach oraz współpracuje z największymi organizacjami międzynarodowymi. Ze względu na potencjał gospodarczy UE można zaliczyć do mocarstw sektorowych, z drugiej strony natomiast jest polityczno-militarnym karłem, czyli „mocarstwem niewojuskowym”. Zgodnie z przyjętą koncepcją, za taki byt uważa się podmiot, który „oddziałuje na system międzynarodowy używając głównie środków ekonomicznych, finansowych i politycznych, a nie potęgi militarnej”¹¹. W dodatku przy realizacji swoich zadań i prób rozwiązywania problemów światowych podejmuje się głównie działań dyplomatycz-

⁷ Źródło: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/National_accounts_and_GDP/pl (dostęp: 13.05.2016).

⁸ Dane Międzynarodowego Funduszu Walutowego, Report for Selected Countries and Subjects World Economic Outlook Database, October 2013.

⁹ D. Milczarek, dz. cyt., s. 42.

¹⁰ R. Zięba, *Unia Europejska*, [w:] *Międzynarodowe stosunki polityczne*, red. M. Pietraś, Lublin 2006, s. 123.

¹¹ F. Butler, *The relevance of civilian power?*, <http://aei.pitt.edu/7269/1/Butler.pdf> (dostęp: 14.05.2016).

nych, a także wykorzystuje do tego celu mechanizmy organizacji międzynarodowych¹². Zdaniem D. Milczarka, biorąc pod uwagę silną pozycję UE, jak również odgrywane przez nią ważne role międzynarodowe, można postawić tezę, że znajduje się ona w bardzo dobrej sytuacji wyjściowej do uzyskania w przyszłości statusu czołowego mocarstwa w świecie¹³. By tak się stało, konieczne jest dysponowanie przez UE kompletnym zestawem środków nie tylko ekonomicznych, politycznych i społecznych, ale także militarnych.

Rozważając temat przywództwa w UE interesują nas dwa integralne elementy tego zjawiska. Z jednej strony chodzi o aspekt prawny (teoretyczny), czyli odpowiedź na pytanie komu w świetle obowiązujących norm ustrojowych przypada rola przywódcza, z drugiej natomiast, z politologicznego punktu widzenia, interesujący jest aspekt praktyczny, zajmujący się badaniem efektywności spełnienia funkcji przywódczych¹⁴.

W zakresie pojęcia przywództwa politycznego w UE rozróżnić można dwie zasadnicze kategorie. Po pierwsze, w silnie zinstytucjonalizowanej Unii Europejskiej historycznie istniało tzw. przywództwo formalne (instytucjonalne). Po drugie, mamy do czynienia z przywództwem osobowym, które niekoniecznie wynika z zajmowanych funkcji, a z charakteru, charyzmy i emocjonalnego odbioru lidera politycznego¹⁵. W obu przypadkach dany aktor (instytucja, polityk), aby stał się prawdziwym przywódcą, musi inspirować opinię publiczną, inicjować politykę oraz proponować wizje przyszłości, ale musi on także umieć wprowadzać w życie pomysły, które reprezentuje. Charyzma, bez zdolności organizacyjnych, nie wystarcza i w zasadzie sprowadza się do populizmu. Samo sprawne zarządzanie sprawami publicznymi można natomiast określić mianem

¹² M. Lange, *Realizacja koncepcji Unii jako „mocarstwa niewojkowego” w ramach Europejskiej Polityki Sąsiedztwa*, <http://geopolityka.net/realizacja-koncepcji-ue-jako-mocarstwa-niewojkowego> (dostęp: 14.05.2016).

¹³ D. Milczarek, *Europa wobec wyzwań współczesnego świata*, [w:] *Europeistyka w zarysie*, red. D. Milczarek, A. Z. Nowak, Warszawa 2006, s. 373.

¹⁴ J. Jaskiernia, dz. cyt., s. 93.

¹⁵ P. M. Kaczyński, *Na czym polega przywództwo w Unii Europejskiej?*, [w:] *Pytania o Europę Opinia ekspertów*, red. I. A. Szyszko, Warszawa 2010, s. 90.

technokratycznej biurokracji. Oba warunki muszą być zatem spełnione, aby mówić o jakimkolwiek przywództwie, w jakiegokolwiek formule politycznej.

Mając na względzie omówioną powyżej specyfikę przywództwa, jak również biorąc pod uwagę dynamikę rozwoju systemu politycznego Unii Europejskiej, precyzyjne wskazanie ośrodka przywódczego w ramach tego systemu stanowi jednak niełatwe wyzwanie dla badaczy. Ponadnarodowy charakter oraz złożoność systemu Unii Europejskiej, w którym władza rozkłada się na wiele podmiotów¹⁶, generują problem we wskazaniu przewagi jednego z pierwiastków – wspólnotowego, państwowego czy też osobowego, lecz także konkretnych państw, instytucji czy osób, na których spoczywa odpowiedzialność za przewodzenie Unii.

Gdy spróbujemy wyobrazić sobie konstrukcję UE samą w sobie, to zobaczymy siatkę powiązań poziomych i pionowych na różnych szczeblach. Dostrzec w niej można zróżnicowane sieci rządzenia, tworzone przez instytucje władzy (egzekutywę, legislatywę i sądownictwo), które wykonują odmienne funkcje: wymiany informacji, realizacji, współpracy, pomocy, harmonizacji i wsparcia. Organizm ten składa się z wielu elementów, współpracujących ze sobą i współgzyzujących w sposób formalny i nieformalny¹⁷. Od początku historii integracji europejskiej w XX wieku aż do Traktatu z Maastricht Wspólnoty Europejskie opierały się na postanowieniach konferencji międzyrządowych, na których rządy współzależnych od siebie państw wypracowywały mechanizmy wzajemnej współpracy, by w ten sposób lepiej pełnić swoją funkcję i realizować interes grup społecznych, które reprezentują. W efekcie czego mamy do czynienia w UE z silną siatką powiązań międzyrządowych, w których według Moravcsika, oczekiwania i interesy państw określają „popyt” na współ-

¹⁶ C. Mik, *Umocnienie legitymacji demokratycznej Unii Europejskiej*, [w:] *Traktat z Lizbony. Główne reformy ustrojowe Unii Europejskiej*, red. J. Barcz, Warszawa 2008, s. 99.

¹⁷ A. Rother, *Rządzenie w przestrzeni transnarodowej*, [w:] *Studia Politologiczne vol. 27: Rządzenie w przestrzeni ponadnarodowej*, red. A. Rother, A. Wierzchowska, Warszawa 2013, s. 28.

pracę, zaś negocjacje międzyrządowe kreują podaż możliwych rozwiązań¹⁸. W czasach nam współczesnych, gdy w ramach UE wypracowano już większość rozwiązań ustrojowych, uzgodnienia międzyrządowe nadal spełniają ważną rolę, jednak rządy tracą możliwość efektywnego kontrolowania dynamicznej rzeczywistości europejskiej przez co nie wydaje się aby ten mechanizm mógł w najbliższym czasie wpłynąć na kształt przywództwa w Unii.

Warto dodać, że UE ma też instytucje ponadnarodowe, takie jak komisje, sąd, parlament, które realizują postanowienia negocjacji międzyrządowych i coraz częściej wykonującej swoje uprawnienia poprzez poziome powiązania ze swoimi krajowymi odpowiednikami. Unia tworzy zatem swoisty trans rządowy system polityczny – można ją zatem postrzegać jako eksperyment w „rządzeniu sieciowym”, laboratorium współpracujących ze sobą agentów, przy zachowaniu jednocześnie krajowych ośrodków władzy politycznej. W ramach tego podejścia zwraca się uwagę na mnogość i różnorodność podmiotów zaangażowanych w podejmowanie decyzji i zarządzanie Unią i wskazują się na istniejącą w niej poliarchię. UE jest zatem pewną przestrzenią, w której nie ma ani podmiotów w pełni samodzielnych i suwerennych ani jednego centrum decyzyjnego, a zastąpione to zostaje mnogością interakcji¹⁹. Nie dziwi zatem fakt, że w tak skomplikowanej strukturze trudno jednoznacznie wyznaczyć organy przywódcze.

Analizując kompetencje poszczególnych instytucji UE można dojść do wniosku, że charakteryzuje ją wielość ośrodków decyzyjnych, a tym samym wielość potencjalnych źródeł przywództwa. Do najważniejszych zalicza się zwykle koalicje największych państw członkowskich, a spośród aktorów instytucjonalnych Radę Europejską i Komisję Europejską²⁰. Wśród koalicji państw członkowskich rolę przywódczą najczęściej przypisuje się tandemowi

¹⁸ P.J. Borkowski, *Polityczne teorie integracji międzynarodowej*, Warszawa 2007, s. 137.

¹⁹ Tamże, s. 83.

²⁰ P. de Schoutheete, Ch. Secondat, *New Leadership in a New European Union*, „Egmont European Affairs Papers” 2006, nr 2, http://www.egmontinstitute.be/papers_eur.html#ep (dostęp: 17.05.2016).

francusko-niemieckiemu, względnie swoistemu dyrektoriatowi pięciu czy sześciu najbardziej znaczących państw UE. Z drugiej jednak strony takie koalicje mają niejednokrotnie charakter zróżnicowany i tworzone są *ad hoc*, w zależności od konstelacji interesów i priorytetów poszczególnych państw, co nie sprzyja trwałemu przywództwu. Warto więc w tym miejscu zastanowić się nad rolą, jaką w przywództwie europejskim zajmują najważniejsze instytucje UE: Komisja Europejska, Rada Europejska oraz prezydencja.

Komisja Europejska jest władzą wykonawczą Unii, powstała 1 lipca 1967 roku na mocy traktatu fuzyjnego. Instytucja ta, uznawana jest przez wielu za faktyczny motor integracji, a także jedyną wyrazicielkę interesu wspólnotowego. Niektórzy autorzy podkreślają posiadanie przez Komisję wyłącznego prawa inicjatywy legislacyjnej, co utożsamiają z funkcją przywódczą²¹. W tym miejscu warto również zwrócić uwagę na postępujący proces prezydencjalizacji Komisji w toku kolejnych reform Unii Europejskiej, który niesie ze sobą określone konsekwencje dla ładu międzyinstytucjonalnego²².

Radę Europejską utworzono w 1974 roku jako nieformalne forum dyskusji między szefami państw i rządów. Szybko stała się ona organem ustalającym cele Unii we wszystkich dziedzinach jej działalności oraz wyznaczającym drogę realizacji tych celów. Status formalny zyskała dzięki traktatowi z Maastricht z 1992 roku²³. Nadrzędna pozycja Rady w Unii Europejskiej jest determinowana przede wszystkim faktem zasiadania w niej szefów państw lub rządów państw członkowskich. Dlatego też zgodnie z art. 15 jej zadaniem jest „nadawanie Unii impulsów niezbędnych do jej rozwoju i określanie ogólnych kierunków i priorytetów politycznych”²⁴, nie pełni ona jednak funkcji ustawodawczej. Warto również zwrócić uwagę na utworzone na mocy postanowień Traktatu z Lizbony stanowisko stałego Przewodniczącego Rady Europejskiej.

²¹ J. Jaskiernia, dz. cyt., s. 97.

²² J. Rutkowska, *Zarys problematyki przywództwa politycznego w Unii Europejskiej*, „Przegląd Europejski” 2012, nr. s. 89.

²³ Źródło: <http://www.european-council.europa.eu/the-institution?lang=pl>, (dostęp: 18.05.2016).

²⁴ J. Rutkowska, dz. cyt., s. 88.

Rozwiązanie to w sposób istotny modyfikuje formułę przywództwa w samej Radzie, zastępując prezydencję rotacyjną przewodnictwem jednoosobowym. Rodzi się pytanie o możliwość odegrania przez ten organ samodzielnej roli w systemie instytucjonalnym Unii oraz wywarcia faktycznego wpływu na kształt jej polityki²⁵.

Kolejnym obszarem rozważań jest zagadnienie przywództwa osobowego – europejskich mężów stanu. Początki integracji można uznać za okres, w którym szczególne znaczenie mieli liderzy polityczni tworzący podwaliny współczesnej Unii. Praktycznie od końca XX wieku przywództwo na płaszczyźnie liderów wydaje się być pochodną potencjału geopolitycznego państwa, które reprezentują, jednocześnie brak jest osobowości na miarę ojców założycieli Wspólnot, którzy swoją charyzmą i wizją byliby w stanie odcisnąć ślad na historii integracji²⁶. Co ciekawe, według badań przeprowadzonych w 2007 r. przez Fundację Bertelsmanna Europejczycy oczekują zwiększenia wpływu liderów na przewodzenie Unią²⁷.

Elite governance

Rozważając problematykę deficytu przywództwa w UE, bardzo często dąży się do redukcji tego pojęcia, zastępując je nieco bardziej bezpiecznym określeniem „elit europejskich”, odnoszącym się do polityków i urzędników na szczeblu europejskim²⁸. C.W. Mills w swoich badaniach nad elitami politycznymi zauważa, że zjawisko dominacji elit we współczesnym świecie wynika z dwóch procesów rozwojowych. Z jednej strony kompleksowość współczesnego, nowoczesnego społeczeństwa powoduje skupienie władzy w rękach wąskiej grupy ludzi, z drugiej zaś coraz bardziej zatomizowane społeczeństwa są niezdolne do autonomicznego działania, co powoduje wzrost znaczenia elit²⁹.

²⁵ Tamże, s. 90.

²⁶ P.M. Kaczyński, dz. cyt., s. 90-91.

²⁷ J. Rutkowska, dz. cyt., s. 90.

²⁸ P. Żukiewicz, *Przywództwo polityczne. Teoria i praktyka*, Warszawa 2011, s. 274.

²⁹ W. Sokół, M. Żmigrodzki, *Elity polityczne*, [w:] *Wprowadzenie do nauki o państwie i prawie*, red. B. Szmulik, M. Żmigrodzki, Lublin 2007, s. 460.

Dokonując syntezy współczesnych koncepcji elit M. Simlat³⁰ wyróżnił trzy cechy, składające się rozumienie tego pojęcia:

- ograniczona liczebność elit - są grupami nielicznymi, ekskluzywnymi;
- członkowie elit zajmują wysokie pozycje w strukturach instytucjonalnych systemu społecznego lub politycznego;
- możliwość oddziaływania elity na politykę w skali całego państwa, organizacji czy w skali globalnej³¹.

Przekładając te rozważania na grunt europejski, według J. Ruszkowskiego³² można wymienić przynajmniej trzy grupy urzędników, tworzących elitę polityczną UE. W grupie pierwszej znajdują się osoby oddelegowane przez państwa członkowskie do pracy w instytucjach Unii Europejskiej. Delegaci państw reprezentują ich interesy narodowe i w UE pełnią funkcje, które są powiązane z funkcjami pełnionymi na poziomie kraju członkowskiego. Do tej kategorii zaliczają się np. ministrowie resortowi przewodzący pracom rad sektorowych w Radzie UE czy dyplomaci delegowani do pracy w Komitecie Stałych przedstawicieli³³.

Grupę drugą tworzą elity infranarodowe (więcej niż narodowe, ale mniej niż ponadnarodowe). Są to urzędnicy, którzy swój mandat do rządzenia wywodzą z państwa, z którego zostali delegowani, ale pozostają w służbie w ramach UE i pełnią w niej stanowiska nie powiązane ze swoimi stanowiskami w kraju członkowskim. Delegaci państw reprezentują ich interesy narodowe i w UE pełnią funkcje, które są powiązane z funkcjami pełnionymi na poziomie kraju członkowskiego. Przykładami polityków z tej grupy są parlamentarzyści PE i urzędnicy pracujących w strukturach komitologicznych³⁴.

³⁰ M. Simlat, *Obywatel, czyli kto? Refleksje o kulturze obywatelskiej*, [w:] *Dyktat, protest i integracja w kulturze*, red. Z. Stachowski, Warszawa-Tyczyn 2001, s. 169-181.

³¹ Tamże, s. 463.

³² J. Ruszkowski, *Ponadnarodowość w systemie politycznym Unii Europejskiej*, Warszawa 2010, s. 244.

³³ J. Sielski, *Przywództwo w Unii Europejskiej*, „Przegląd Politologiczny” 2013, nr 1, s. 99.

³⁴ P. Żukiewicz, dz. cyt., s. 274.

Do trzeciej grupy, nazywanej ponadnarodową elitą funkcjonalną, zalicza się urzędników, pełniących funkcje na poziomie wspólnotowym bez powiązań z funkcjami pełnionymi przez nich w krajach członkowskich. Cechą odróżniającą tę grupę od dwóch pozostałych jest fakt, że członkowie europejskiej elity ponadnarodowej reprezentują interesy wspólnotowe, a nie partykularne interesy swoich państw. Na poziomie tej grupy zaczyna się też wykształcać świadomość bycia elitą ponadnarodową, wygenerowana przez szczególną specyfikę pełnionych w UE funkcji. Grupę tę tworzą przedstawiciele najważniejszych instytucji UE, np. Przewodniczący i wiceprzewodniczący Komisji Europejskiej, szefowie frakcji politycznych w Parlamencie, komisarze KE, prezydent Europejskiego Banku Centralnego³⁵. Warto zauważyć, że na poziomie UE mamy do czynienia przede wszystkim z elitami władzy, co oznacza, że ich przedstawiciele zajmują często najwyższe stanowiska unijne i podejmują najważniejsze decyzje, przez co możemy mówić o ukształtowaniu się w UE zarządzania przez elity (*elite governance*). Cytowany już C. W. Mills przyjmuje, że w skład elity władzy wchodzi osoba zajmujące stanowiska, które dają im możliwość wzniesienia się ponad środowisko zwyczajnych ludzi, dzięki czemu mogą oni podejmować decyzje pociągające za sobą bardzo doniosłe konsekwencje³⁶.

Oprócz elity władzy, ważnymi uczestnikami unijnych procesów decyzyjnych są też eksperci i specjaliści uczestniczący w pracach poszczególnych komitetów, których można określić elitą wpływu. W czasach, kiedy kompetencje komitetów i agencji zostały poszerzone, a zarządzanie instytucjami UE odbywa się w sposób sektorowy, wzrasta rola wszelkiego rodzaju specjalistów, którzy wyznaczają agendę problemową dalszego rozwoju gospodarczego UE. Prowadzi to do postawienia przez część badaczy tezy o rozpowszechnieniu się w ramach struktur unijnych zarządzania przez ekspertów³⁷. Technokratyczne elity europejskie, jako nowa kasta urzędnicza może służyć do legitymizowania

³⁵ J. Ruszkowski, dz. cyt., s. 244.

³⁶ C. W. Mills, *Elita władzy*, Warszawa 1961.

³⁷ P. Żukiewicz, dz. cyt., s. 275.

sytemu politycznego UE. Grupa ta, kierująca się wspólnym etosem pracy oraz własnymi zasadami organizacyjnymi, może mieć wpływ zarówno na efektywność i jakość zarządzania instytucjami europejskimi jak i proces pogłębiania oraz ewolucji ponadnarodowości³⁸.

Zakończenie

Problem przywództwa politycznego w Unii Europejskiej jawi się jako zjawisko bardzo złożone. Dzieje się tak dlatego, że w UE mamy do czynienia z wielopoziomowym, sieciowym systemem zarządzania. Polityka toczy się tam na wielu poziomach jednocześnie – ponadnarodowym, gdzie kreowana jest częściowo przez PE i realizowana przez Komisję, następnie na poziomie narodowym, gdzie państwa poprzez instytucje międzyrządowe wpływają bezpośrednio na kształt polityki unijnej. Jednocześnie mamy do czynienia z nakładaniem i przeplataniem się zadań i kompetencji różnych instytucji unijnych i państwowych na wszystkich szczeblach. Dodatkowym elementem, mającym znaczący wpływ na kształtowanie się przywództwa w UE, jest powołanie Stałego Przewodniczącego Rady UE, którego pojawienie się na europejskiej scenie politycznej może sugerować podążanie w Unii w stronę przywództwa jednoosobowego. Niezależnie od znalezienia odpowiedzi na pytanie, czy aktualnie w UE brak jest efektywnego przywództwa, trudności nastręcza również wskazanie, która z instytucji jest najbardziej predestynowana do objęcia funkcji przywódczych.

Analizując aktualną sytuację polityczną w Unii, nie da się w żaden sposób stwierdzić, czy dojdzie do optymistycznej sytuacji, w której w Unii Europejskiej nastąpi kumulacja przywództwa politycznego w jednym miejscu. Nie wiadomo także, które aktualnych centrów decyzyjnych będzie nadawać ton debacie w przyszłości – Komisja czy Rada Europejska, a może jednak poszerzenie kompetencji Parlamentu wzmocni jego pozycję? Jeżeli byłaby to Komisja, można by spodziewać się nowych impulsów unifikacyjnych i harmoniza-

³⁸ J. Ruszkowski, dz. cyt., s. 249.

cyjnych. W alternatywnym modelu, w którym to Rada Europejska nadawałaby ton integracji europejskiej, przywództwo oparte byłoby na charyzmie lidera, stałego przewodniczącego tej Rady. Wprowadzenie stałego przewodniczącego Rady mogło być podyktowane chęcią wyeksponowania funkcji przywódczych tego organu, nie można jednak zapominać o tych aspektach przywództwa, jakie niesie ze sobą przewodnictwo rotacyjne w Radzie UE – czyli prezydencja, której znacznie również wzrosło po Traktacie z Lizbony. Pewne elementy funkcji przywódczych mogą też być związane z osobą Przewodniczącego PE, co nawiązuje do umacniania się tego organu dzięki poszerzaniu jego kompetencji drogą postanowień traktatowych. Niezależnie od tego, która z instytucji, organów czy polityków obejmie finalnie stanowisko przywódcze w UE, przywództwo polityczne Unii potrzebne jest od zaraz. Dotychczasowe rozproszenie przywództwa nie przynosi jakichkolwiek rozwiązań, a jedynie spory kompetencyjne i polityczne, chaos, marazm wewnętrzny i niezdolność podejmowania decyzji, a także paraliż kompetencyjny i decyzyjny w relacjach zewnętrznych.

Bibliografia:

- Barcz J., *Prawo Unii Europejskiej. Zagadnienia systemowe*, Warszawa 2002.
- Barcz J., *Przewodnik po Traktacie z Lizbony. Traktaty stanowiące Unię Europejską. Stan obecny oraz teksty skonsolidowane w brzmieniu Traktatu z Lizbony*, Warszawa 2008.
- Borkowski P.J., *Polityczne teorie integracji międzynarodowej*, Warszawa 2007.
- Butler F., *The relevance of civilian power?*, University of Wales, UK [b.r.w.].
- de Schoutheete P., Secondat Ch., *New Leadership in a New European Union*, „Egmont European Affairs Papers” 2006, nr 2.
- Dyktat, protest i integracja w kulturze*, red. Z. Stachowski, Warszawa-Tyczyn 2001.
- Hartliński M., *Przywództwo polityczne. Wprowadzenie*, Olsztyn 2012.
- Kaczyński P.M., *Na czym polega przywództwo w Unii Europejskiej?*, Warszawa 2010.
- Lange M., *Realizacja koncepcji Unii jako „mocarstwa niewojkowego” w ramach Europejskiej Polityki Sąsiedztwa*, Polski Portal o Geopolityce, Geopolityka.net.
- Milczarek D., *Potencjał Unii Europejskiej w stosunkach międzynarodowych*, „Studia Europejskie” 2005, nr 1.

- Milczarek D., *Status Unii Europejskiej w stosunkach międzynarodowych*, „Stosunki Międzynarodowe” 2001, nr 3-4.
- Mills C.W., *Elita władzy*, Warszawa 1961.
- Międzynarodowe stosunki polityczne*, red. M. Pietraś, Lublin 2006.
- Parzymies S., *Unia Europejska od Maastricht do Lizbony*, Warszawa 2012.
- Przywództwo polityczne*, red. T. Bodio, Warszawa 2001.
- Przywództwo polityczne w Polsce i na świecie*, red. M. Hartliński, Olsztyn 2013.
- Przywództwo polityczne: teorie i rzeczywistość*, red. L. Rubisz, K. Zuba, Toruń 2004.
- Rother A., *Rządzenie w przestrzeni transnarodowej*, „Studia Politologiczne vol. 27”, Warszawa 2013.
- Ruszkowski J., *Ponadnarodowość w systemie politycznym Unii Europejskiej*, Warszawa 2010.
- Ruszkowski J., *Wstęp do studiów europejskich*, Warszawa 2007.
- Rutkowska J., *Zarys problematyki przywództwa politycznego w Unii Europejskiej*, „Przegląd Europejski” 2012, nr 3.
- Sielski J., *Przywództwo w Unii Europejskiej*, „Przegląd Politologiczny” 2013, nr 1.
- Sielski J., *Teoretyczne aspekty przywództwa politycznego Casus Polski*, Toruń 2012.
- Studia nad przywództwem politycznym. Ustalenia metodologiczne i praktyka*, red. A. Kasińska-Metryka, Toruń 2011.
- Tomaszewski K., *Unia Europejska – w poszukiwaniu skutecznego mechanizmu zarządzania: analiza krytyczna modelu teoretycznego multi-level governance*, Toruń 2013.
- Traktat z Lizbony. Głównie reformy ustrojowe Unii Europejskiej*, red. J. Barcz, Warszawa 2008.
- Traktat o Unii Europejskiej z dnia 7 lutego 1992 roku*, (Dz.U. UE C326 z 26.10.2012).
- Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską*, (Dz.Urz. UE C306 z 17.12.2007).
- Traktat ustanawiający Konstytucję dla Europy z dnia 24 października 2004 roku*, (Dz.Urz. UE C310 z 16.12.2004).
- Unia Europejska i Polska wobec dylematów integracyjnych na początku XXI wieku*, red. M. Stolarczyk, Toruń 2006.
- Unia Europejska: nowy typ wspólnoty międzynarodowej*, red. E. Haliżak, S. Parzymies, Warszawa 2002.
- Ustrój Unii Europejskiej i ustroje państw członkowskich*, red. P. Sarnecki, Warszawa 2007.

Wprowadzenie do nauki o państwie i prawie, red. B. Szmulik, M. Żmigrodzki, Lublin 2007.

Wiatr J., *Przywództwo polityczne: studium politologiczne*, Łódź 2008.

Wiśniewski J., Żołądź-Kuźnia K., *Mocarstwa współczesnego świata. Problem przywództwa światowego*, Poznań 2008.

Żukiewicz P., *Przywództwo labilne Mechanizm powrotu do władzy w świetle teorii przywództwa politycznego*, Wrocław-Poznań 2012.

Żukiewicz P., *Przywództwo polityczne, teoria i praktyka*, Warszawa 2011.

aei.pitt.edu.

europa.eu.

epp.eurostat.

ec.europa.eu.

eurlex.europa.eu.

geopolityka.net.

oide.sejm.gov.pl.

old.uniaeuropesjka.org.

wyborcza.pl.

www.ce.uw.edu.pl.

www.cie.gov.pl.

www.european-council.europa.eu.

www.stosunkimiedzynarodowe.info.

Nota o autorze:

Anna Wójcik – magister politologii Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, absolwentka Polsko-Amerykańskiej Akademii Liderów w Katowicach; doktorantka II roku na kierunku historia na Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie; zainteresowania badawcze: przywództwo polityczne, system polityczny Unii Europejskiej, samorząd terytorialny i polityka lokalna, działalność organizacji pacyfistycznych na ziemiach polskich w XIX-XX w.

CZĘŚĆ II

Mechanizmy funkcjonowania, przywództwo i elity polityczne

Przywództwo polityczne w islamie w kontekście historycznym i współczesnym

Streszczenie

Współczesna większość państw Bliskiego Wschodu opiera swój system prawny, konstytucyjny i założenie politycznego przywództwa na europejskich doktrynach – umowy społecznej, prawa stanowionego. Jednakże niektóre elementy tych systemów prawnych i ustrojowych są oparte na prawie islamskim, na nim też polega legitymacja politycznej władzy i zasada politycznego przywództwa jak np. w Arabii Saudyjskiej czy monarchiach Zatoki Perskiej. W rzeczywistości jest to zasada „krok w przód, krok w tył”. Nie satysfakcjonuje ani fundamentalistów, którzy uważają te reżimy za „pogańskie”, ani zwolenników liberalnej demokracji typu zachodnioeuropejskiego, dla których są one zacofane i nie przystają do wymogów współczesności. Jest to jedna z przyczyn ideologiczno-religijnego terroryzmu i niepokoїв społecznych w tym regionie.

Słowa kluczowe: islam, Koran, sunna, władza, przywództwo.

Summary

Majority of modern states in the Middle East base it's law system, constitutional system and assumptions of the political leadership on european doctrines of social contract and statutory law. However some elements of those law and constitutional systems are based on islamic law as like political authority's legitimacy and political leadership principle – for example in Saudi Arabia and monarchies of Persian Gulf. It is principle „one step forward, one step back”. It doesn't satisfied, as fundamentalists that claims these regimes as „heathen”, as proponents of liberal democracy like in West Europe for which they are obscure and doesn't fit to modernity. It's one of the reasons ideologically-religious terrorism and social unrests in region.

Key words: islam, Koran, sunna, authority, leadership.

Z trzech wielkich monoteistycznych religii świata, religii Abrahamicznych - jak określał je św. Jan Paweł II - islam jest najbardziej upolityczniony. Dlatego problem przywództwa politycznego w tej cywilizacji to jedna z kluczowych kwestii w takim znaczeniu, że spory o polityczne przywództwo warunkowały rozwój tej religii, jej podział doktrynalny i wynikające z niego rozbieżności dogmatyczne oraz rytualne. Dodatkowo problemem wartym prześledzenia jest zmiana, transformacja muzułmańskiej filozofii polityki w kwestii przywództwa i jego form oraz sposobów realizacji.

Początków formowania się islamskiej wizji politycznego przywództwa należy szukać w działalności Proroka Muhammada (Mahometa). Urodzony w roku 570 n.e., w wieku lat 40 rozpoczyna misję proroczą, organizując swoich pierwszych wyznawców we wspólnotę. Po dziesięciu latach działalności i nauczania w Mekce, ówczesnym, pustynnym miściepaństwie wszedł on w konflikt z miejscową starszyzną – arystokracją i zmuszony został razem ze swoimi zwolennikami, a także wyznawcami do opuszczenia Mekki i przeniesienia się na północ do miasta Jatrib, później nazwanego Medyną (arab. *Madinat an Nab* – „miasto Proroka”). To przeniesienie, emigracja, znana jest w historii islamu jako *hidżra* dająca początek kalendarzowi muzułmańskiemu i liczeniu „ery muzułmańskiej”. Hidżra miała miejsce w roku 622. Od tego czasu aż do roku 632 Prorok Muhammad organizuje w Medynie własne państwo, często nazywane przez badaczy „republiką medyneńską”. Zawiera z mieszkańcami Medyny oraz okolicznymi plemionami szereg traktatów i umów, określanych jako „konstytucja medyneńska”. Prowadzi także walkę z mieszkańcami Mekki i ich armią. W końcu w roku 632 pokonuje armię mekkańską i wraca do miasta, ogłaszając amnestię dla swoich przeciwników. W tym roku umiera.

Rozwiązania prawne i polityczne dziesięcioletniego okresu „republik medyneńskiej” staną się wzorem i punktem odniesienia dla całej późniejszej islamskiej filozofii politycznej, koncepcji władzy oraz przywództwa politycznego. Również współcześnie ruch salaficki i fundamentalistyczny stawia okres istnienia państwa muzułmańskiego w Medynie w latach 622-632 i jego

rozwiązania prawno-ustrojowe oraz administracyjne za wzorzec ustrojowy, a także prawny.

Kolejnym punktem zwrotnym w dziejach islamskiej koncepcji przywództwa politycznego są rozstrzygnięcia polityczne po śmierci Mahometa. Umierając na rękach swojej ukochanej żony, Aiszy, w dniu 8 czerwca 632 roku, Prorok Muhammad nie zostawił po sobie żadnego męskiego potomka ani wskazówek, dotyczących kontynuacji jego misji i przywództwa wspólnoty wiernych. Należy pamiętać, że w tym czasie istniał już organizm państwowy, obejmujący prawie cały Półwysep Arabski, rządzony przez Proroka Muhammada – politycznego przywódcę, mającego proroczy charyzmat. To scalało anarchiczne pustynne, koczownicze plemiona, dając im po raz pierwszy w historii organizację państwową. Tę organizację złączyła z jednej strony osobowość Mahometa, z drugiej przepisy nowej, głoszonej przez niego religii.

W nauce, a także publicystyce bardzo często możemy spotkać opinie, mówiące o tym, że w cywilizacji islamu nie ma rozdzielności na sfery: sacrum i profanum, nie ma podziału na sferę religijną i państwową, ani rozumienia prawa publicznego, prawa państwowego i prawa cywilnego. Nie jest tak do końca. Przede wszystkim nie zawsze tzw. przekład interkulturowy jest adekwatny do rzeczywistości. Należy wziąć też pod uwagę, że islam powstawał i rozwijał się w zupełnie innych warunkach cywilizacyjnych niż chrześcijaństwo. Religia chrześcijańska powstała w bardzo dobrze rozwiniętym państwie rzymskim, gdzie funkcjonowało prawo, istniała administracja i infrastruktura cywilizacyjna. Chrześcijaństwo niejako nakładało się na rozwinięte i funkcjonujące państwo. W wypadku islamu trzeba było wszystko tworzyć od nowa. Oprócz prymitywnego prawa plemiennego nie istniało nic więcej, infrastruktura państwowa była nierozwinięta. Mahomet w praktyce tworzył podstawy nie tylko państwa, ale cywilizacji. Poza tym po jego śmierci muzułmanie rozpoczęli ekspansję poza Półwysep Arabski. Po zdobyciu poszczególnych ziem – prowincji cesarstwa wschodniorzymskiego i perskiego, pozostawiali najczęściej miejscową administrację, wymagając jedynie złożenia przysięgi na wierność kalifowi.

Nie ma badawczej pewności, co do istnienia wczesnego państwa muzułmańskiego w takim kształcie ustrojowym jaki współcześnie mu się przypisuje tzn. bez podziału na sferę religijną i publiczną. Tak naprawdę jest to projekcja współczesnych badaczy i ideologów islamskich. Nie ma jak dotąd żadnych udokumentowanych źródeł, dotyczących tego problemu. Poza tym we wczesnym okresie podbojów, decyzją drugiego kalifa - Omara (*Ūmar* 634-644), muzułmanie nie mogli się osiedlać na terytoriach podbitych ani otrzymywać tam ziemi na własność. Warunkowane to było obawą przed „rozpląnięciem się” Arabów i muzułmanów w większych liczebnie oraz stojących wyżej cywilizacyjnie podbitych społecznościach. Tam, gdzie nie było muzułmanów, nie obowiązywały islamskie rozwiązania prawne. Poza tym islamska jurysprudence dopiero się kształtowała, osiągając rozkwit w VIII i IX wieku. Tak więc teza o braku podziału na świecką i religijną sferę w początkach państwa muzułmańskiego nie wytrzymuje krytyki.

W okresie rządów tzw. „kalifów sprawiedliwych (ar. *Chalīfa raszīdun*) w latach 632-661 nie istniała jeszcze późniejsza muzułmańska tradycja (*Sunna*) ani szkoły teologiczno-prawne (*mazhab*), jak też podział na kierunki polityczno-doktrynalne (*Szyizm, sunnizm, charydżytyzm*). To wszystko zaczęło się kształtować w drugiej połowie VII w., w wiekach VIII i IX, a nawet X. W tym okresie powstaje doktryna prawna i prawno-ustrojowa islamu, zwłaszcza sunnickiego. Powstały w sunnizmie cztery szkoły prawno-doktrynalne, biorące swoją nazwę od twórców i założycieli: hanaficka od Abu Hanify (700-767), malikicka od Malika ibn Anasa (715-795), szafiicka – jej twórca – Abu ‘Abdallah Muhammad ibn Idris As Szafi’i (767-820) oraz hanbalici, których twórcą był Ahmad ibn Hanbal (780-855).

W doktrynie sunnizmu ci teologowie i prawnicy noszą tytuły wielkich imamów albo *muḍṭahidmutlak* (absolutny). Tylko im przypisywano możliwość tworzenia, a także kreacji systemu prawa islamskiego. Ten wysiłek teoretyczno-prawny nazywa się *iḍṭihād*. Już w X stuleciu uznano, że „bramy iḍṭihādu są zamknięte”, tj. nie ma już możliwości tworzenia nowych systemów prawnych, twórczej kreacji i transformacji prawa religijnego w oparciu o samodzielną

interpretację Koranu i Sunny. W sunnickim islamie do dzisiaj istnieje tylko *taklid*, czyli naśladownictwo. Najpewniej *taklid* jest jedną z przyczyn współczesnego regresu cywilizacji islamskiej. Możliwość twórczego kreowania prawa istnieje tylko w szyizmie, gdzie jest współcześnie realizowane.

Po śmierci Proroka Muhammada wystąpił problem następstwa po nim. Zebranie plemiennej starszyny, rodowej arystokracji Mekki, towarzyszy emigracji i walk Mahometa wybrało w drodze elekcji Abu Bakra, najbliższego współpracownika i przyjaciela Proroka Muhammada, dodatkowo też jego teścia, ojca ukochanej żony - Aiszy. Abu Bakr rządził krótko, zaledwie dwa lata. Znany ze swojej skromności przyjął tytuł „Następcy Wysłannika Boga” (ar. *Chalifa Rasul Allah*). Tytuł ten w skrócie zwany *chalif* w Europie był i jest znany w formie zlatynizowanej - kalif. Instytucja kalifatu - suwerennych rządów, opartych na charyzmacie religijnym (ar. *Chilafa*) - była ustrojem państwowym imperium islamu od 632 do 1258, tj. do roku zdobycia Bagdadu przez armię mongolską chana Hulagu. Trzeba jednakże zaznaczyć, że funkcja czy też urząd kalifa był czysto polityczny. Kalif nie kontynuował misji proroczej Mahometa, nie miał też uprawnień do zmiany prawa religijnego i zasad religijnych. Był kimś w rodzaju strażnika przestrzegania religijnego prawa w państwie i kierownika bieżącej administracji oraz zarządzania państwem. Jego funkcja była więc czysto „świecka” z punktu widzenia zachodniego, chociaż w niewielkim stopniu posiadał on sankcję religijną. Ale taką posiadali też w okresie średniowiecza władcy zachodniej Europy jako „pomazańcy Boży”.

Abu Bakr wybrany był poprzez elekcję przez radę, zwaną w islamskiej tradycji *szura*. Jednak już następny kalif – Omar wybrany był dlatego, że Abu Bakr wyznaczył go na swego następcę, a więc elekcja była już tylko formalnością. Powstał zwyczaj wyznaczania następcy przez poprzedniego panującego. Niemniej zasadę elekcji zachowano, stąd ci kalifowie nazywani byli „sprawiedliwymi”. W okresie rządów trzeciego kalifa Osmana 644-656 (ar. *Uthman ibn ‘Affan*) został także ustalony i zebrany kanoniczny tekst Koranu. W wyniku niezadowolenia społecznego i buntu Osman został zamordowany. Rozpoczęła się tzw. *fitnā*, tj. okres zamieszek, niepokoju, wojny domowej. Zaważyła ona

na formowaniu się przywództwa politycznego w islamie i podziałach polityczno-doktrynalnych. W roku 656 kalifem został ogłoszony Ali ibn Abu Talib, jako czwarty kalif sprawiedliwy. Już w następnym roku wystąpił przeciw niemu Mu'awijja, członek rodu Omajjadów, gubernator Syrii, zgłaszając pretensje do urzędu kalifa. Ali był bardzo bliskim współpracownikiem, towarzyszem Proroka (*sahaba*), jak nazywa się ich w religijnej tradycji islamu, jego zięciem, stryjecznym bratem oraz pierwszym męskim wyznawcą islamu¹. Mu'awijja domagał się rozstrzygnięcia sporu w rozjemczej negocjacji, na co zgodził się Ali, popełniając tym samym duży błąd polityczny. Stało się to przyczyną pierwszego politycznego i doktrynalnego rozłamu w obozie islamskim. Ci którzy nie zgadzali się na negocjacje odeszli z obozu Alego". Ci, którzy odchodzą po arabsku „charadża” (ar. *opuszczać, wychodzić*) nazywani byli odtąd charydżytami, tworząc jedną z trzech głównych szkół doktrynalnych i politycznych w islamie. Charydżyty byli purytanami i głosili egalitarystyczny pogląd na islamskie społeczeństwo. Spór dotyczył na początku głównie zasady politycznego przywództwa. Charydżyty uważali, że kalifem może być każdy pobożny i sprawiedliwy muzułmanin bez względu na urodzenie, pochodzenie społeczne i kolor skóry. Powinien jednak posiadać zdolności do rządzenia. Rozpoczęli oni nieustanną rewoltę i „wieczną” opozycję w stosunku do oficjalnej władzy kalifów. Jednocześnie potępiali przepych, wygody, wszelki komfort, optując za prostym, zgrzebnym stylem życia. Charydżyty rozpadli się na szereg kierunków. Najważniejsze z nich to: azrakici i ibadyci. Można ich uznać za prekursorów współczesnego fundamentalizmu. Byli fanatyczni, stosowali metody terrorku i walki partyzanckiej, dodali do zasobu religijnych obowiązków - filarów wiary tzw. (*arkan ad din*) „dżihad”, rozumiany jako walka zbrojna (*ar Al kital*) w obronie doktryny i jej szerzenia. Charydżyty opanowali niektóre terytoria, tworząc *quasi-państwa* skąd siali destrukcję na obszarze ówczesnego kalifatu.

¹ Pierwszą która została wyznawczynią nowej religii była Chadidża, pierwsza żona Mahometa. Była starsza od niego i wspierała go moralnie i materialnie. Dopóki żyła, Mahomet żył w monogamii. Oddawał jej cześć i szacunek.

Najbardziej znanym przywódcą charydżytów-azrakitów był żyjący pod koniec VII wieku wojownik-poeta Katari Ibn al Fudża.

Ali ibn Abu Talib przegrał walkę o władzę w państwie. Kiedy próbował ponownie ruszyć do boju o kalifat, został zabity przez charydżytę w roku 661. Jego syn Husajn został zabity w roku 680 pod Karbałą, w dzisiejszym Iraku, w momencie, kiedy na czele niedużego oddziału swoich zwolenników zmierzał do Damaszku, by przeprowadzić zamach stanu i przejąć władzę z rąk kalifa-Jazida ibn Mu'awijji, następnego władcy z dynastii Omajjadów.

Śmierć Husajna stała się dla szyitów wydarzeniem sakralnym. Obchodzą oni do dziś misteria ku czci męczeńskiej śmierci Husajna tzw. *ta'zije*. Rocznicą tej śmierci co roku jest obchodzona jako dzień *Aszura*, każdego dziesiątego dnia miesiąca muharram, który zaczyna kalendarz muzułmański. Jest to największe święto szyitów. Zwolennicy swoistego legitymizmu w okresie wczesnego islamu twierdzili, że polityczne przywództwo powinno przynależeć do najbliższej rodziny Proroka Muhammada. Ponieważ nie pozostawił po sobie żadnego męskiego potomka, władza powinna należeć do potomków jego córki, Fatimy i Alego in Abu Taliba. Tymi potomkami byli synowie Taliba: Hassan i Husajn oraz potomkowie Husajna. Zwolennicy powyższej tezy tworzyli stronnictwo Alego po arabsku - *sz'ia Ali*. Stąd pochodzi nazwa szyitów. Z czasem doktryna szyitów uległa transformacji. Oprócz kwestii czysto politycznych dodano kwestie religijne – tezę o wiedzy ezoterycznej, przekazanej tylko Muhammadowi i Alemu oraz potomkom Alego. Niektóre odłamy szyitów wręcz deifikowały Alego i jego potomków, przypisując im cechy nadprzyrodzone. Potomków Alego i Fatimy w szyizmie nazywano imamami. Posiadali oni cechy nadprzyrodzone, a także wg doktryny szyickiej byli bezgrzeszni i nieomylni. Ostatni z imamów Muhammad al Mahdi al Hudżdża zniknął w niewyjaśnionych okolicznościach w roku 887 i pozostaje w ukryciu, mając się pojawić jako „Pan czasu” - Mesjasz - pod koniec świata.

Z czasem szyici podzielili się na wiele odłamów, kierunków, sekt, doktryn, szkół prawnych. Szyizm jest współcześnie religią państwową w Iranie, wprowadzony tam oficjalnie w roku 1502 przez szacha Ismaila I. Szyici nie

uznawali innych „kalifów sprawiedliwych” oprócz Alego. Uważają, że wykradli oni i uzurpowali sobie władzę polityczną należną Alemu. Nie uznawali także innych dynastii kalifów: ani Omajjadów, ani Abbasydów, ani późniejszych, tureckich Osmanów.

Szyicka doktryna jest dalej kreatywnie rozwijana także w kierunku definiowania politycznego przywództwa. Największymi jej teoretykami byli w XX stuleciu: Ali Szariati² i Ajatollah Ruhoallah Chomeini³. Oryginalnym wkładem obu była koncepcja rewolucji islamskiej oraz islamskiej republiki w Iranie. Stanowiła ona twórcze rozwinięcie doktryny szyickiej, dotyczącej politycznego przywództwa. W doktrynie szyickiej istniała koncepcja – *welajat-e-fakih*, polegająca na sprawowaniu opieki przez szyickie duchowieństwo islamskie nad chorymi, niepełnosprawnymi, pobożnymi przez określone fundacje. Koncepcja ta wynikła w doktryny - *walaja*, t.j. absolutnego posłuszeństwa imamom, potomkom Alego ibn Abu Taliba i Fatimy. Po wprowadzeniu szyizmu jako państwowej religii w Persji (Iranie) w roku 1502 przez szacha Ismaila I, należało teologicznie rozstrzygnąć i uzasadnić zasadę politycznego przywództwa.

W doktrynie islamu, zarówno w szyizmie, jak i sunnizmie, a tym bardziej charydżyzmie suwerenem prawdziwym jest Bóg. Koran jasno to określa:

Błogosławiony i Najwyższy jest ten, w którego rękę jest Suwerenna Władza. On, który stworzył śmierć i życie aby poddać was próbie (i pokazać

² Ali Szariati (1933-1977) był jednym z największych irańskich i islamskich intelektualistów. Studiował we Francji, będąc w tym czasie pod silnym wpływem zachodnich euromarksistów – J.P. Sartre’a i Franza Fanona. Był praktycznie autorem nowoczesnej, rewolucyjnej szyickiej doktryny, przekształcającej dotychczasowy, kwietystyczny szyizm w rewolucyjną, polityczną doktrynę mającą konkurować z komunizmem. Był w opozycji do rządów szacha, zmarł na emigracji. Zaczął tworzyć koncepcję „muzułmańskiego marksizmu”. Jego wczesną śmierć plotka polityczna przypisywała działalności tajnej policji szacha – SAWAK.

³ Ajatollah Ruhoallah Chomeini (1902-1989), teologii i filozof polityki, od 1963 roku zajmował się aktywnie polityką w opozycji do rządów szacha. Rozwinął i oryginalnie przetworzył szyicką doktrynę teologiczną – *welajat-e-faghih* – rozumiejąc ją jako sprawowanie dozoru nad społeczeństwem przez duchownych. Była to teoretyczna podstawa Islamskiej Republiki Iranu.

wam samym), który spośród was jest lepszy pod względem uczynków. A On jest Pelen Chwały, Jego Moc Nieodparta (a jego woli nikt nie może udaremnić), Przebaczący (który wybacza wiele spośród grzechów Swoich sług, oni zaś uczą się z tej próby). Koran, sura 67(Al.-Mulk/Suwerenna Władza), wersety 1 i 2⁴.

Bóg, będąc suwerenem, scedowuje część swojej władzy na ziemi na ludzi. W doktrynie sunnizmu władzę polityczną sprawuje kalif, będąc strażnikiem prawa boskiego na ziemi, zwłaszcza w państwie islamskim. W szyizmie – istnieje doktryna – *walaja* (ar.) albo *welajat* (pers.), czyli bezwzględne posłuszeństwo imamowi. Jeśli imam jest ukryty, w jego imieniu działają duchowni – *fakihowie*. W praktyce więc – *welajat-e-fakihto* posłuszeństwo i szacunek społeczeństwa okazywany duchowieństwu. Władza *stricte* polityczna była w doktrynie szyickiej – w Persji (Iranie) od XVI stulecia tolerowana jako mniejsze zło od anarchii. W oczekiwaniu na ponowne przyjście Ukrytego Imama, Pana Czasu szyickie społeczeństwo opierało się w kwestii moralności na duchowieństwie, duchowni zaś tolerowali, do czasu przyjścia imama, władzę polityczną szachów. Chomeini stwierdził, że zasada *welajat-e-fakih* dotyczy nie tylko moralnej i religijnej pieczy duchowieństwa nad społeczeństwem, ale także opieki i odpowiedzialności politycznej. Było to teologiczne uzasadnienie władzy politycznej, doktrynalne podłoże politycznego przywództwa w Iranie. Chomeini był zdecydowanym przeciwnikiem monarchii, definiując ją jako instytucję pogańską (*taghut*), zdecydowanie amoralną i antyspołeczną.

Jednocześnie szyicka doktryna wytworzona przez Chomeiniego zakładała – ograniczoną suwerenność społeczną⁵ na rzecz charyzmatycznego przywódcy duchowego, którego zadaniem jest pilnowanie przestrzegania „prawa boskiego” w życiu politycznym i społecznym. Jest to zastosowanie zasady *welajat-e-fakih* w życiu politycznym. Artykuł 5 konstytucji Islamskiej Republiki Iranu stwierdza, że w okresie nieobecności ukrytego imama kierownictwo

⁴ Koran z interpretacją i przypisami w języku polskim, Warszawa 2013, s. 1232.

⁵ M. Stolarczyk, *Iran – państwo i religia*, Warszawa 1997, s. 102 i nast.

państwa i narodu należy do sprawiedliwego i pobożnego *fakiha*, który jest odważny, posiada świadomość epoki, posiada też cechy przywódcze⁶.

W klasycznym sunnizmie cechy szyickiego przywódcy posiadał - kalif, przywódca muzułmanów. Kolejnym bowiem kierunkiem doktrynalnym i jednocześnie politycznym jest sunnizm. Nazwa pochodzi od pojęcia - Sunna, które oznacza dosłownie - tradycję. W praktyce Sunna to interpretacja hadisów – podań na temat wypowiedzi, zachowań i czynów Proroka Muhammada. Każdy hadis składa się z łańcucha wiarygodnych przekazicieli – *isnad*. Jest wiele zbiorów hadisów, składających się na Sunnę. Największe są zbiory, których zebranie przypisywane jest autorom: Muslimowi i Muhammadowi ibn Ismailowi Buchariemu (810- 870). Zbiór Buchariego liczy ok. 3 tys. hadisów i jest podzielony na wiele tomów tematycznych. Z kolei było wiele hadisów fałszywych czy nieprawdopodobnych. Praktycznie prawie każda czynność, również te sprzeczne ze sobą, mogą znaleźć odzwierciedlenie w hadisach, które częstokroć były preparowane z myślą usprawiedliwienia takiego czy innego postępowania lub poglądów.

W kwestii politycznego przywództwa sunnici byli głównym nurtem islamskiej ortodoksji. Twórcą sunnickiej filozofii politycznej był Abu Nasr Muhammad Ibn Turhan Ibn Uzług Al Farabi (870- 950), znany w średniowiecznej Europie jako Alfarabius. Al Farabi był w sensie filozoficznym uczniem Platona, a także Arystotelesa w jego neoplatońskim rozumieniu i interpretacji późnej epoki starożytnej. W swojej filozofii próbował pogodzić doktrynę islamu z klasyczną filozofią grecką. Podobnie jak około 600 lat przed nim Klemens z Aleksandrii i Orygenes godzili chrześcijaństwo z filozofią klasyczną. AlFarabi jest także autorem dzieła pt. „Państwo doskonałe” i „Polityka”, w których prezentuje koncepcję doskonałego władcy – suwerena, rządzącego za pomocą rozumu oraz praw boskich. Jego pogląd ontologiczny był gradualistyczny, podobnie jak u neoplatoników. Prezentował uporządkowaną hierarchię społeczną na czele z władcą – suwerenem, podobnie jak świat istnieje na czele z Bogiem,

⁶ Tamże, s. 104.

suwerenem wszelkiego istnienia. Koncepcja ta przypomina teorię społeczeństwa jako organizmu, lansowaną przez pozytywistów – każda część, każdy członek społeczeństwa spełnia swoją rolę na rzecz całości. Hierarchiczne odwzorowanie struktury bytu w społeczeństwie jest podstawą sunnickiej koncepcji przywództwa politycznego. Władca jest suwerenem, będącym strażnikiem świętego prawa. Jednakże, zgodnie z tradycją pierwotnego islamu władza suwerena wymaga konsultacji społecznej - *szury* - co według współczesnych teoretyków islamskich jest „islamską formą demokracji”.

Współcześnie, ruchy fundamentalistyczne w islamie znalazły swoje teoretyczne uzasadnienie w koncepcji *hakimija*. Oznacza ona władzę najwyższą, a także najdoskonalszą, czyli „rządy Boskie”, opierające się na prawach objawionych w opozycji do rządów opartych o prawo stanowione. Twórcą tej koncepcji był pakistański teoretyk Sajjid Abul’ala al Maududi. Według Maududiego, te dwa rodzaje władzy i politycznego przywództwa nawzajem się wykluczają, bez możliwości kompromisu, takiego, jaki zakładała doktryna szyicka – tolerancja władzy opartej o niereligijną zasadę politycznego przywództwa.

Współczesna większość państw Bliskiego Wschodu opiera swój system prawny, konstytucyjny i założenie politycznego przywództwa na europejskich doktrynach - umowy społecznej, prawa stanowionego. Jednakże niektóre elementy tych systemów prawnych i ustrojowych są oparte na prawie islamskim, na nim też polega legitymacja politycznej władzy i zasada politycznego przywództwa jak np. w Arabii Saudyjskiej czy monarchiach Zatoki Perskiej. W rzeczywistości jest to zasada „krok w przód, krok w tył”. Nie satysfakcjonuje ani fundamentalistów, którzy uważają te reżimy za „pogańskie”, ani zwolenników liberalnej demokracji typu zachodnioeuropejskiego, dla których są one zacofane i nie przystają do wymogów współczesności. Jest to jedna z przyczyn ideologiczno-religijnego terroryzmu i niepokojów społecznych w tym regionie.

Bibliografia:

- Abrahamian E., *Historia współczesnego Iranu*, Warszawa 2011.
- Armour R., *Islam chrześcijaństwo i zachód. Burzliwe dzieje wzajemnych relacji*, Kraków 2004.
- Bielawski J., *Islam*, Warszawa 1980.
- Bielawski J., *Islam, religia państwa i prawa*, Warszawa 1973.
- Corbin H., *Historia filozofii muzułmańskiej*, Warszawa 2005.
- Danecki J., *Podstawowe wiadomości o islamie, tom 1 i 2*, Warszawa 1997.
- Dziekan M.M., *Dzieje kultury arabskiej*, Warszawa 2008.
- Farabi A.N.M.I.T.I.U.A., *Państwo doskonałe. Polityka*, Warszawa 1967.
- Gnilka J., *Koran i chrześcijaństwo. Tajemnice początków*, Kielce 2010.
- Jamshier H.A., *Reforma władzy i społeczeństwa w arabsko- muzułmańskiej myśli politycznej wieków XIX i XX*, Łódź 2008.
- Jansen J.J.G., *Podwójna natura fundamentalizmu islamskiego*, Kraków 2005.
- Kepel G., *Święta wojna. Ekspansja i upadek fundamentalizmu muzułmańskiego*, Warszawa 2003.
- Koran. Z arabskiego przetłumaczył i komentarzem opatrzył Józef Bielawski*, Warszawa 1986.
- Koran z interpretacją i przypisami w języku polskim*, Warszawa 2013.
- Landowski Z., *Islam, nurty, odłamy, sekty*, Warszawa 2008.
- Landowski Z., *Świat Arabski. Leksykon*, Warszawa 2008.
- Leaman O., *Krótkie wprowadzenie do filozofii islamu*, Warszawa 2004.
- Lewis B., *Co się właściwie stało? O kontaktach Zachodu ze światem islamu*, Warszawa 2003.
- Mały słownik kultury świata arabskiego*, red. J. Bielawski, Warszawa 1971.
- O'Shea S., *Morze wiary. Islam i chrześcijaństwo w świecie śródziemnomorskim doby średniowiecza*, Poznań 2006.
- Rashid A., *Dżihad. Narodziny wojującego islamu w Azji Środkowej*, Warszawa 2003.
- Shaw S. J., Shaw E. K., *Historia Imperium Osmańskiego i Republiki Tureckiej, t. 1 i 2*, Warszawa 2012.
- Sobhani A. J., *Doctrines of Sh'i Islam*, London 2001.
- Stefaniuk T., *Al- Kindi i początki filozofii w świecie islamu*, Lublin 2013.

Święty Koran, tekst arabski i tłumaczenie polskie, Londyn 1996.

Tabatabai S. M. H., *Zarys nauk islamu*, [bdw.], [bmw.]

The Holy Quran, M. M. Pickthall, Karachi-Hyderabad 1938.

Wahhab S. M., *Kitab Al. Tawhid*, Dubai 1981.

Zdanowski J., *Bracia Muzułmanie i inni*, Szczecin 1986.

Nota o autorze:

Selim Chazbijewicz – Profesor nadzwyczajny Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie . Członek Komitetu Nauk Orientalistycznych Polskiej Akademii Nauk. Od 2015 przewodniczący Rady Programowej TVP 3 w Olsztynie. Redaktor naczelny „Rocznika Tatarów Polskich (1993- 2007 i od 2014), członek rady naukowej półrocznika „Nowy Prometeusz” wydawanego przez Studium Europy Wschodniej UW. W latach 2005- 2008. Członek Polskiego Towarzystwa Nauk Politycznych, Polskiego Towarzystwa Geopolitycznego, Polskiego Towarzystwa Orientalistycznego, Stowarzyszenia Pisarzy Polskich.

Elites in the Republic of Turkey Toward the Main Challenges in the 21st Century

Summary

Turkey is a Muslim country, which contemporary fulfil the major aim to merge the ideas of European socio-political thought with the Muslim concept of coherent coexistence of social influences of secular power and religion. From this point of view, it seems that the Turkish system exemplifies the great chance to explore the specifics of relations between the authority and the society in the Muslim world, moreover successes and failures, related with the evolution at all levels of interaction between the main systemic factors may contribute to the understanding the sensitive issues that concern coexistence of great civilizations.

Key words: authority, socio-political system, islam, the army, democracy

Streszczenie

Turecja stanowi przypadek kraju muzułmańskiego, w którym obecnie realizują się dążenia do połączenia idee systemów europejskiej myśli społeczno-politycznej z muzułmańską koncepcją koherentnego współistnienia wpływów społecznych władzy świeckiej i religii. Z tego punktu widzenia wydaje się, iż turecki kasus systemowy generuje znakomitą szansę zgłębienia specyfiki relacji władzy i społeczeństwa w świecie muzułmańskim, natomiast sukcesy i porażki, które dotyczą ewolucji na wszystkich poziomach oddziaływań pomiędzy najważniejszymi czynnikami systemu, mogą sprzyjać zrozumieniu delikatnych zagadnień, które dotyczą koegzystencji, rywalizujących z sobą wielkich cywilizacji.

Słowa kluczowe: władza, system społeczno-polityczny, islam, armia, demokracja

Introduction

This thesis presents the question of the elites and the contemporary role of the leadership in Turkey. Analyse two main groups, the extent of their influence on the governance and importance for public opinion in Turkey. At the beginning of considerations paper presents the main factors related to the functioning of the secular establishment, identified with the Army, administration and judiciary. This section contains the issues related to the history of the doctrine of Kemalism, the scope of the power of secular elite and the reasons of reducing its influence, simultaneously with the revival of the political aspirations of religious elite. Then introduce the Islamic elite, the characteristic of political activity dominated by the concepts of religious influence on the direct governance and a significant increase of the social role of the evolutionary political Islam that is far more liberated than the conservative doctrine of influential Sufi philosophers. The final part, presents the rivalry of both the elites, the evolution of antagonism, which took the radical nature and the crucial events that have changed the state of these struggles. The summary briefly presents the overall effect of the struggle.

Current state of studies

At the beginning it should be mentioned, that the current studies on Turkish issue are being constantly redefine by the latest events: the migration problem, international interests of the biggest powers in the region of Middle East, Syrian question and the establishment of the Islamic State in Iraq and Syria. The top issue is the constant change of political reality and social relations in Turkey, which became most important in the region of Middle East, for the reason of growing independence and strong participation in political interests of worlds powers.

Scientific conferences are the basic opportunity to present results of current researches, involves scientists dealing with the question of Turkish elites, democratic processes and the directions of Turkish modern policy. On December 3, 2016 at the MEI'S Sixth Annual Conference on Turkey scientists

raised the issue of domestic policy in Turkey after last general elections in November 2015 and the consequences of taking power by the Justice and Development Party. Recently, valuable meeting of the specialists on the Turkish issue took place in New York on March 4, 2016. The Conference on Constitutional Politics in Turkey was organized by the Center for Policy the and Research on Turkey and the Consortium for Social Research on Turkey. At the conclusion of the conference, scientists put the question of authoritarian base of the democratic processes in Turkey. Current state of research, on the field of Turkish internal policy and the clash of elites, discussed at the conferences in 2015, was constructive for the clarification of the vectors of the Turkish policy.

For the latest results of the Turkish studies, the reliable knowledge presents the journal of "Research and Policy in Turkey". Article written by Cuma-Çiçek "Kurdish Identity and political Islam under AKP rule", describes recent state of Turkish policy and the condition of conservative political elite. The role of World's Media, on the issue of Turkey, can be seen in the New York Times article of Robert F. Worth: "Behind the Barricades of Turkey's Hidden War". Author presents the questions of Turkish relations with Kurds, delicate situation on the contemporary Middle East, as well as the policy of AKP government in Turkey¹.

Politologist Methap Söyler published paper about the structure of Turkish "Deep State". The scientific debate, about influential establishment, that control major changes in Turkey and fight against desecularisation of Turkey². Another recent publication, written by Yonka Özer and Çiğdem Nas: "Turkey and the European Union: Processes of Europeanisation", focus on the subject of Turkish accessing negotiations with European Union and became the material

¹ R. F. Worth, *Behind the Barricades of Turkey's Hidden War*, „The New York Time Magazine” 2016, may 24, http://www.nytimes.com/2016/05/29/magazine/behind-the-barricades-of-turkeys-hidden-war.html?_r=0 (last opening: 08.05.2016).

² S. Mehtap, *The Turkish Deep State State. Consolidation: Civil-Military Relations and Democracy*, New York 2015.

for the researchers of the issue, of revolutionary character of the change of Turkish political and social system³.

Important source for the researchers on Turkish issue, are the scientific articles, which explore the meaning of recent changes in Turkey: Internal reforms, international relations and engagements of Turkey. The article written by Arzu Güler, and Cemal Alpgiray Bölücek: "Motives for reforms on civil-military relations in Turkey", points out the main directions of the democratisation process in Turkey⁴.

The secular nature of the republican system in Turkey

The unique role of the army, affects the epic of the Turkish War of Independence, in which the military led by stalwart leaders, backed by the civilians in Anatolia, defeated the combined forces of the enemy. The threat of obliteration from the political map of the world, heightened the heroic of Turkish troops fought to maintain the status of an independent state entity. The effort of the Turks in the area of Anatolia, in the years 1920-1923, in the initial phase was perceived in Europe as a spurt disorganized and weakened after World War and doomed to failure⁵. The future of Turkey, which defended its independent status, confirmed the Lausanne Treaty, signed 24 of July 1923, which ended the Turkish-Greek war and enabling the initiation of deep internal transformation, entrusted to victorious commanders⁶. War consolidated the population of Anatolia, strengthened the role of Turkish nationalism, established a hierarchy of power, ensured the implementation of the republican concept of the savior of Turkey - Mustafa Kemal. After the War of Independence, Mustafa Kemal

³ Y. Özer, *Turkey and the European Union: Processes of Europeanisation*, ed. Ç. Nas and Y. Özer Routledge, New York 2016.

⁴ A. Güler, C.A.Bölücek, *Motives for reforms on civil-military relations in Turkey*, „Turkish Studies” 2016, vol. 17.

⁵ S. J. Shaw, E.K. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge 1977, p. 310-326.

⁶ R. H. Davison, *From Paris to Sèvres: The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920*, „Slavic Review” 2002, vol. 34, no. 1, p. 186-187.

gained the honorary status of *Atatürk* – father of the Turkish nation, after his name the republican doctrine was named ‘Kemalism’⁷.

Preclusive political system caused concern about the future of the democracy, which has been dramatically stripped of liberalism and pluralism. The republican institutions have been dominated by one party from the establishment to the end of the *Second World War*. The period of peace was better used for completion of essential reforms needed to develop instruments of economy, social and military that allowed equality with the standards of developed countries⁸. Position of the army was unwavering, and was further strengthened in 1952 after the accession of Turkey to the North Atlantic Treaty. Although powerful United States guaranteed support in case of military threat, the presence of NATO troops also evoked negative emotions relating to the policy of powers in the First World War.

Global trends have contributed to the liberal reform in 1945 when party pluralism was introduced in Turkey. This concession broke the monopoly of the People's Republican Party and allowed the activity to other political parties. The democratization on political scene did not change the relation of the army to the civilian authorities, clearly proved by the position of Supreme Commander of the Armed Forces who remained independent status to the Ministry of Defence. Declarative character of the democratic mechanism was still support by the masses devoted to the idea of Kemalism and acted under the belief that in every country there is a strong informal power structure, which in difficult moments exerts pressure on state institutions⁹.

⁷ G. Gawrych, *The Young Atatürk: From Ottoman Soldier to Statesman of Turkey*, London 2013, p.182-218.

⁸ D. Fromkin, *A Peace to end all Peace: the fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Middle East*, New York 1989, p. 558.

⁹ G. Jenkins, *Context and Circumstances: The Turkish Military and Politics*, „Foreign Affairs” 2002, vol. 81, no. 1, p. 81–82.

Evolution of political Islam in the framework of the republican system

Implementation of democratic principles after 1945 also resulted in the evolution of public opinion, strengthened by the activities of politicians representing more diverse views, favored the activation of different doctrinal directions¹⁰. At that time contestation of the political role of Islam by the republican authorities has become less radical. Secular politicians appreciated the ability of religion to consolidate the masses around the spiritual values although the religious elite in Turkey did not avoid criticism of demoralizing influence of liberal ideas, which lead to the rejection of the Islamic basis of the nation. The paradox made hermetic Islamic fundamentalism, clashed with the ideology of Kemalism under democratic conditions, thus created unique situation within the Muslim World¹¹. Professor M. Hakan Yavuz supports the thesis, which states that the power of political Islam lies in the social establishment, acting in defense of religious values¹². Today, political Islam thrives on dissent developed Christian civilization, aiming for global domination. The struggle against neo-colonialism determines the attitude of the representatives of radical political Islam, who use the idea of returning to the origins of religion¹³.

The phenomenon of the revival of political Islam in Turkey is associated with the activities of the Naqshbandi Sufi convent. In the womb of the religious establishment during the origins of the republic, it was believed that acting against the government, may influence the final defeat in the War of Independence, meaning also the far-reaching consequences for the future of Islam. In this context, the abandonment of a privileged position in the political

¹⁰ Zob. H. Ringgren, A. V. Ström, *Religions of Mankind Today and Yesterday*, Edinburgh 1969.

¹¹ Z. Öniş, *Political Islam at the Crossroads: From Hegemony to Co-existence*, „Contemporary Politics” 2001, vol. 7, p. 283-284.

¹² M. H. Yavuz, *Towards an Islamic Liberalism? The Nurcu Movement of Fethullah-Gülen*, „Middle East Journal” 1999, no. 53, p. 584-605; M.H. Yavuz and J. L. Esposito, *Turkish Islam and the Secular State: The Gulen Movement*, Syracuse 2003.

¹³ E. J. Zürcher, *The vocabulary of Muslim nationalism*, „International Journal of the Sociology of Science” 1999, no. 137, p. 81-99.

sphere shows a high state of consciousness of the religious elite and the amazing ability to anticipate. As a result, the attitude of influential Mullahs allowed the approval from the authorities of the republic for the social activity of the religious foundations, declaring resignation from the political aspirations¹⁴. Relations between State and the religious authorities can be seen on the example of Islamic philosopher and writer Muhammad Fethullah Gülen, who gave up a balanced critique of the secular doctrine, transforming itself into a moderate advocate of state power. Gülen was a founder of the movement derived from the Sufi elite of Naqshbandi convent¹⁵. In his texts he presented balanced interpretation of the secular power and the role of Islam in society subjected to the process of secularization, even though in the seventies turkish court issued the sentence against Gülen, whose activities threatened the secular state. Neutralising the threat has prompted authorities to reinterpret the role of Gülen, whose activities have been used as a counterweight to the radical religious conservatives¹⁶. Philosopher agreed to cooperate with the leftist government of Bülent Ecevit supporting his authority to outlaw political parties in 1998¹⁷.

Quite different attitude presented the National Vision Movement (Millî Görüş) led by Mehmed Zahid Kotku, who as Gülen based his teachings on the rule of Naqshbandi. Kotku became the spiritual guide of student youth, such as Turgut Özal who introduced social policy and economy containing elements of conservative thought after he became the head of the State Planning Organization¹⁸. Significant successes led Kotku to support the idea of establishing the

¹⁴ M. F. Gülen, *Emerald Hills of the Heart: Key Concepts in the Practice of Sufism*, New York 2011, p. 6-13.

¹⁵ The Sufi convent Naqshbandi had been established in Persia in fourteenth century by Shaykh Baha ud-Din Naqshband Bukhari. The rule of convent is based on strictly defined hierarchy and ideo of strive to *haqiqah* 'the ultimate truth' by passing the stages of *initiation*. Naqshbandi gained the biggest influence on Caucasus, since nineteenth century influential *shaykhs* called for resistance against the Russian Empire. After the collapse of the Soviet Union Naqshbandi led the Muslims to fight for independence of Chechnya and Dagestan.

¹⁶ W. Kristianasen, *New Faces of Islam*, „Le Monde Diplomatique”, 1997.

¹⁷ A. Bell, *Turkish Islamic leader defies radical label*, „Reuters” 1995.

¹⁸ E. Gürdoğan, „Görünmeyen Üniversite”, [The Unseen University], *Seha Neşriyat*, Istanbul 1989.

first Islamic political parties. In 1970, Necmettin Erbakan founded the National Order Party (MNP), but the real worth had the establishment of the National Salvation Party (MSP), brought to life in 1972. Already in 1973 Erbakan came to the Grand National Assembly of Turkey and in 1974 he formed coalition government with the Republican People's Party¹⁹. In 1980 Erbakan achievements led the secular forces to carry out coup d'état aimed at the democratic institutions. Not only Erbakan was victimized, also Turgut Özal was ousted from the politic for three years²⁰.

After three years when the prohibition of political activity was abolished, Erbakan founded Welfare Party, which continued public campaign focused on promoting fundamental values of Islam. The main impediment for restoration position of Erbakan was related with rejection of any deeper structural reform, keeping the character of an elite, closed to the possibility of liberalization of views. Welfare Party has been recognized as the precursor of political Islam in Turkey after winning the general elections in 1995. The Welfare Party with 21 percent support formed a coalition government with True Path Party, led by Süleyman Demirel²¹.

Refah-Yol coalition has reached agreement on the implementation of the program of liberal economic and social reforms. Under the influence of religious policy, the secular order was endangered, which led in 1998 to the next anti-democratic intervention supported by the judicial system, secular politicians, media and a large part of the economic elite. This time the army did not take a direct part in the events, but the vision of the coup, sparked widespread agreement on banning Welfare Party²².

¹⁹ M. Bogdani, *Turkey and the Dilemma of EU Accession: When Religion Meets Politics*, London 2011, p. 45.

²⁰ A. Öncü, *Packaging Islam: Cultural Politics on the Landscape of Turkish Commercial Television*, „New Perspectives on Turkey” 1994, no. 10.

²¹ T. Bora, K. Çan, *Bunalım Dönemine Girerken* [Dramatic time], „Biririm” 1996, no. 81, p. 36.

²² Ö. Çaha, *Turkish Election of November 2002 and the Rise of “Moderate” Political Islam*, „Turkish Journal of International Relations” 2002, vol. 2, no. 1, p. 104.

Mirela Bogdani political analyst in the Institute of European Studies at the University of Tirana argues that Islam is the main catalyst for the liberal transformation in Turkey²³. Politologist Ali Kazancigil takes the opposite view, argues that Kemalism still plays an essential role in the evolution of Turkish system. In his concept, the basis of reformation depends on impact of secularism inspired by French secular concepts and complemented by modified Ottoman idea of state control of religious institutions²⁴. Professor Walter Posch from the National Defence Academy in Vienna shows that the main problems arise from the complicated relations between the living imperial tradition and the necessity of implementation of mature form of democracy. Finally, E.S. Hurd from Northwestern University notes that Turkish state doctrine cannot be analyzed through simple ratios. European model of democracy, based on Judeo-Christian roots, mature European secularism and laicism has undergone centuries-old process of creation the existing socio-political model. In case of Turkey that level of relations cannot be achieved automatically²⁵. The results of scientific researches tend to conclusion that the process of democratization in Turkey will be long and depend on the outcome of confrontation inside elites²⁶.

Determinants of Justice and Development Party success

Since 2002 political Islam has become one of major power in Turkey, more over everything indicates that the new model of Islamic political doctrine can be alternative to classical Kemalism and Western models of democracy. The spectacular victory of Justice and Development Party has been achieved as a result of accumulation of many factors, which is a phenomenon among the Muslim countries considering the scale of convergence. As a turning point in

²³ Zob: M. Bogdani, *Turkey and the Dilemma of EU Accession. When Religion meets Politics*, London 2011.

²⁴ A. Kazancigil, *The Deviant Case in Comparative Analysis: High Stateness in a Muslim Society*, [in:] *Comparing Nations, Concepts, Strategies Substance*, ed. A. Kazancigil, M. Dogan, „International Social Science Journal”, p. 232.

²⁵ Zob: E. S. Hurd, *The Politics of Secularism in International Relations*, New Jersey 2008, p. 64-85.

²⁶ O. Roy, *Globalised Islam: The Search for a New Ummah*, New York 2006, p. 16.

the road to spectacular success of political Islam in Turkey this idea can be considered to be resigned from radical forms of discourse by the part religious establishment. In the election rhetoric of Islamic parties has emerged reference to the economy and promises of bureaucratic reform²⁷. The rank of Islam in a democratic system has grown to such an extent that the political-religious concept can successfully compete with the secularists²⁸. To emphasize the immensity of effort made by AKP Professor İhsan Duran Dağı of the Gazi University, convince that the Justice and Development Party was entering the realm of the big politics with little chance of success. According to the political scientist, an essential role in a winning campaign, belongs to the leader. Administrative talents of RecepTayyipErdoğan on the position of the mayor of Istanbul endeared him the favour of the economic establishment which became a conducive factor for the future Prime Minister of Turkey. The reliable technical education, confirmed during work in private companies, were also a major asset in the process of building-position of the AKP²⁹.

Strengthening the power of Justice and Development Party

As a result of winning general election in 2002, Justice and Development Party came to the Turkish policy, as the largest party in legislative, capable to establish self-government. The area of influence of secularists, remained the presidential office, exercised by Ahmet Necdet Sezer, appointed in 2000 according to the 7-year term. Sezer stemmed from the judicial background and remained faithful to the republican tradition. He supported the initiatives against Erdoğan government until May 2007 when Turkish Grand National Assembly was obligated to elect new president. AKP candidate Abdullah Gül could count on a parliamentary qualified majority, but the elections were boycotted by the

²⁷ M. Bogdani, *Turkey and the Dilemma of EU Accession: When Religion Meets Politics*, London 2011, p. 45.

²⁸ O. Roy, *Globalised Islam: The Search for a New Ummah*, New York 2006, p. 16.

²⁹ I. D. Dagi, *The Justice and Development Party: Identity, Politics, and Discourse of Human Rights in the Search for Security and Legitimacy*, [in:] *The Emergence of a New Turkey: Democracy and the AK Parti*, ed. H. Yavuz, Salt Lake City 2006, p. 88-106.

politicians of the Republican People's Party, which with the support of the Constitutional Court, led to an impasse, initiating institutional crisis³⁰. Early May, the Court issued verdict which stated choice Gül invalid due to lack of quorum. A similar scenario occurred in the second ballot, which also does not gather the required number of deputies. The crisis involved public opinion, in Ankara demonstrations focused around the prominent authorities representing the military, politicians and scientists. Demonstrations took place in Izmir where half million people protested against the situation. Among the protesters who began to dominate the pragmatic demand 'neither Sharia, nor Coup'. Uncertain situation lasted until August 27, when the third ballot approved the candidacy of Abdullah Gül³¹.

The last problem, which is important to understand the functioning of elites in Turkey applies to the backstage conflict that take place partly outside the formal political dispute between government and the secular opposition but also generates engagement of official entities. Internal policy of the AKP pro-Islamic government directly concerns the military elite what became to be obvious for the public opinion since the celebration of the National Day of Turkey celebration on 30 August 2002 when representatives of the army condemned the separatist Kurdish groups and Islamic radicalism, personified by the AKP in media. Generals accused the government of spreading disinformation, facilitating an increase position of radical parties and recurring crises. Confrontation has started under the threat of governmental plan of legal changes that allow civil control of military³².

There was an important event which took place in November 2005 in the town of Şemdinli situated among the areas inhabited by Kurds came to terrorist attack which suggested ambiguous involvement of Turkish intelligence, police and high-rank army officers. The government turned to the legislative to

³⁰ Zob: S. Tavernise, G. Bowley, *Turkish court blocks Islamist candidate*, „The New Youk Times” 2007.

³¹ S. Fraser, O. Ant, *Turkish foreign minister wins presidency, in victory for Islamic-rooted government*, „Associated Press”, Ankara/Istanbul 2007.

³² Part of the speech of the General Rıza Küçüköğlu in the fifth of March 2007.

carry out an investigation into the attack in Şemdinli revealed that the terrorists who detonated the bomb in a bookstore run by long-term activist of Kurdistan Workers Party (PKK), belonged to the special forces. According to the government, operation was a provocation, which aimed to overthrow the legitimate authorities. The commander of the Turkish Army, General Yasar Büyükanıt, asserted that the incident was only part of a wide-ranging operation against Kurdish separatists; later Büyükanıt admitted that one of the bombers was known to him³³.

Related scandal was linked to the murder of Armenian journalist Hrant Dink who was killed by two Turkish nationalists, however, also this time traces led to high-rank military officers. Family of the murdered issued an open letter, in which accused State institutions of efforts to cover up the case what became the beginning of the theory of existence of the so-called 'deep state'³⁴. In February 2010, the Government came into possession of the documents demonstrating plans of a military coup. The documentation contained nearly 2500 pages of material describing the secret plans to overthrow the Justice and Development Party, which gained the title of 'Ergenekon scandal'³⁵. Delicate nature of the accusations has grown into a real conspiracy, which involved commanders occupying the highest positions in the Turkish Army. The scandal came to light after the publication of Admiral Ozden Örnek log, described a detailed plan to overthrow the Government. The materials concerning the project 'The Golden Girl' (Sarıköz) were provided by the magazine *Nokta*, which after the publication of the log suspended the activities³⁶. Government issued formal comment about the planned coup in October 2008 striving to initiation

³³ J. Gorvett, *Turks 'Deep State' Suffers in Former President's Words, Deeds in Kurdish Town*, „Washington Report on Middle East Affairs”, Washington 2006.

³⁴ Y. Baydar, *Family Boycotts Retrial for Murder of Turkish-Armenian Journalist*, [in:] *Almonitor: The Puls of the Middle East* (2009), <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/09/family-slain-journalist-boycotts-trial.html#>.

³⁵ G. H., Jenkins, *Between fact and fantasy Turkey's Ergenekon Investigation*, „Central Asia-Caucasus Institute Silk Road Paper”, Washington 2009, p. 55-76.

³⁶ A. Gürmüş, *Geçmişgünler, geçmemişgündemler*, „Nokta”, İstanbul 2007, p. 4-7.

of the great trial against the military commanders, academic teachers, lawyers, journalists and writers who openly opposed to the Government³⁷.

Conclusion

The result of confrontation of elites in Turkey during the governing of the Party of Justice and Development obtained a monopoly of authority over the constitutional organs of the State. The political power of government spread to further areas, associated with the judiciary and the media. The collision of influence broke long-lasting monopoly of the secular elite. The military, which in fact controlled the scope of any universal change, had to assume modified role, and now seems that the political influence of Army finally finished after many unsuccessful efforts in past to break the political stagnation caused by maintaining secular party in power with support of incontestable authority of military elite. The other crucial result of the confrontation is the establishment of a permanent political position of the AKP, which gain the ability to take the long monopoly of governing Turkey. After election victory in 2016 it seems that Turkey has established “new” one party system, however further development of relations within the AKP, seems to be more complicated because of the possibility of internal crisis, which in such case encourages the resumption of political opponents. But today talking about this scenario is rather hypothesis requiring adequate proof.

Bibliography:

- Baydar Y., *Family Boycotts Retrial for Murder of Turkish-Armenian Journalist*, „Almonitor: The Puls of the Middle East” 2009.
- Bell A., *Turkish Islamic leader defies radical label*, „Reuters”, 1995.
- Bogdani M., *Turkey and the Dilemma of EU Accession: When Religion Meets Politics*, London 2011.
- Bora T., Çan K., *BunalımDönemineGirerken [Dramatic time]*, „Birikim” 1996, no. 81.

³⁷ G.H. Jenkins, *Context and Circumstances: The Turkish Military and Politics*, „Foreign Affairs”, 2002, vol. 81, no. 1, p. 45-50.

- Çaha Ö., *Turkish Election of November 2002 and the Rise of "Moderate" Political Islam*, „Turkish Journal of International Relations” 2002, vol. 2, no. 1.
- Dagi I. D., *The Justice and Development Party: Identity, Politics, and Discourse of Human Rights in the Search for Security and Legitimacy*, [in:] *The Emergence of a New Turkey: Democracy and the AK Parti*, ed. H. Yavuz, Salt Lake City 2006.
- Davison R. H., *From Paris to Sèvres: The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920*, „Slavic Review” 2002, vol. 34, no. 1.
- Fraser S., Ant O., *Turkish foreign minister wins presidency, in victory for Islamic-rooted government*, „Associated Press”, Ankara/Istanbul 2007.
- Fromkin D., *A Peace to end all Peace: the fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Middle East*, New York 1989.
- Gawrych G., *The Young Atatürk: From Ottoman Soldier to Statesman of Turkey*, London 2013.
- Gorvett J., *Turks 'Deep State' Suffers in Former President's Words, Deeds in Kurdish Town*, *Washington Report on Middle East Affairs* MRMEA, Washington 2006.
- Gülen M. F., *Emerald Hills of the Heart: Key Concepts in the Practice of Sufism*, New York 2011.
- Güler A., Bölücek A., *Motives for reforms on civil–military relations in Turkey*, „Turkish Studies” 2016, vol. 17.
- Gürdoğan E., „Görünmeyen Üniversite”, [The Unseen University], *Seha Neşriyat*, İstanbul 1989.
- Gürmüş A., *Geçmişgünler, geçmemişgündemler*, „Nokta”, İstanbul 2007.
- Hurd E. S., *The Politics of Secularism in International Relations*, New Jersey 2008.
- Jenkins G., *Context and Circumstances: The Turkish Military and Politics*, „Foreign Affairs” 2002, vol. 81, no. 1.
- Jenkins G. H., *Between fact and fantasy Turkey's Ergenekon Investigation*, „Central Asia-Caucasus Institute Silk Road Paper”, Washington 2009.
- Kazancigil A., *The Deviant Case in Comparative Analysis: High Stateness in a Muslim Society*, [in:] *Comparing Nations, Concepts, Strategies Substance*, ed. A. Kazancigil, M. Dogan, „International Social Science Journal” 2008.
- Kristianasen W., *New Faces of Islam*, „Le Monde Diplomatique” 1997.
- Mehtap S., *The Turkish Deep State State. Consolidation: Civil-Military Relations and Democracy*, New York 2015.

- Öncü A., *Packaging Islam: Cultural Politics on the Landscape of Turkish Commercial Television*, „New Perspectives on Turkey” 1994, no.10.
- Öniş Z., *Political Islam at the Crossroads: From Hegemony to Co-existence*, „Contemporary Politics” 2001, vol. 7.
- Özer, Y., *Turkey and the European Union: Processes of Europeanisation*, ed. Ç. Nas and Y. Özer, New York 2016.
- Ringgren H., Ström A.V., *Religions of Mankind Today and Yesterday*, Edinburgh 1969.
- Roy O., *Globalised Islam: The Search for a New Ummah*, New York 2006.
- Shaw S. J., Shaw E. K., *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge 1977.
- Tavernise S., Bowley G., *Turkish court blocks Islamist candidate*, „The New York Times” 2007.
- Yavuz M. H., *Towards an Islamic Liberalism? The Nurcu Movement of Fethullah Gulen*, „Middle East Journal” 1999, no. 53.
- Yavuz M. H., Esposito J. L., *Turkish Islam and the Secular State: The Gulen Movement*, Syracuse 2003.
- Zürcher E. J., *The vocabulary of Muslim nationalism*, „International Journal of the Sociology of Science” 1999, no. 137.
- Worth R. F., *Behind the Barricades of Turkey's Hidden War*, „The New York Times Magazine” 2016, may 24, http://www.nytimes.com/2016/05/29/magazine/behind-the-barricades-of-turkeys-hidden-war.html?_r=0.

Nota o autorze:

Mgr Michał Alagierski – absolwent Uniwersytetu Łódzkiego (historia i stosunki międzynarodowe). Odbył studia w Turcji i współpracował z Uniwersytetem Europejskim we Florencji. Obszar jego zainteresowań obejmuje historię regionu Żywnego Półksiężycy oraz Persji, współczesną politykę bliskowschodnią mocarstw oraz politykę regionalną na Bliskim Wschodzie. W ramach studiów doktoranckich zajmuje się relacjami Turcji z UE.

Dominik Tylka

(Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie)

Patriarcha prezydentem – społeczne i polityczne uwarunkowania cypryjskiego papocezaryzmu

Streszczenie

Celem artykułu jest przedstawienie uwarunkowań społeczno-politycznych na Cyprze, które umożliwiły objęcie przez abp Makariosa III urzędu prezydenta. Autor proponuje odnieść tę sytuację do dwóch kwestii. Jako pierwszą wskazuje, wciąż żywą w greckim kościele ortodoksyjnym, tradycję papocezaryzmu. Za drugą natomiast uznaje szczególne doświadczenie historyczne wyspy. Władzę na prawosławnym Cyprze sprawowali kolejno katolicy, muzułmanie i protestanci. Bardzo silną pozycję kościoła w społeczeństwie należy więc tłumaczyć na gruncie teorii pogranicza. Przez blisko osiem wieków kościół prawosławny stanowił bowiem jedyny substytut własnej państwowości dla greckich Cypryjczyków.

Słowa kluczowe: polityzacja religii, pogranicze, papocezaryzm, przywództwo polityczne.

Summary

The aim of the article is to present socio-political conditions in Cyprus, which enabled the Archbishop Makarios III to take office as president. The author suggests to refer the situation to the two issues. As the first one he points out to the tradition of papocaesarism still present in the Orthodox Greek church. However, as to the second issue, he indicates a unique historical experience of the island. In Orthodox Cyprus the power was exercised successively by Catholics, Muslims and Protestants. A very strong position of the church in the society can be thus explained on the basis of the border theory. For nearly eight centuries, the Orthodox Church was the only substitute for own statehood for the Greek Cypriots.

Keywords: politicization of religion, borderland, papocaesarism, political leadership.

Wprowadzenie

Kiedy władze imperium brytyjskiego z dumą oświadczały, że na Cyprze, podobnie jak na pozostałych ziemiach podległych Jego Królewskiej Mości, zatriumfuje świeckość i nowoczesność, niewielu mogło przypuszczać, że nie minie wiek, a pierwszym prezydentem niepodległej wyspy zostanie arcybiskup. Złożoną rzeczywistość społeczno-polityczną na wyspie trudno było bowiem zrozumieć z anglosaskiej post-oświeceniowej perspektywy. Co więcej, nie zdając sobie zapewne z tego sprawy, Wielka Brytania sama umożliwiła zaistnienie zjawiska, które nazwać można cypryjskim papocezaryzmem. Wprowadziła bowiem na wyspie ustrój demokracji przedstawicielskiej, nie rozumiejąc jak różna jest od ich własnej rzeczywistość kulturowa i społeczno-polityczna Cypru oraz jakie będą tegoż wprowadzenia polityczne konsekwencje. Poza ujęciem systemowym warto zwrócić uwagę na szczególny kontekst, w którym należy rozpatrywać sytuację na Cyprze. Wyspa stanowiła bowiem specyficzne pogranicze. Poza różnicami etnicznymi, językowymi, konfesyjnymi i kulturowymi społeczności zamieszkujące Cypr reprezentowały dwie, wyraźnie się różniące cywilizacje – prawosławnej Europy oraz islamu.

Chcąc zrozumieć, co przyczyniło się do politycznej dominacji patriarchy Makariosa III od momentu uzyskania niepodległości przez Cypr, należy przyrzeć się jej burzliwej historii. Władzę na prawosławnej wyspie sprawowali kolejno: katolickie Francja i Wenecja, muzułmańskie Imperium Osmańskie, w końcu protestancka Wielka Brytania. Przez wszystkie te okresy Kościół odgrywał aktywną rolę w życiu politycznym na Cyprze. Wraz ze zmianą władzy, dostosowywał swe instytucje tak, aby zachować i zwiększać swoje wpływy. Nie byłoby to możliwe bez silnej we wschodnim Kościele tradycji ścisłej współpracy władzy duchownej ze świecką. W artykule zostanie kolejno przedstawiona ewolucja charakteru tego związku.

Teoria pogranicza

Grzegorz Babiński wyróżnił dwa paradygmaty studiów nad pograniczami - wewnętrznymi i zewnętrznymi (peryferyjnymi). W ramach pierwszego należy

doszukiwać się w procesach i wydarzeniach mających miejsce na pograniczu przyczyn wewnętrznych. W ramach drugiego paradygmatu specyfika pogranicza wynika przede wszystkim z jej peryferyjności. Stąd, badając je należy w pierwszej kolejności odnieść je do oddziałującego na nie centrum. Do wymiarów, w których dominacja centrum jest widoczna, zaliczyć można wymiar polityczny, prawny, kulturowy i religijno-kulturowy¹.

Typologia peryferii autorstwa Steina Rokkana wyróżnia: peryferie stykowe (*interface peripheries*), enklawy (*enclaves*), niedoszące centra (*failed centres*) oraz peryferia zewnętrzne (*external peripheries*). W tym ujęciu za pogranicza można uznać te peryferia, w których strefy oddziaływań centrów będą się na siebie oddziaływać. Będą to więc peryferia stykowe².

Niektórzy rozpatrują pogranicza jako swoistą ziemię niczyją, na której swobodnie przenikają się różne kultury i tradycje, a podmioty tam funkcjonujące posiadają pełną zdolność wyboru co do samookreślenia się³. Co więcej, często przypisywaną cechą pograniczy jest właśnie tolerancja, wynikająca z kulturowej otwartości i różnorodności⁴. Ryszard Kaczmarek, uznany badacz problemu, twierdzi, że pogranicza to obszary, „na których brak skłonności do jednolitości i centralizacji, stanowiące mieszaninę różnorodnych elementów i wpływów kulturowych. Ich cechą konstytutywną jest tzw. pograniczność, rozumiana jako peryferyjność, ale nie traktowana z tego powodu jako coś negatywnego, lecz tworząca samoistnie pozytywne wartości. Takim regionom brak stałych, wyodrębnionych granic zewnętrznych, wiele jest trwałych podziałów wewnętrznych, nie ma jednego centrum kulturowego ani centrum politycznego spajającego region, brak integrującej jednolitości kulturowej, wyznaniowej czy językowej”⁵. Trudno jest się jednak w pełni zgodzić z powyższą wypowiedzią biorąc pod uwagę niezwykle różny charakter stosunków społecznych,

¹ Zob. T. Zarycki, *Peryferie czy pogranicza? Krytyczne spojrzenie na współczesne sposoby posługiwania się pojęciem „pogranicze”*, [w:] *Peryferie i pogranicza: O potrzebie różnorodności*, red. B. Jałowiecki, S. Kaprański, Warszawa 2011, s. 33-34.

² Tamże, s. 35-36.

³ Tamże.

⁴ Tamże, s. 40.

⁵ Tamże, s. 41-42.

występujących wśród ludności zamieszkującej pogranicze. W literaturze przedmiotu nie ma wyraźnych odpowiedzi, co jest tego przyczyną. Faktem jest jednak, że pogranicza dzielą się na te posiadające charakter integracyjny i kooperacyjny oraz konfliktujący⁶.

Część badaczy stara się więc odróżnić typowe pogranicza, z charakterystyczną postawą otwartości wśród mieszkańców, od kresów. Te bowiem posiadają granice i są określone, a niekiedy wręcz zdominowane przez jedną kulturę. Jak wskazuje Tomasz Zarycki, kresy dochodzą więc do swej granicy, nie przekraczając jej. Czasem określa się je wręcz przedmurzem. Ten obszar jest bowiem wystawiony na oddziaływanie tego, co obce, wrogie i niebezpieczne. Stąd, widoczna jest tam wielka determinacja do zachowania swojego języka, tradycji i wartości⁷. Kresy są więc specyficznym określeniem pogranicza. Marek Barwiński pisze o tym pograniczu: „określa ono obszar położony poza pierwotnym terytorium państwa, przyłączony najczęściej na drodze podboju, sukcesji lub unii personalnej, wielokulturowy o bardzo złożonych stosunkach etnicznych, politycznych, społecznych”⁸.

Na szczególną uwagę zasługują te pogranicza, na których stykają się nie tylko grupy etniczne czy narody, ale same cywilizacje. Pogranicze wschodniego chrześcijaństwa z islamem jest doskonałym przykładem pogranicza cywilizacji⁹. Wówczas to religia może służyć jako linia obrony przed obcą ekspansją. Odbija się to wyraźnie w kontaktach między najeżdźcą a podbitym. Bycie członkiem określonej grupy religijnej stawało się wyrazem lojalności wobec swojej strony konfliktu. Stąd, wyrzekanie się religii i konwersja uznawane było np. na Cyprze za zdradę narodową¹⁰. Religia, jak pisze Aleksander Posern-Zieliński, nabiera „specyficznej wartości etnicznej, stając się czymś w rodzaju narodowej ideologii, staje się istotnym elementem podtrzymującym

⁶ Zob. W. Hładkieiwick, *Politologiczne konteksty pogranicza*, „Pogranicze: Polish Borderlands Studies”, nr 1, 2013, s. 71.

⁷ T. Zarycki, dz. cyt., s. 42-43.

⁸ M. Barwiński, *Podlasie jako pogranicze narodowościowo-wyznaniowe*, Łódź 2004, s. 8.

⁹ Tamże, s. 10.

¹⁰ Tamże, s. 15.

często zagrożoną tożsamość. Przybiera ona postać swoistego elementu rdzennego, podstawowego, tj. takiego, który staje się fundamentem budowy etniczności [...]”¹¹.

Radosław Zenderowski wskazuje, że mobilizacja konieczna do skutecznej walki o władzę polityczną jest niemalże niemożliwe bez wsparcia Kościoła, wraz z jego rozwiniętymi strukturami oraz silnym autorytetem. Zarazem cele, jakie stawia sobie Kościół są trudne do osiągnięcia bez wchodzenia do polityki i wsparcia sprzyjających mu sił politycznych¹². Stąd, za polityzację religii R. Zenderowski uznaje przede wszystkim pewną formę ekspansji nacjonalizmu, który w sposób instrumentalny wykorzystuje religię. Zwrócić uwagę należy na fakt, że z tak rozumianą polityzacją religii mamy do czynienia przede wszystkim w konfliktach na pograniczach. Przykładem może być, zarówno konflikt na Cyprze, jak i serbsko-chorwacki czy serbsko-albański¹³.

Ewolucja pozycji Kościoła w systemie politycznym Cypru

W XII wieku Cypr na trwałe znalazł się poza władztwem Cesarstwa Bizantyjskiego, przechodząc w ręce francuskiej rodziny Luzynianów. Chociaż Grecy wspominają ten okres jako czas gwałtu na ich helleńskiej, prawosławnej tożsamości, nie ulega wątpliwości, że czasy rządów frankońskich to okres największego rozkwitu wyspy.

Papieska bulla z 1260 roku znosiła prawosławną hierarchię wraz z urzędem stojącego na jej czele arcybiskupem¹⁴. W ten sposób po blisko siedmiu wiekach hierarchiczny Kościół ortodoksyjny został rozwiązany na Cyprze. Wpisywało się to w proces latynizacji wyspy. Poza pewnymi zmianami

¹¹ A. Posern-Zieliński, *Etniczność, Kategorie, Procesy etniczne*, Poznań 2004, s. 24.

¹² R. Zenderowski, *Religia a tożsamość narodowa i nacjonalizm w Europie Środkowo-Wschodniej. Między etnicyzacją religii a sakralizacją etnosu (narodu)*, Wrocław 2011, s. 53-54.

¹³ Tamże, s. 44

¹⁴ Zob. M. Misztal, *Historia Cypru*, Kraków 2013, s. 334.

w krajobrazie kulturowym miast, proces latynizacji w jedynie niewielkim stopniu wpłynął na greckość i ortodoksyjność mieszkańców wyspy¹⁵.

W 1571 roku, po licznych próbach Cypr został zdobyty przez wojska tureckie. Tego samego roku, zgodnie z sułtańskim firmanem, wyspa została prawnie zdelatynizowana. Jedynymi religiami, które nowa władza uznawała był islam oraz prawosławie. Przywrócony autokefaliczny kościół na Cyprze uzyskał w ten sposób status uprzywilejowanego¹⁶. Zajęte przez Turków w czasie najazdu klasztory zostały zaś szybko wykupione przez Greków¹⁷.

Liczne prześladowania głównie ze strony władz tureckich oraz greckiej ludności, skłoniły większość francuskich, weneckich oraz greckich katolików do konwersji na islam lub prawosławie. Duża część z nich była jednak krypto-katolikami, którzy nie porzucili swojej wiary, mając nadzieję na wyzwolenie wyspy. Niektórzy, jak np. Maronici, wytrwali kilka wieków, walcząc o przetrwanie swojej wspólnoty i kościoła w warunkach tureckiej okupacji¹⁸. W latach 1571-1668 byli głównymi inicjatorami 28 powstań antytureckich. Za Mariuszem Misztalem można przywołać relację XIX-wiecznego anonimowego autora, który opisywał wspomnianych krypto-katolików: „Jest tu jeszcze jeden rodzaj ludności, o którym warto wspomnieć. Są to tak zwani *Litis-Bimbakis*, katolicy z zasady, a muzułmanie z pozorów. W początkach zawojowania tureckiego część ludności z obawy o prześladowania, przyjęła pozornie wiarę muzułmańską, a w gruncie pod osłoną cieni nocnych i dobrej straży, praktykowała przepisy kościelne. Rzecz zaiste dziwna, że się taki stan nienaturalny, naciągnięty i fałszywy, mógł aż dotąd przechować, i że dziś jeszcze widać wsi całe przerzucające się – pod działaniem panicznej trwogi – z Kościoła do meczetu za lada

¹⁵ Zob. V. Roudometof, M. Michael, *Church, State and Politics in 19th Century Cyprus*, „Thetis Mannheimer Beitrage zur Klassischen Archaologie und Geschichte Griechenlands und Zyperns”, t. 16/17, 2010, s. 97.

¹⁶ Zob. A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje polityczne*, Warszawa 2002, s. 29.

¹⁷ M. Misztal, dz. cyt., s. 335.

¹⁸ Zob. G. G. Hourani, *The Cypriot Maronites under Ottoman Domination (1571-1878)*, w: *A Reading in the History of the Maronites of Cyprus From the Eight Century to the Beginning of British Rule*, „The Journal of The Maronite Studies”, Washington 1998, vol. 2, no. 3.

śladem niebezpieczeństwa. Ci biedni ludzie są w równej pogardzie u chrześcijan, jak u muzułmanów”¹⁹.

Pierwszym patriarchą Cypru od czasu jego zdobycia przez Turków był serbski mnich o nieznanym dzisiaj imieniu. Za cenę trzech tysięcy dukatów przekonał wielkiego wezyra Mehmeda Sokollu do wręczenia mu nominacji na ten urząd. Co znamienne, wśród pierwszych arcybiskupów Cypru znajdujemy przeważnie osoby z kręgu Konstantynopola, nie Cypru, które traktowały to stanowisko przede wszystkim jako drogę do wzbogacenia²⁰.

Początkowo wpływy polityczne Kościoła greckiego były niewielkie. Przede wszystkim wyrażało je uczestnictwo kleru w Radach Starszych (*ikhtiar mejlisi*) oraz arcybiskupa w Radzie Nikozji, wspierającej gubernatora²¹. Z czasem jednak rola Kościoła, a w szczególności jego przywódcy stopniowo rosła. Od 1660 roku arcybiskup Cypru stał się nieoficjalnym obrońcą i reprezentantem prawosławnych mieszkańców. Wzrosła tym samym jego pozycja polityczna. Miał prawo wysyłać bezpośrednio do Porty petycje, skargi i zażalenia, co też często czynił²². W XVIII wieku, w związku z bardzo trudną sytuacją demograficzną i gospodarczą na wyspie, delegacja Kościoła Cypru udała się do wielkiego wezyra i wynegocjowała obniżenie wysokości podatków, jakie ubożące społeczeństwo miało płacić sułtanowi²³. Potwierdziło to rolę Kościoła ortodoksyjnego jako przedstawiciela greckich mieszkańców wyspy przed władzą.

Na szczególną uwagę zasługiwał system beratów, które były formalnym potwierdzeniem sułtana dla nominacji na urząd arcybiskupa²⁴. Poprzez uznanie beratów, Kościół został włączony do systemu politycznego imperium Ottomanów. Tym samym legitymizował również władzę sułtana na wyspie²⁵. Takie powiązanie Kościoła z państwem z jednej strony wzmacniała władzę sułtana na wyspie, z drugiej zaś stwarzała duchownym możliwości wpływania

¹⁹ M. Misztal, dz. cyt., s. 324-325.

²⁰ Zob. Tamże, s. 336-338.

²¹ Zob. Tamże, s. 339.

²² Zob. Tamże.

²³ Zob. Tamże, s. 331.

²⁴ Zob. Tamże, s. 334.

²⁵ Zob. V. Roudometof, M. Michael, dz. cyt., s. 97.

na politykę na wyspie²⁶. Od 1785 r. biskupi porozumieli się z gubernatorem i w zamian za ponadobowiązkowe podatki, uzyskali prawo do prowadzenia samodzielnej polityki fiskalnej. Opłacając gubernatora uczynili z Cypru jedną w imperium prowincję, w której realnie rządził Kościół, a nie Porta²⁷. Hierarchia duchownych uzyskała przez to dużą swobodę i bardzo silną pozycję ekonomiczną na wyspie²⁸.

Decentralizacja imperium osmańskiego oraz skuteczne działania kolejnych arcybiskupów Cypru doprowadziły do sytuacji, w której wśród reprezentantów mieszkańców znajdował się wyłącznie kler²⁹. Stąd, na szczególną uwagę zasługuje urząd dragomana. Był on oficjalnym pośrednikiem i negocjatorem między tureckimi i greckimi liderami. Przypadek dragomana Kornesiosa pokazał jednak, że Kościół nie akceptował konkurencji wewnątrz greckiej społeczności. Kornesios wzbogacił się wykorzystując swoje wpływy i stał się drugą po tureckim gubernatorze osobą na wyspie. Jako pierwszy i ostatni dragoman prowadził wymierzoną w biskupów politykę. W 1804 roku na wyspie, w dużej mierze za sprawą prawosławnych hierarchów wybuchł bunt i Kornesios musiał uciec. Pięć lat później został za to ścięty w Istambule³⁰.

Kryzys gospodarczy i polityczny, który w drugiej połowie XIX w. trawił Imperium Osmańskie, podważył pewność co do niezmienności sytuacji politycznej wyspy. Liczne narody, które zamieszkiwały ziemie sułtana tureckiego, na fali romantyzmu narodowego coraz śmielej podnosiły postulat większej niezależności, autonomii bądź wprost pełnej niezależności³¹. W Grecji ideą, która wpisywała się w ten romantyczny i narodowo-wyzwoleńczy ruch była *Megali Idea* – powrót Wielkiej Grecji, która rozciągała by się na wszystkich historycznie greckich ziemiach, a stolicą której zostałby Konstantynopol. Ta neobizantyjska wizja była popularna, zarówno w samej Grecji kontynental-

²⁶ Zob. Tamże, s. 99.

²⁷ Tamże, s. 97.

²⁸ Tamże, s. 98.

²⁹ Tamże.

³⁰ Tamże.

³¹ Zob. B. Nitecka-Jagiełło, *Cypr. Anatomia konfliktu*, Warszawa 1975, s. 26.

nej, jak i na greckim Cyprze³². Wraz z rozpoczęciem greckiej wojny o niepodległość stosunek władz wyspy do mieszkańców się zmienił. Po odkryciu działającej na Cyprze greckiej organizacji narodowyzwoleńczej *Filiki Eteria*, rozpoczęły się aresztowania i egzekucje. Poza wysokiego szczebla duchownymi stracono wielu Greków. Od tego momentu uznanie mieszkańców dla tureckich władz na wyspie radykalnie się obniżyło. Kościół pozostał ich jedynym reprezentantem. Kościół był bardzo silnie osadzony w dominującej społeczności greckiej i to jego przedstawiciele pełnili większość urzędów³³.

Ostatnie dwie dekady XIX w. i pierwsze cztery XX w. stanowiły okres ciągłych agitacji greckich Cypryjczyków na rzecz zjednoczenia wyspy z macierzą. Nadzieje te szczególnie rozbudziło przyłączenie Wysp Jońskich do Grecji, a w późniejszym czasie Krety. W 1878 roku, po przejęciu przez Wielką Brytanię władzy na wyspie, arcybiskup Cypru powitał pierwszego Wysokiego Komisarza takimi oto słowami: „*We trust that Great Britain will help Cyprus, as it did the Ionian islands, to be united with mother Greece, to which it is naturally connected*”³⁴. Można uznać, że Grecy uznawali imperium brytyjskie bardziej za drogę do *enosis*, niż za przeszkodę w jej realizacji. Na taką postawę Cypryjczyków mieli wpływ między innymi tacy politycy jak Winston Churchill, który w 1907 roku powiedział, że osobiście uważa za rzecz jak najbardziej naturalną, iż z powodu swego „greckiego pochodzenia” dążą do połączenia z „macierzą”. To dążenie jest bowiem przykładem „patriotycznych uczuć, które są tak szlachetną cechą greckiego narodu”³⁵.

Wkrótce po przejęciu władzy, rząd w Londynie zdecydował o pełnym przemodelowaniu stosunków politycznych na Cyprze. W pierwszej kolejności odmówił potwierdzania mocą swojego autorytetu nominacji na urzędy biskupie. W ten sposób nie włączył Kościoła do systemu politycznego

³² Zob. M. E. Yilmaz, *Past hurts and relational problems in the cyprus conflict*, „International Journal on World Peace”, vol. 27, no. 2, 2010, s. 40.

³³ Zob. V. Roudometof, M. Michael, dz. cyt., s. 100.

³⁴ M. E. Yilmaz, dz. cyt., s. 39-40.

³⁵ M. Misztal, dz. cyt., s. 384.

imperium³⁶. Kościół ortodoksyjny odbierał izolowanie go przez władze kolonialne polityki jako działania antykościelne. W retoryce hierarchów wyraźnie obecna była narracja jakoby imperium brytyjskie miało zwalczać wschodnie chrześcijaństwo, a przejawem tego miało być właśnie rugowanie kościoła z życia publicznego³⁷.

Władze brytyjskie poprzez odebranie Kościołowi jego przywilejów i kompetencji w zakresie polityki oraz wskutek wprowadzenia wyborów jako systemu wybierania lokalnych władz w miejsce duchownych, doprowadziły do tego, że chcąc mieć wpływ na władzę Kościół uczestniczył w procesie wyborczym. Okres wyborczej aktywności hierarchów Kościoła rozpoczyna wybór biskupa Kyprianosa do Komisji Legislacyjnej w czerwcu 1883 roku. Po nim kolejni duchowni włączyli się do życia politycznego wyspy właśnie na drodze wyborczego mandatu³⁸.

Kościół, w szczególności od drugiej połowy XIX wieku, ulegał silnej nacjonalizacji. Idea greckiego narodu została przyjęta przez hierarchów kościelnych. Nie bez znaczenia był fakt, że grecki ruch nacjonalistyczny był w pewnej mierze wymierzony we władze kolonialne. Stąd, Kościół opowiadając się za wspólnotą z Grecją, widział w tym również drogę do odzyskania wpływów politycznych³⁹. Grecki Kościół w XIX i na początku XX wieku przeszedł transformację z politycznej instytucji służącej imperium Ottomanów i broniącej przed nim interesów wyspy w polityczną instytucję powiązaną z rosnącym w siłę greckim nacjonalizmem na wyspie⁴⁰.

Różnicą, między Cyprem a Grecją, Serbią czy np. Bułgarią, która określiła relację Kościoła z władzami, było to, że w okresie narodowowyzwoleńczym, Cypr w przeciwieństwie do reszty nie uzyskał narodowego rządu, lecz

³⁶ V. Roudometof, M. Michael, dz. cyt., s. 101

³⁷ Tamże, s. 102.

³⁸ Zob. V. Roudometof, M. Michael, dz. cyt., s. 10-11.

³⁹ Tamże, s. 102.

⁴⁰ Tamże, s. 104.

brytyjskie, obce, władze kolonialne. Stąd, między Kościołem, a lokalnymi władzami nie było porozumienia, ale walka o wpływy polityczne⁴¹.

Pojęcie papocezaryzmu

W toku rozwoju historycznego ukształtowały się rozmaite modele stosunków między państwem a kościołem. Z początku wspólnota polityczna utożsamiana była z religijną. Stopniowa różnica między władzą religijną, a państwową zacieraały się. Religia była czymś co spajało państwo, a przez to stanowiła ważną oś całej jego polityki⁴². Od czasów konstantyńskich po współczesność można wyróżnić kilkadziesiąt interpretacji relacji religii i polityki, występujących w europejskiej myśli politycznej, filozoficznej i teologicznej. Wśród badaczy tego zagadnienia zwrócić uwagę należy przede wszystkim na Hana Meiera, Ernsta Böckenfördea oraz Siegfrieda Wiedenhofera⁴³.

Powszechnie przyjmuje się, że istnieją dwa zasadnicze systemy relacji państwa z kościołem: system powiązania i system rozdziału⁴⁴. Koncepcja teokracji powstała wkrótce po zakończeniu okresu prześladowań Kościoła na bazie prawa rewindykacji. W dużej mierze miała na celu przeciwstawienie się, jak pisał św. Augustyn, wielkiemu łotrostwu, a więc Rzymowi. Państwo ziemskie bowiem, zdaniem św. Augustyna, nie powinno dążyć do sprowadzenia na obywateli jedynie szczęścia doczesnego. Ograniczając się do tego władza czyni grzech w odniesieniu do całej społeczności. Jego celem winno być bowiem państwo Boże, a przynajmniej dążenie do niego⁴⁵.

Papocezaryzm to model powiązania kościoła z państwem ukształtowany w czasach średniowiecza pod wpływem sporów między papieżami, a cesarzami niemieckimi. Papocezaryzm bywa określany jako teokracja papieska lub

⁴¹ Zob. V. Roudometof, M. Michael, dz. cyt., s. 19-20.

⁴² Zob. M. Gołda-Sobczak, *Systemy relacji między państwem a kościołami i związkami wyznaniowymi*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne”, nr 1, 2008, s. 61.

⁴³ Zob. M. Gierycz, *Chrześcijaństwo i Unia Europejska. Rola religii w procesie integracji europejskiej*, Kraków-Warszawa 2008, s. 19-23.

⁴⁴ Zob. M. Gołda-Sobczak, dz. cyt., s. 61-62.

⁴⁵ Zob. H. Misztal, P. Stanisław, *Prawo wyznaniowe. Stan prawny na 1 lipca 2003*, Lublin 2003, s. 41.

hierokratyzm. W modelowym ujęciu sprowadza się on do uznania wyższości prawa kanonicznego nad jakimikolwiek prawami świeckimi. Stąd, ważnym elementem doktrynalnym papocezaryzmu jest możliwość odmowy posłuszeństwa prawu świeckiemu przez każdego poddanego, jeżeli tylko prawo to miało by być sprzeczne z prawem bożym⁴⁶. Co więcej, władza świecka miała obowiązek wspierać kościół w jego misji również, a może i przede wszystkim, poprzez użyczenie mu zasobów oraz wspieranie swoimi środkami przymusu (*brachium saeculare*). Godnym potępienia były natomiast jakiekolwiek próby ingerencji władzy świeckiej w sprawy kościelne⁴⁷. Wśród dokumentów papieskich określających doktrynę papocezaryzmu znaleźć można między innymi *Dictatus Papae* z 1075 roku oraz *Unam sanctam* z 1302 roku⁴⁸.

Cypryjski papocezaryzm

Po drugiej wojnie światowej coraz większą rolę zaczął odgrywać młody biskup Kition Makarios. W 1950 roku z jego inicjatywy zorganizowano na całej wyspie w parafiach plebiscyt w sprawie *enosis*. Za przyłączeniem wyspy do Grecji opowiedziało się wówczas 95,7% mieszkańców. Władze brytyjskie nie uznały głosowania. Pomimo tego Makarios zyskał tą akcją duże poważanie na wyspie. W znaczący sposób wpłynęło to na jego rychły wybór na arcybiskupa Cypru⁴⁹.

Po kolejnych oficjalnych stanowiskach Wielkiej Brytanii o niemożliwości oddania Cypru Grecji pułkownik Georgios Grivas poprosił Makariosa o zgodę na rozpoczęcie działań zbrojnych. 11 stycznia 1955 roku uzyskał ją i z dniem 1 kwietnia wybuchły pierwsze bomby bojówek EOKA⁵⁰. Nowy gubernator chcąc zakończyć akty terroru zaprosił do rozmów Makariosa. Z niejasnych przyczyn Arcybiskup został jednak aresztowany i zesłany na Seszele.

⁴⁶ Zob. M. Gołda-Sobczak, dz. cyt., s. 63-64.

⁴⁷ Zob. A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisławski, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2006, s. 15.

⁴⁸ Zob. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 1995, s. 51-52.

⁴⁹ Zob. P. Osiewicz, *Pokoju regulacja kwestii cypryjskiej. Aspekty prawne i polityczne*, Toruń 2008, s. 83-84.

⁵⁰ Tamże, s. 86.

Wydarzenie to doprowadziło do eskalacji działań terrorystycznych. Celem stali się od tego momentu przede wszystkim policjanci i żołnierze Jej Królewskiej Mości, a z czasem również brytyjscy cywile. Premier Wielkiej Brytanii Harold Macmillan po nieudanych próbach zażegnania konfliktu wydał decyzję o zwolnieniu Makariosa. Co więcej poproszono go o powrót na wyspę i pomoc w zażegnaniu krwawych walk. Ten jednak, co znamienne, udał się najpierw do Grecji⁵¹. Kolejne krwawe zamachy na wyspie oraz trudna sytuacja międzynarodowa w regionie zmusiły rząd w Londynie do podjęcia decyzji o rozwiązaniu kwestii cypryjskiej. Negocjacje na ten temat, które odbywały się w Zurychu były konsultowane tylko z jednym przedstawicielem wyspy, a był nim Makarios III. Kolejna konferencja londyńska potwierdziła postanowienia z Zurychu, a mianowicie:

- przyznanie wyspie niepodległości w 1960 roku,
- wyrzeczenie się przez obie społeczności dążeń do *enosis* lub *taksim*,
- zachowanie zwierzchności Wielkiej Brytanii nad bazami wojskowymi w Dhekali i Akrotiri⁵².

Pierwsze wybory prezydenckie na Cyprze przeprowadzono 13 grudnia 1959 roku. Makarios stał się obiektem ataków zarówno sił prawicowych, oskarżających go o zdradę *enosis*, jak i komunistycznych, widzących w nim przyszłego dyktatora. Wystawiono wspólnego i jedyne kontrkandydata - Ioannisa Clerdiesa. Patriarcha wyspy w sposób zdecydowany zwyciężył, uzyskując 66,29% głosów, przy wysokiej frekwencji, sięgającej 91,2%. Swoją dominację polityczną potwierdził jeszcze dwukrotnie. W kolejnych wyborach w 1968 roku uzyskał 96,3% głosów, zaś w 1973 roku był jedynym kandydatem na urząd prezydenta na wyspie⁵³. Wprowadził rządy, w których Kościół odzyskał część poprzednio utraconych wpływów. Warto jednak zwrócić uwagę, że pomimo posiadanych możliwości Makarios III nie zinstytucjonalizował powiązań Kościoła ortodoksyjnego z władzą państwową w stopniu pozwalającym oskarżać

⁵¹ Tamże, s. 90-91.

⁵² A. Adamczyk, *Problem cypryjski*, „Studia Europejskie”, nr 4, 1997, s.76.

⁵³ Zob. P. Osiewicz, dz. cyt., s. 95.

go o teokratyzowanie polityki. Cała władza, jaką posiadał, opierała się przede wszystkim na autorytecie patriarchy Cypru oraz w dużej mierze jego własnym. Często za posiadaną władzę oraz olbrzymie poparcie społeczne Makarios III nazywany był w prasie zagranicznej jako „Castro Morza Śródziemnego” albo tzw. „Black Mak”⁵⁴.

Kończąc niniejszy tekst warto podjąć próbę zdefiniowania zjawiska przytoczonego w tytule - cypryjskiego papocezaryzmu. Zatem, zasadnym zdaje się stwierdzić, że: był to okres autorytarnych rządów Makariosa III na Cyprze, sprawującego w latach 1960-1977 urząd prezydenta i równocześnie pełniącego funkcję patriarchy autokefalicznego Kościoła. Silna pozycja Kościoła ortodoksyjnego, która umożliwiła zdobycie przez Makariosa władzy, miała swoje źródła w systemie politycznym imperium osmańskiego i brytyjskiego oraz pogranicznym charakterze wyspy.

Bibliografia:

- Adamczyk A., *Cypr. Dzieje polityczne*, Warszawa 2002.
- Adamczyk A., *Problem cypryjski*, „Studia Europejskie”, nr 4, 1997.
- Barwiński M., *Podlasie jako pogranicze narodowościowo-wyznaniowe*, Łódź 2004.
- Chrysoloras N., *Religion and National Identity in the Greek and Greek-Cypriot Political Cultures*, London 2010.
- Gierycz M., *Chrześcijaństwo i Unia Europejska. Rola religii w procesie integracji europejskiej*, Kraków-Warszawa 2008.
- Gołda-Sobczak M., *Systemy relacji między państwem a kościołami i związkami wyznaniowymi*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne”, nr 1, 2008.
- Hładkieiwick W., *Politologiczne konteksty pogranicza*, „Pogranicze: Polish Borderlands Studies”, nr 1, 2013.
- Hourani G. G., *The Cypriot Maronites under Ottoman Domination (1571-1878)*, w: *A Reading in the History of the Maronites of Cyprus From the Eight Century to the Beginning of British Rule*, „The Journal of The Maronite Studies”, Washington 1998, vol. 2, no. 3.

⁵⁴ Zob. N. Chrysoloras, *Religion and National Identity in the Greek and Greek-Cypriot Political Cultures*, Londyn 2010, s. 146.

- Mezglewski A., Misztal H., Stanisław P., *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2006.
- Misztal H., Stanisław P., *Prawo wyznaniowe. Stan prawny na 1 lipca 2003*, Lublin 2003.
- Misztal M., *Historia Cypru*, Kraków 2013.
- Nitecka-Jagiello B., *Cypr. Anatomia konfliktu*, Warszawa 1975.
- Osiewicz P., *Pokojowa regulacja kwestii cypryjskiej. Aspekty prawne i polityczne*, Toruń 2008.
- Pietrzak M., *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 1995.
- Posern-Zieliński A., *Etniczność, Kategorie, Procesy etniczne*, Poznań 2004.
- Roudometof V., Michael M., *Church, State and Politics in 19th Century Cyprus*, „Thetis Mannheimer Beitrage zur Klassischen Archaologie und Geschichte Griechenlands und Zyperns”, t. 16/17, 2010.
- Yilmaz M. E., *Past hurts and relational problems in the cyprus conflict*, „International Journal on World Peace”, vol. 27, no. 2, 2010.
- Zarycki T., *Peryferie czy pogranicza? Krytyczne spojrzenie na współczesne sposoby posługiwania się pojęciem „pogranicze”*, [w:] *Peryferie i pogranicza: O potrzebie różnorodności*, red. B. Jałowiecki, S. Kaprański, Warszawa 2011.
- Zenderowski R., *Religia a tożsamość narodowa i nacjonalizm w Europie Środkowo-Wschodniej. Między etnicyzacją religii a sakralizacją etnosu (narodu)*, Wrocław 2011.

Nota biograficzna:

Tylka Dominik - stopień magistra zdobyty na Wydziale Nauk Historycznych i Społecznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie na kierunku politologia w 2015 roku. Zainteresowania badawcze: Europa Środkowo-Wschodnia, przemiany społeczno-polityczne XIX i XX w., przywództwo polityczne w warunkach kryzysu, ideologia w przestrzeni, relacje religii i polityki. Inicjator licznych akcji społecznych, przede wszystkim o wymiarze lokalnym. Publikuje na łamach Teologii Politycznej.

General Władysław Sikorski – premier – dyktator na emigracji?

Streszczenie

Sprawowanie władzy przez przywódców politycznych ma miejsce w różnych reżimach i w różnych uwarunkowaniach prawnych, systemowych oraz politycznych. Celem niniejszego opracowania jest analiza przywództwa politycznego gen. Władysława Sikorskiego jako premiera emigracyjnego rządu RP w pierwszej części II Wojny Światowej poprzez odpowiedź na pytanie czy było ono dyktaturą? W wyniku analizy autor doszedł do wniosku, iż kariera polityczna gen. W. Sikorskiego może zostać określona mianem przywództwa labilnego, a jego przywództwo premierowskie po 1939 r. ma charakter dyktatury polityczno-militarnej bez możliwości bezpośredniego kierowania państwem, które realnie nie funkcjonowało.

Słowa kluczowe: gen. Władysław Sikorski, przywództwo polityczne, przywództwo labilne, dyktatura, rząd RP na emigracji.

Summary

Executing the authority by the political leaders takes place in different political systems and in different law, systemic and political conditions. The paper purpose is to analyse political leadership of the gen. Władysław Sikorski as the Prime Minister of the Republic of Poland's government in exile during the 2nd World War by the answer to the question about if it was dictatorship? As a result of the analysis the author concluded that the political career of the gen. Władysław Sikorski may be named as the labile leadership and his prime ministerial leadership after 1939 it is the political-military dictatorship with any potentiality to direct state's management because of its nonexistence.

Key words: gen. Władysław Sikorski, political leadership, labile leadership, dictatorship, Republic of Poland's government in exile.

Wprowadzenie

Wybitni aktorzy politycznina przestrzeni dziejów pojawiają się od początku funkcjonowania jednostek ludzkich jako społeczeństwo i nim kierują. W każdej bowiem grupie wysforowują się osoby, które dzięki swoim przymiotom uzyskują formalną lub nieformalną dominację nad pozostałymi członkami społeczności – swoistą formę prestiżu opisywanego przez Jerzego Sielskiego¹. Kreuje się w ten sposób przywództwo. Może mieć ono jednak wiele wymiarów. Najistotniejszym i w największym stopniu oddziałującym na pozostałych członków społeczeństwa jest przywództwo polityczne, gdyż może obejmować swoim zasięgiem wpływ również podmioty niebędące politycznymi². Stąd też jako związane z kierowaniem i/lub dążeniem do kierowania strukturami związanymi z ogółem członków danej społeczności lub w wymiarze ogólnopaństwowym – obywatelami, posiada narzędzia oraz uprawnienia do stosowania środków niedostępnych dla innych typów przywództwa³. Niewątpliwie jednym z aktorów politycznych uznawanym za istotnego dla historii Polski jako przywódca polityczny był gen. Władysław Sikorski, który kierował pracami gabinetu rządowego oraz sprawami wojskowymi na emigracji w Paryżu i Londynie w pierwszej części II Wojny Światowej.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę, iż w kontekście przywództwa politycznego wiążący jest aspekt zajmowania eksponowanego stanowiska w obrębie władzy wykonawczej⁴. Najczęściej związanego z urzędem głowy państwa np. prezydenta lub szefa gabinetu rządowego, tj. premiera lub kanclerza. Egzekutywa, w ramach której przywódca funkcjonuje jest niepodzielnie związana z państwem jako tworem egzystencjalnym. Zgodnie z powszechnie obowiązującą definicją państwa Georga Jellinka składa się ono z trzech elementów: władzy zwierzchniej (m.in. premiera), ludności (np. obywatele RP) oraz podległego

¹ J. Sielski, *Przywództwo – prestiż - charyzma*, [w:] *Przywództwo polityczne w Polsce i na świecie*, red. M. Hartliński, Olsztyn 2013, s. 22-28.

² J. Blondel, *Political Leadership. Towards a General Analysis*, London 1987, s. 15.

³ Zob. T. Bodio, P. Załęski, *Przywództwo i elity polityczne*, [w:] *Społeczeństwo i polityka*, red. K.A. Wojtaszczyk, W. Jakubowski, Warszawa 2007, s. 383.

⁴ M. Hartliński, *Przywództwo polityczne. Wprowadzenie*, Olsztyn 2012, s. 67.

jurysdykcji tej władzy terytorium zamieszkiwanego przez tę właśnie ludność (np. terytorium II RP)⁵. Tym bardziej interesującym z badawczego punktu widzenia było przywództwo polityczne W. Sikorskiego, który będąc szefem rządu reprezentował swoich obywateli i nie sprawował nawet pośrednio władzy nad terytorium państwa, którego egzekutywą zarządzał. Jednocześnie kierował działaniami grup zmilitaryzowanych i grup bojowych o charakterze wojskowym jako Minister Spraw Wojskowych w kierowanym przez siebie gabinecie poprzez unifikację obu stanowisk. Zważywszy na stan zdrowia Prezydenta Władysława Raczkiewicza⁶, stał się jednostką dominującą w obszarze władzy wykonawczej, czyli ogółu władzy państwowej przy *de facto* braku władzy ustawodawczej. W ten sposób zakres władzy posiadanej przez W. Sikorskiego w kontekście praktyki politycznej może przypominać pozycję „dyktatora” w Starożytnym Rzymie.

W związku z powyższym celem niniejszego artykułu jest analiza przywództwa politycznego W. Sikorskiego w kontekście uwarunkowań prawno-ustrojowych oraz historycznych. Stąd też autor chce odpowiedzieć na pytanie badawcze: Czy przywództwo polityczne W. Sikorskiego w okresie po 30 września 1939 r. było dyktaturą? Aby odpowiedzieć na to pytanie należy najpierw odpowiedzieć na pytania pomocnicze: Jakie są związki pomiędzy przywództwem politycznym a dyktaturą? Jakie były uwarunkowania funkcjonowania W. Sikorskiego jako Premiera RP na emigracji?

Dla realizacji powyższych zamierzeń konieczne jest przyjęcie ścieżki badawczej, gdzie najpierw przeanalizowane zostaną powiązania pomiędzy zjawiskami przywództwa politycznego oraz dyktatury. Następnie zostanie ukazana sylwetka polityczna W. Sikorskiego przed 1939 r. Po czym nastąpi analiza uwarunkowań ustrojowych i politycznych władzy pierwszego emigracyjnego szefa rządu oraz praktyki sprawowania przez niego swoich kompetencji.

⁵ M. Chmaj, M. Żmigrodzki, *Wprowadzenie do teorii polityki*, Lublin 2001, s. 162.

⁶ S. Cat-Mackiewicz, *Lata nadziei: 17 września 1939 r. – 5 lipca 1945 r.*, Kraków 2012, s. 38.

Dyktatura a przywództwo polityczne

Rozpoczynając analizę podjętego zadania naukowego należy podkreślić, iż nie ma ono na celu przybliżania historii funkcjonowania polskiego rządu emigracyjnego kierowanego przez gen. W. Sikorskiego czy szerzej rządów emigracyjnych w latach 1939-1945, co było przedmiotem wielu innych opracowań⁷. Niniejsza analiza nakierowana jest na charakterystykę funkcjonowania premiera gen. W. Sikorskiego jako przywódcy politycznego w kontekście ustrojowych i sytuacyjnych uwarunkowań jego pracy.

Kontynuując konieczne jest również na wstępie tej części niniejszego opracowania aby przyrzeć się pojęciu „dyktatury” oraz osoby sprawującej tę dyktaturę – „dyktatorowi”. Ich etymologia jest tożsama i wywodzi się od łacińskiego słowa *dictare*, co oznacza „dyktować”. Współcześnie pierwsze z pojęć za Słownikiem Języka Polskiego PWN rozumiane jest jako:

- a) „Forma sprawowania absolutnej i nieograniczonej władzy przez jedną osobę lub grupę osób, mającą poparcie wojska i policji”;
- b) „Rządy dyktatora; też: okres trwania jego rządów”⁸.

Analogicznie dyktatorem jest „osoba mająca absolutną władzę w państwie”⁹.

Wspomniane źródło wskazuje również rodowód omawianego zagadnienia umieszczając go w przestrzeni Starożytnego Rzymu. Właśnie w strukturach jego państwowości, będącego wówczas jeszcze Republiką istniał urząd dyktatora. „Powoływano go w sytuacjach krytycznych dla państwa na okres najwyżej sześciu miesięcy. (...) Dyktator miał najwyższą, niczym nieograniczoną władzę (...) [a – przyp. wł.] od jego zarządzeń nie było odwołania”¹⁰.

Nasuwa się w tym miejscu naturalne spostrzeżenie, iż władza dyktatora, już w doktrynalnym założeniu, powiązana jest bezpośrednio ze strukturami

⁷ J. Pietrzak, *Władze Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie w latach drugiej wojny światowej*, [w:] *Rządy bez ziemi. Struktury władzy na uchodźstwie*, red. P. Żurawski vel Grajewski, Warszawa 2014, s. 321-358; E. Duraczyński, *Rząd polski na uchodźstwie 1939-1945*, Warszawa 1993.

⁸ *SJP PWN* online, <http://sjp.pwn.pl/sjp/dyktatura;2555633.html> (dostęp: 07.04.2016).

⁹ Tamże, <http://sjp.pwn.pl/slowniki/dyktator.html> (dostęp: 07.04.2016).

¹⁰ M. Jaczynowska, M. Pawlak, *Starożytny Rzym*, Warszawa 2008, s. 60.

siłowymi, szczególnie siłami zbrojnymi, ale jednocześnie dla swego zaistnienia wymaga instytucjonalnego oparcia w zajmowaniu eksponowanego stanowiska w obrębie organów państwa. Jednakże „często mianem dyktatora określa się osobę, której wpływ na sytuację polityczną jest ogromny, pomimo, że działa ona w ramach organizacji demokratycznego państwa”¹¹.

Jest więc bezpośrednio powiązane z przywództwem politycznym nawet w sferze czysto teoretycznej, bowiem jak wskazuje Jerzy Sielski podstawowymi atrybutami przywództwa politycznego są: trwały charakter przywództwa, strategiczna waga decyzji przywódcy, posiadanie zaplecza politycznego oraz zajmowanie najwyższego stanowiska w danym układzie politycznym¹². Co fakt przewożenia polskiemu rządowi emigracyjnemu przez W. Sikorskiego było nadane przez Prezydenta RP udającego się na emigrację i w ten sposób relacja przywódcza miała charakter narzucony. Jednakże poprzez oparcie w znaczącym politycznie środowisku, rozważnie prowadzone działania skoordynowane z sojusznikami oraz trwały charakter¹³ stabilnej pracy gabinetu aż do jego nagłej śmierci w lipcu 1943 r. przywództwo polityczne W. Sikorskiego na emigracji nie może podlegać negacji.

Nie jest to jednak klasyczna forma przywództwa politycznego w rozumieniu przyjmowanym chociażby przez Przemysława Żukiewicza, uznającego przywództwo polityczne za „proces społeczny, w którym podmiot dobrowolnie udziela poparcia innemu podmiotowi, ponieważ uznaje go za aktualnie najlepiej odpowiadającego społecznemu wyobrażeniu o ideale lidera oraz mającego największe szanse na zrealizowanie w sferze społecznej wspólnie określonych celów”¹⁴. Trudno bowiem zgodzić się w przypadku W. Sikorskiego z obecnością czynnika pełnej dobrowolności w ustanowieniu go premierem rządu na uchodźstwie. Co więcej nie ma możliwości określenia go, nawet w przybli-

¹¹ D. Robertson, *Słownik polityki*, Warszawa 2009, s. 88.

¹² J. Sielski, *Teoretyczne aspekty przywództwa politycznego. Casus Polski*, Toruń 2013, s. 33.

¹³ Z krótkim epizodem, gdy został zdymisjonowany przez Prezydenta W. Raczkiewicza w dniach 18-20 lipca 1940 r.

¹⁴ P. Żukiewicz, *Przywództwo prezydenckie w krajach Europy Środkowej i Wschodniej po 1989 r. Analiza porównawcza*, Toruń 2013, s. 43.

zeniu, ówczasnie jednostką zbliżoną do społecznego ideału lidera politycznego, bowiem w warunkach konfrontacji militarnej oraz zaniku państwowości RP, przestają istnieć eksponowane organy państwa zaimplementowane w strukturze społecznej i prawnej tego bytu. Byt ten bowiem nie funkcjonuje. Dodatkowo brak jest możliwości określenia społecznego wymiaru procesu poprzez zanik możliwości bezpośredniego oddziaływania przywódcy na społeczeństwo. Niemniej jednak celowość działań przywódcy politycznego podkreślana przez m.in. Macieja Hartlińskiego („przywództwo polityczne jest relacją opartą na dobrowolności między przywódcą politycznym, a jego zwolennikami, którzy, tworząc grupę związani są realizacją wspólnych celów”¹⁵) jest elementem, który można uznać w tym przypadku jako konstytutywny dla politycznego przywództwa W. Sikorskiego.

Konkludując powyższą część wywodu należy podkreślić bezpośrednie powiązanie dyktatury z przywództwem politycznym. Przywództwo jest jednak kategorią znacznie szerszą, pomimo związku ze sprawowaniem najwyższych urzędów publicznych i prawem do użycia środków przymusu, których nadużycie jest charakterystyczne dla codzienności życia społeczno-politycznego w systemie niedemokratycznym (szczególnie w warunkach wojskowego zamachu stanu¹⁶). W tym miejscu potwierdzono, iż W. Sikorski jako premier RP na uchodźstwie był przywódcą politycznym chociaż jego przywództwo było niedorozwinięte w kontekście instytucjonalnym i społecznym – opierało się głównie na celowości jego działań w trakcie sprawowania eksponowanego stanowiska w obrębie systemu organów państwa (pomimo zaniku państwowości *sensu stricto*).

¹⁵ M. Hartliński, *Przywództwo partyjne w Polsce*, Toruń 2011, s. 66.

¹⁶ P. Schmidt, *Plebiscyt powszechny jako element legalizacji władzy państwowej uzyskanej w wyniku puczu*, [w:] *Demokracja a wybory. Współczesne dylematy i wyzwania*, red. W. Tomaszewski, D. M. Mościcka, A. Jurkun, Olsztyn 2015, s. 168.

Władysław Sikorski – kariera polityczna w II RP

Określając powiązania między politycznym wymiarem dyktatury oraz przywództwa, a także uznając W. Sikorskiego przywódcą politycznym po objęciu urzędu premiera należy podkreślić, że objęcie urzędu szefa gabinetu rządowego w żadnych uwarunkowaniach historycznych, instytucjonalnych czy też społecznych nie jest możliwe bez wcześniejszego aktywnego funkcjonowania danej jednostki w przestrzeni politycznej¹⁷. W związku z tym konieczne jest przeanalizowanie jego działalności publicznej w okresie poprzedzającym. Za konstytutywny należałoby przyjąć okres od odzyskania przez Polskę niepodległość. Warto jednak podkreślić, iż nie był to początek jego funkcjonowania w przestrzeni publicznej. Nie mniej cezurą ta ułatwi analizę.

Podkreślane są liczne zasługi W. Sikorskiego w trakcie Wojny Polsko-Bolszewickiej, szczególnie w trakcie Bitwy Warszawskiej w sierpniu 1920 r., zwycięstwo w której stało się punktem zwrotnym całej wojny, gdzie dowodził V Armią¹⁸. Jako doświadczony i dobrze wykształcony oficer mógł wydatnie wpłynąć na kształt podejmowanych przez polską armię działań w trakcie konfliktu. Za zasługi został awansowany do stopnia generała, a 1 kwietnia 1921 r. został szefem Sztabu Generalnego¹⁹.

Najwyższy urząd cywilny w swojej karierze politycznej – Premiera RP, objął w końcu 1922 r. w atmosferze niepokoju i żałoby narodowej po zabójstwie Prezydenta Gabriela Narutowicza²⁰. Warto podkreślić, iż w momencie obejmowania swojego urzędu był wciąż czynnym w służbie oficerem armii polskiej. Fakt łączenia urzędów cywilnych i stanowisk w ramach struktur militarnych był zjawiskiem stosunkowo regularnym w okresie międzywojennym²¹. Szczególnie po Przewrocie Majowym, kiedy to wszyscy późniejsi Premierzy

¹⁷ Wymaga bowiem chociażby podstawowego zaplecza politycznego, którym w przypadku W. Sikorskiego był zawiązany w 1936 r. „Front Morges”.

¹⁸ S. Cat-Mackiewicz, *Historia Polski od 11 listopada 1918 r. do 17 września 1939 r.*, Londyn 1992, s. 144.

¹⁹ Źródło: <http://sgwp.wp.mil.pl/pl/13.html> (dostęp: 14.04.2016).

²⁰ W. Roszkowski, *Historia Polski 1914-2004*, Warszawa 2004, s. 38.

²¹ Nie zabraniała tego ustawa zasadnicza, a większość wysokich dowódców wojskowych uznawana była za bohaterów wojennych.

oraz Ministrowie Spraw Wojskowych byli czynnymi w służbie oficerami armii polskiej. Należy tu wymienić premierów:

- marszałka Józefa Piłsudskiego,
- płk. Walerego Sławka,
- płk. Aleksandra Prystora,
- ppłk. Leona Kozłowskiego,
- ppłk. Mariana Zyndrama-Kościółkowskiego,
- mjr Janusza Jędrzejewicza,
- gen. Felicjana Składkowskiego

oraz jako Ministrów Spraw Wojskowych:

- gen. bryg. Tadeusza Kasprzyckiego,
- marszałka Józefa Piłsudskiego²².

Wracając jednak do burzliwego premierostwa W. Sikorskiego trzeba dostrzec, że przez cały półroczny okres sprawowania swojego urzędu zmagał się z brakiem pełnego oparcia w większości parlamentarnej. Również z tego powodu swoje stanowisko utracił w maju 1923 r. w wyniku porozumień zwanych „paktem lanckorońskim”²³. Mimo to w marcu 1923 r. ostatecznie mocarstwa zachodnie uznały ogół wschodnich granic RP za trwałe²⁴. Ważne jest również to, że istotną figurą w rządzie W. Sikorskiego był Minister Skarbu - Władysław Grabski - główny architekt reform gospodarczych w pierwszej dekadzie polskiej państwowości w XX w. Pół roku po upadku rządu W. Sikorskiego objął on po raz drugi urząd Premiera²⁵, a W. Sikorskiego w lutym 1924 r. powołał na stanowisko Ministra Spraw Wojskowych, które sprawował do upadku rządu w listopadzie 1925 r.²⁶ Następnie otrzymał dowództwo wojsk we Lwowie, które sprawował do 1928 r., po czym znaczną część czasu spędzał poza granicami RP, gdzie współtworzył opozycję wobec władz sanacyjnych

²² S. Cat-Mackiewicz, *Historia...*, Warszawa 1990.

²³ W. Roszkowski, dz. cyt., s. 39.

²⁴ Tamże, s. 42.

²⁵ Źródło: <https://www.premier.gov.pl/ludzie.html> (dostęp: 12.04.2016).

²⁶ S. Cat-Mackiewicz, *Historia Polski...*, s. 174-175.

i prowadzonych przez nich działań, czego efektem było zawarte w 1936 r. porozumieniezwane „Front Morges”²⁷.

Jego polityczna kariera w okresie międzywojennym *de facto* zakończyła się wraz z Przewrotem Majowym, w wyniku którego realną władzę w Polsce przejęły środowiska sanacyjne związane z Józefem Piłsudskim. W. Sikorski nie będąc jego bezpośrednim politycznym stronnikiem został odsunięty od głównego nurtu polityki krajowej. Nawet w obliczu bezpośredniego zagrożenia państwa w 1939 r. nie został powołany do czynnej służby. W wyniku przegranej wojny i ucieczki władz, mianowania Prezydentem RP W. Raczkiewicza oraz nacisków sojuszników W. Sikorski 30 września tego roku został mianowany pierwszym Premierem RP na uchodźstwie²⁸. Objął w swoim gabinecie również urząd Ministrem Spraw Wojskowych, a niedługo później mianowano go Generalnym Inspektorem Sił Zbrojnych oraz Naczelnym Wodzem Polskich Sił Zbrojnych. W jego osobie zunifikowane zostały cztery najważniejsze stanowiska cywilno-wojskowe (pomijając prezydenturę).

W literaturze dotyczącej przywództwa politycznego taki sinusoidalny szkic trajektorii przewodzenia polegający na odzyskaniu przez lidera zajmowanego już wcześniej eksponowanego stanowiska politycznego „po uprzedniej jego utracie oraz względnie długim okresie latencji, w którym lider [ten] pełnił nieeksponowane funkcje polityczne lub zaniechał prowadzenia działań o charakterze politycznym” nazywa się powrotem politycznym w procesie przywództwa labilnego²⁹. Jest tu jednak poważne odstępstwo od opisywanego przez P. Żukiewicza procesu bowiem odbudowa kredytu zaufania nie miała miejsca pomiędzy liderem, a jego zwolennikami. Mianowany został bowiem na urząd szefa rządu przez Prezydenta wywodzącego się z przeciwnego obozu politycznego, a decyzja o jego powołaniu była wynikiem kompromisu politycznego. W związku z tym objęcie po raz wtóry eksponowanego stanowiska polityczne-

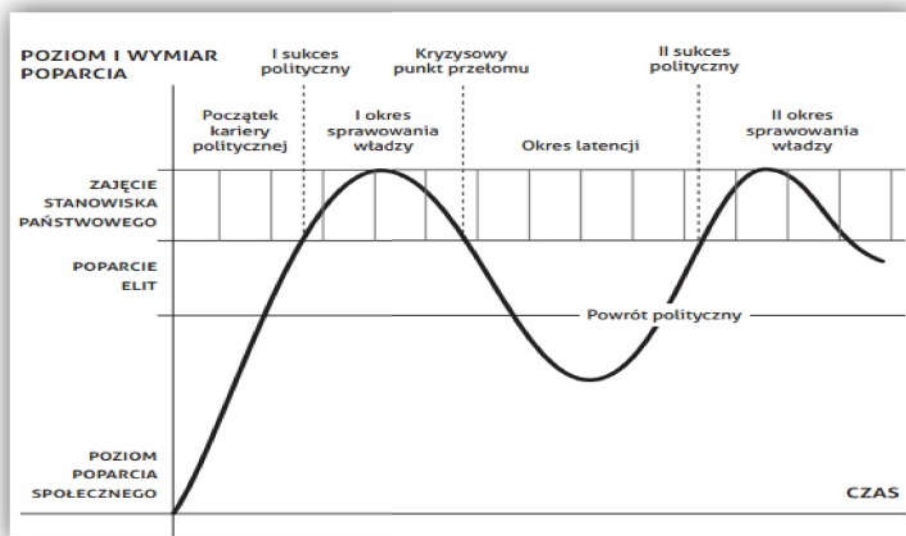
²⁷ Tamże, s. 291-294; W. Roszkowski, dz. cyt., s. 76.

²⁸ S. Cat-Mackiewicz, *Lata nadziei...*, s. 38.

²⁹ Zob. P. Żukiewicz, *Przywództwo labilne. Mechanizm powrotu do władzy w świetle teorii przywództwa politycznego*, Wrocław-Poznań 2012, s. 64-65.

go przez W. Sikorskiego miało charakter nie tyle sukcesu politycznego, co ukształtowania się systemowych uwarunkowań umożliwiających mu przejęcie steru gabinetu rządowego bez większości parlamentarnej odzwierciedlającej realne społeczne poparcie dla jego działań.

Rysunek 1. Powrót polityczny w przywództwie labilnym

Źródło: P. Żukiewicz, *Przywództwo labilne. Mechanizm powrotu do władzy w świetle teorii przywództwa politycznego*, Wrocław-Poznań 2012, s. 64.

Uwarunkowania sprawowania władzy przez Władysława Sikorskiego od 1939 r.

Unifikacja czterech konstytucyjnie określonych urzędów w każdym systemie politycznym gwarantuje danemu liderowi olbrzymie prerogatywy, szczególnie w sytuacji kiedy trzy z nich bezpośrednio dotyczą kwestii bezpieczeństwa i obronności w warunkach wojennych, w których znalazło się państwo. Warto pamiętać jednak, że zgodnie z zapisami art. 2 Konstytucji Kwietniowej to w osobie Prezydenta skupiała się „jednolita i niepodzielna

władza państwowa”³⁰. Pozycja ustrojowa głowy państwa miała charakter zwierzchniej nad wszystkimi pozostałymi organami państwa. W kontekście stanowisk Prezesa Rady Ministrów, Naczelnego Wodza i Generalnego Inspektora Sił Zbrojnych określał tę supremację art. 13.

Premier i kierowany przez niego gabinet (w tym Minister Spraw Wojskowych) zgodnie z ustawą zasadniczą z 1935 r. właśnie przed Prezydentem RP odpowiadali za swoją działalność o czym stanowi art. 28³¹. W tym kontekście w sferze ustrojowej W. Sikorski był całkowicie podległy głowie państwa. W tym samym ujęciu objęcie urzędu Generalnego Inspektora Sił Zbrojnych niczego nie zmieniało. Jednak Prezydent W. Raczkiewicz jako zwierzchnik sił zbrojnych w sytuacji zagrożenia państwa miał prawo do obsadzenia urzędu Naczelnego Wodza, które wykorzystał ustanawiając nim W. Sikorskiego. Faktem jest, że decyzja ta nie została podjęta pod wpływami sojuszniczymi. Znacząco wzmocniła bowiem ustrojowo Premiera, na którego przeszły wszelkie prawa dysponowania siłami zbrojnymi³². Warto w tym miejscu pamiętać, że polska armia mimo rozbicia na terytorium RP pozostawała trzecią pod względem liczebności siłą militarną walczącą z III Rzeszą. Wiosną 1940 r. pod bronią gotowych do walki było ok. 84 tys. polskich żołnierzy³³. Poprzez uzyskanie nad nimi bezpośredniej jurysdykcji premier W. Sikorski uzyskał pierwszeństwo decydowania o ich przeznaczeniu, również przed Prezydentem.

W ten sposób w warunkach wojennych, gdzie najbardziej podstawowym celem jest zwycięstwo w wojnie oraz jej maksymalnie szybkie zakończenie, ośrodek premierowski uzyskał większy wpływ na politykę zewnętrzną organów państwa aniżeli Prezydent³⁴. W praktyce takie umocowanie gabinetu rządowego spowodowało jego pierwszeństwo we współpracy i negocjacjach z krajami sprzymierzonymi. Dodatkowo w listopadzie 1939 r. wydano jeszcze

³⁰ Ustawa Konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r. (Dz.U. nr 30, poz. 227).

³¹ Tamże.

³² Tamże.

³³ W. Roszkowski, dz. cyt., s. 100.

³⁴ M. Dymarski, *Polskie obozy odosobnienia we Francji i w Wielkiej Brytanii w latach 1939-1942*, „Dzieje Najnowsze” 1997, nr 3, s. 114.

tw. „Umowę Paryską”, w której prezydent zrzekł się na korzyść premiera niektórych pełnomocnictw. Dekrety o mocy ustawy będące wyłączną prerogatywą Prezydenta miał od tej pory podpisywać premier³⁵.

Zmiana wcześniejszego systemowego układu zależności i prerogatyw obu ośrodków władzy wykonawczej w obliczu unifikacji 4 istotnych urzędów spowodowało pełzający konflikt między Prezydentem W. Raczkiewiczem oraz Premierem W. Sikorskim, którego apogeum było zdymisjonowanie szefa rządu 18 lipca 1940 r. Jednak już 20 lipca tego roku decyzja ta została zmieniona i W. Sikorski odzyskał urząd³⁶. Z tego powodu można mówić o jego trzykrotnym premierostwie. Główną podstawą tego konfliktu była koncyliacyjna postawa premiera wobec relacji z ZSRR, gdyż jego celem podstawowym było pokonanie III Rzeszy przy wykorzystaniu znajdujących się na jego radzieckim terytorium polskich żołnierzy, a nawet przy wsparciu armii sowieckiej.

Istotne wydaje się również przytoczenie mało znanego faktu opisanego przez Mirosława Dymarskiego dotyczącego istnienia polskich obozów odosobnienia w latach 1939-1942 we Francji w miejscowości Cerizay, a następnie po upadku Francji w 1940 r., w brytyjskim Broughton³⁷. Jak wskazuje ten autor stały się one synonimem Berezki Kartuskiej mimo, że umieszczani tam polityczni i wojskowi przeciwnicy gen. W. Sikorskiego mieszkali w warunkach hotelowych, zachowując pewne swobody oraz uprawnienia np. do pobierania części żołdu³⁸.

W tym kontekście realna pozycja systemowa Premiera wzrosła wraz z rozpoczęciem Operacji *Barbarosa* 22 czerwca 1941 r. oraz podpisaniem Układu Sikorski-Majski dnia 30 lipca tego roku regulującego relacje polsko-radzieckie w obliczu wspólnego wroga jakim stała się III Rzesza³⁹.

³⁵ S. Cat-Mackiewicz, *Lata nadziei...*, s. 37.

³⁶ P. Wieczorkiewicz, *Historia polityczna Polski 1935-1945*, Warszawa 2006, s. 147-148.

³⁷ M. Dymarski, dz. cyt., s. 113-127.

³⁸ Tamże.

³⁹ W. Roszkowski, dz. cyt., s. 106.

Porozumienie to zostało jednak przez Sowietów zerwane w kwietniu 1943 r. po odkryciu zbrodni katyńskiej i decyzji W. Sikorskiego o zwróceniu się o zbadanie tej sprawy przez Międzynarodowy Czerwony Krzyż, co zostało przez dotychczasowego sojusznika uznane za oskarżenie ZSRR o odpowiedzialność za tę zbrodnię na polskich oficerach⁴⁰. Jak się okazało w późniejszym czasie zbrodnia ta, którą można określić mianem „zbrodni wojennej” rzeczywiście została dokonana przez NKWD. W. Sikorski zginął tragicznie 4 lipca 1943 r. na Gibraltarze w trakcie kilkudniowej wizyty związanej z przeglądem wojsk w Północnej Afryce, co położyło kres aktywnej polityce polskiego rządu emigracyjnego. Jego następca Stanisław Mikołajczyk charakteryzował się mniejszą aktywnością i wpływowością, szczególnie w perspektywie zmieniającego się układu sił i radzieckich nacisków na tzw. „sprawę Polski”.

Podsumowanie

Konkludując należy podkreślić fakt, że W. Sikorski aż do tragicznej śmierci 4 lipca 1943 r. na Gibraltarze wykazywał się olbrzymią aktywnością. Dysponując znacznymi prerogatywami uzyskanymi w skutek unifikacji 4 kluczowych urzędów (Prezes Rady Ministrów, Minister Spraw Wojskowych, Generalny Inspektor Sił Zbrojnych oraz Naczelnny Wódz) dla bezpieczeństwa i obronności państwa w kontekście prawno-ustrojowym poszerzonymi o możliwość wydawania dekretów uzyskał władzę dyktatorską. Porównywalną z dyktaturą w rozumieniu rzymskim, jak i we współczesnym rozumieniu autorytarnych rządów opartych o funkcjonowanie wojska oraz aparatu siłowego.

Co fakt, jego przywództwo premierowskie miało miejsce w okresie wojny. To całkowicie zaburza klasyczne rozumienie sprawowania władzy przez liderów politycznych, gdyż dotychczasowe procedury oraz środki działania nie są dostosowane do kształtu uwarunkowań. W perspektywie wojennej pojawiają się okoliczności, tj. potrzeba sprawnego kierowania działaniami zbrojnymi oraz politycznymi o wysokim poziomie skoordynowania. Konsolidacja władzy, czyli

⁴⁰ P. Wieczorkiewicz, dz. cyt., s. 270.

unifikacja ośrodka kierowniczego usprawnia podejmowane działania oraz klarownie określa podmioty odpowiedzialne za decyzje korzystne oraz błędne. Ciężar ten również w pewnym zakresie przypadł W. Sikorskiemu z powodu problemów zdrowotnych Prezydenta W. Raczkiewicza, który nie mógł pozostać dla niego przeciwwagą polityczną.

Należy też zwrócić uwagę, iż pomiędzy przywództwem politycznym opartym o instrumenty instytucjonalne a dyktaturą jako taką istnieje szereg powiązań. Wynika to z faktu polityczności dyktatury oraz potrzeby zajmowania najwyższych urzędów w liczbie mnogiej przy wykorzystaniu szeregu środków przymusu oraz oparciu w strukturach wojskowych. Przywództwo polityczne jest jednak kategorią szerszą i dotyczy również reżimów demokratycznych, przy czym nie musi dotyczyć sprawowania wielu urzędów. Nie wymaga również bezpośrednich związków przywódcy politycznego ze strukturami sił zbrojnych. W związku z powyższym gen. W. Sikorski zasługuje na miano „dyktatora na emigracji”, który pomimo licznych formalnych prerogatyw oraz niemal wszechwładzy nie posiadał realnego wpływu na funkcjonowanie RP, gdyż ta *de facto* w okresie jego polityczno-militarnych rządów nie istniała jako byt państwowy. Jest to jedyny tego typu przypadek w Europie w XX w.

Bibliografia

- Blondel J., *Political Leadership. Towards a General Analysis*, London 1987.
- Bodio T., Załęski P., *Przywództwo i elity polityczne*, [w:] *Spółczesność i polityka*, red. K.A. Wojtaszczyk, W. Jakubowski, Warszawa 2007.
- Cat-Mackiewicz S., *Historia Polski od 11 listopada 1918 r. do 17 września 1939 r.*, Londyn 1992.
- Cat-Mackiewicz S., *Lata nadziei: 17 września 1939 r. – 5 lipca 1945 r.*, Kraków 2012.
- Chmaj M., Żmigrodzki M., *Wprowadzenie do teorii polityki*, Lublin 2001.
- Duraczyński E., *Rząd polski na uchodźstwie 1939-1945*, Warszawa 1993.
- Dymarski M., *Polskie obozy odosobnienia we Francji i w Wielkiej Brytanii w latach 1939-1942*, „Dzieje Najnowsze” 1997, nr 3.
- Hartliński M., *Przywództwo partyjne w Polsce*, Toruń 2011.
- Hartliński M., *Przywództwo polityczne. Wprowadzenie*, Olsztyn 2012.

- Jaczynowska M., Pawlak M., *Starożytny Rzym*, Warszawa 2008.
- Pietrzak J., *Władze Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie w latach drugiej wojny światowej*, [w:] *Rządy bez ziemi. Struktury władzy na uchodźstwie*, red. P. Żurawski vel Grajewski, Warszawa 2014.
- Robertson D., *Słownik polityki*, Warszawa 2009.
- Roszkowski W., *Historia Polski 1914-2004*, Warszawa 2004.
- Schmidt P., *Plebiscyt powszechny jako element legalizacji władzy państwowej uzyskanej w wyniku puczu*, [w:] *Demokracja a wybory. Współczesne dylematy i wyzwania*, red. W. Tomaszewski, D. M. Mościcka, A. Jurkun, Olsztyn 2015.
- Sielski J., *Przywództwo – prestiż – charyzma*, [w:] *Przywództwo polityczne w Polsce i na świecie*, red. M. Hartliński, Olsztyn 2013.
- Sielski J., *Teoretyczne aspekty przywództwa politycznego. Casus Polski*, Toruń 2013.
- Słownik Języka Polskiego PWN*, <http://sjp.pwn.pl/>.
- Ustawa Konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r.* (Dz.U. nr 30, poz 227).
- Wieczorkiewicz P., *Historia polityczna Polski 1935-1945*, Warszawa 2006.
- Żukiewicz P., *Przywództwo labilne. Mechanizm powrotu do władzy w świetle teorii przywództwa politycznego*, Wrocław-Poznań 2012.
- Żukiewicz P., *Przywództwo prezydenckie w krajach Europy Środkowej i Wschodniej po 1989 r. Analiza porównawcza*, Toruń 2013.

Nota o autorze:

Paweł Schmidt – doktorant w zakresie nauk o polityce w Instytucie Nauk Politycznych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Trzykrotny stypendysta Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego oraz laureat konkursu Super Student UWM. Uczestnik VI edycji Wakacyjnych Staży Studenckich Biura Bezpieczeństwa Narodowego (lipiec 2013 r.). Zainteresowania badawcze: siły zbrojne, przywództwo polityczne, studia strategiczne i geopolityczne oraz relacje międzynarodowe.

Wydarzenia krytyczne a poparcie ugrupowań rządzących w III RP

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest przeanalizowanie wpływu wydarzeń krytycznych na poparcie partii rządzących w III RP. Aby osiągnąć wskazany zamiar, autor odpowiada na następujące pytania badawcze: (P1) Jakie wydarzenia krytyczne zaistniały w Polsce w wybranym przedziale czasowym; (P2) W jaki sposób wystąpienie wydarzenia krytycznego oddziaływało na poziom poparcia udzielanego partiom rządzącym?; (P3) Jakie konsekwencje dla partii rządzących w III RP miało wystąpienie wydarzenia krytycznego lub zespołu wydarzeń krytycznych? Dzięki temu autor weryfikuje następujące hipotezy: (H1) Wystąpienie wydarzeń krytycznych powodowało spadek poparcia dla partii rządzących oraz (H2) Wystąpienie wydarzeń krytycznych powodowało utratę władzy przez partie rządzące.

Słowa kluczowe: wydarzenia krytyczne, partie rządzące, III RP, poparcie

Summary

The aim of this article is to analyse how critical events influenced the level of popular support for governing parties in Poland. To achieve this aim author will answer following research questions: (P1) How many and what kind of critical events can we distinguish in Poland in the years 1991-2015? (P2) How did critical event influence the level of popular support for governing parties in Poland? (P3) What were the consequences of critical events for governing parties in Poland? Answering these questions, author verifies following hypotheses: (H1) The occurrence of critical events caused the decrease of the level of popular support for governing parties in Poland and (H2) The occurrence of critical events caused that governing parties in Poland lost their power.

Keywords: critical events, governing parties, Poland, popular support.

Wstęp

Celem rozważań podjętych w niniejszym artykule jest przeanalizowanie wpływu wydarzeń krytycznych na poparcie partii rządzących w III RP. Wybrana cezura czasowa obejmuje lata 1991-2015 (od wyborów parlamentarnych w 1991 roku do końca rządów koalicji PO-PSL), ponieważ autor przyjmuje, że dopiero po pierwszych całkowicie wolnych i rywalizacyjnych wyborach parlamentarnych można mówić o końcu procesu przechodzenia od PRL do III Rzeczypospolitej¹. W rozważaniach nie ujęto sytuacji po wyborach parlamentarnych z 2015 roku, ponieważ uwzględniono jedynie w pełni zakończone kadencje parlamentu. Aby osiągnąć wskazany zamiar, autor odpowie na następujące pytania badawcze: (P1) jakie wydarzenia krytyczne zaistniały w Polsce w wybranym przedziale czasowym; (P2) w jaki sposób wystąpienie wydarzenia krytycznego oddziaływało na poziom poparcia udzielanego partiom rządzącym? (P3) jakie konsekwencje dla partii rządzących w III RP miało wystąpienie wydarzenia krytycznego lub zespołu wydarzeń krytycznych? Odpowiadając na sformułowane w ten sposób pytania badawcze, autor zamierza zweryfikować następujące hipotezy: (H1) wystąpienie wydarzeń krytycznych powodowało spadek poparcia dla partii rządzących oraz (H2) wystąpienie wydarzeń krytycznych powodowało utratę władzy przez partie rządzące.

Artykuł został podzielony na trzy części. W pierwszej omówiono wydarzenia krytyczne jako paradygmat badawczy w badaniach nad koalicjami gabinetowymi oraz ugrupowaniami rządzącymi, a także zdefiniowano pojęcia kluczowe dla dalszych rozważań. W drugiej wyszczególniono wydarzenia krytyczne oraz ugrupowania rządzące w III RP, z kolei w trzeciej części omówiono właściwą procedurę badawczą oraz przeprowadzoną analizę. Wnioski przedstawiono w zakończeniu. W rozważaniach wykorzystane zostały analiza systemowa oraz analiza czynnikowa, a autor oparł się nie tylko na literaturze przedmiotu, ale również na raportach z badań opinii publicznej przeprowadzonych przez CBOS.

¹ A. Dudek, *Historia polityczna Polski 1989-2012*, Kraków 2012, s. 184.

Wydarzenia krytyczne

W badaniach nad sojuszami rządowymi ukształtowały się dwa podejścia, które umownie można nazwać logiczno-matematycznym oraz empirycznym². Pierwsze z nich nawiązuje do teorii gier. Z tego względu autorzy przyjmujący jego założenia opierają się na arytmetyce parlamentarnej i dążą do odpowiedzi na pytanie, jakie warunki powinna spełniać koalicja, aby uformowany przez nią gabinet był trwały³. W związku z tym uogólnienia przez nich formułowane uznaje się za predyktywne teorie koalicji⁴. Na tle krytyki tych koncepcji, będących w dużej mierze abstrakcyjnymi modelami logiczno-matematycznymi, rozwinęło się drugie podejście, które, jak już wspomniałem, nazywane jest empirycznym. Jego podstawowym założeniem jest formułowanie uogólnienia teoretycznych tylko w oparciu o analizę faktycznie funkcjonujących koalicji gabinetowych, a nie na podstawie rachunku prawdopodobieństwa⁵. Do pozostałych istotnych dyrektyw tego podejścia zalicza się m.in. traktowanie rządu koalicyjnego jako jednego z komponentów procesu politycznego, którego tworzenie i trwanie uwarunkowane jest przede wszystkim dynamiką systemu partyjnego, ale również systemu politycznego w ogóle; postrzeganie członków koalicji - partii politycznych - jako aktorów złożonych, na których relacje mogą wpływać takie zdarzenia jak odmiennosć stanowisk, konflikty wewnątrzpartyjne, czy też rozłamy i podziały na frakcje; czy też branie pod uwagę nie tylko formalnych koalicji gabinetowych, ale również powiązań nieformalnych lub tylko częściowo sformalizowanych⁶.

Autorzy przyjmujący założenia podejścia empirycznego koncentrują swoją uwagę na wpływie wielu czynników warunkujących proces tworzenia i utrzymywania sojuszy rządowych. Z tego względu w empirycznych badaniach

² A. Antoszewski, *Tworzenie i utrzymanie koalicji gabinetowych*, [w:] *Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wrocław 2008, s. 344-347.

³ Tamże, s. 344.

⁴ V. Havlik, L. Kopeček, *Kształt i stabilność czeskich rządów: wpływ systemu partyjnego i wyborczego*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2009, nr 10, s. 60.

⁵ A. Antoszewski, dz. cyt., s. 346.

⁶ Tamże.

koalicji gabinetowych wykrystalizowało się sześć orientacji, w których eksponuje się inne determinanty polityki koalicyjnej⁷. Warto w tym miejscu jednak podkreślić, że orientacje te nie wykluczają się wzajemnie – wręcz przeciwnie, przenikają się i nie negują istnienia innych uwarunkowań. Różnią się one jedynie tym, że eksponuje się w nich szczególne znaczenie odmiennych czynników. We wskazanych orientacjach wyróżnia się: 1) parametry czasowo przestrzenne, czyli uwarunkowania związane z cechami charakterystycznymi danego państwa oraz analizowanego przedziału czasowego; 2) właściwości tworzonych koalicji oraz systemów partyjnych; 3) preferencje i motywacje uczestników przetargów koalicyjnych; 4) instytucje determinujące realizację polityki koalicyjnej; 5) środowisko przetargów koalicyjnych oraz koszty transakcyjne; 6) wydarzenia krytyczne⁸.

Szczególnie interesująca wydaje się ostatnia z wymienionych orientacji, w której badacze wyróżniają wpływ ważkich i nieprzewidywalnych sytuacji, określanych, jak już wskazano, jako wydarzenia krytyczne. Sytuacje te mają charakter losowy i egzogeny wobec sojuszu rządowego (ich wystąpienie nie jest determinowane decyzjami związanymi z funkcjonowaniem koalicji). Są one uznawane za „szoki” mogące destabilizować działalność aliansu oraz tworzących go partii politycznych. Zdaniem autorów reprezentujących tę orientację, do których należy zaliczyć m.in. Erica C. Browne’a, John P. Frendreisa oraz Dennisa W. Gleibera⁹, sojusz rządowy jest regularnie „bombardowany” losowymi wydarzeniami, które mogą albo stać się przyczyną ustania koalicji albo mogą też doprowadzić do zmiany w potencjale koalicyjnym jednego

⁷ Zob. W. C. Müller, T. Bergman, K. Strøm, *Coalition Theory and Cabinet Governance: An Introduction*, [w:] *Cabinets and Coalition Bargaining: The Democratic Life Cycle in Western Europe*, red. K. Strøm, W. C. Müller, T. Bergman, Oxford 2012, s. 19.

⁸ Tamże, s. 18-29.

⁹ Zob. E.C. Browne, J. P. Frendreis, D. W. Gleiber, *An „Events” Approach to the Problem of Cabinet Stability*, „Comparative Political Studies” 1984, t. 17, nr 2, s. 167-197; Ciż, *The Process of Cabinet Dissolution: An Exponential Model of Duration and Stability in Western Democracies*, „American Journal of Political Science” 1986, t. 30, nr 3, s. 628-650 oraz J. P. Frendreis, D. W. Gleiber, E. C. Browne, *The Study of Cabinet Dissolutions in Parliamentary Democracies*, „Legislative Studies Quarterly” 1986, t. 11, nr 4, s. 619-628.

z partnerów, co z kolei może być pierwotnym powodem zerwania porozumienia, jego renegocjacji lub umocnienia.

Tabela 1. Wydarzenia krytyczne w Polsce w latach 1991-2015

Rodzaj wydarzenia	Wydarzenie krytyczne	Miesiąc i rok wystąpienia
Ujawnienie skandalu lub afery politycznej	Afera Olina	Grudzień 2015
	Afera dot. prywatyzacji Domów Towarowych „Centrum”	Czerwiec 1998
	Afera Rywina	Grudzień 2002
	Afera starachowicka	Lipiec 2003
	Afera automatowa	Lipiec 2003
	Afera Orlenu	Kwiecień 2004
	Afera „Pęczak-Dochnał”	Wrzesień 2004
	Afera taśmowa	Wrzesień 2006
	Seksafera w Samoobronie	Październik 2006
	Afera gruntowa	Lipiec 2007
	Afera hazardowa	Październik 2009
	Afera Podśluchowa	Czerwiec 2014
Zdarzenie związane z konkretnymi osobami	Kwestia uchwały lustracyjnej (zdarzenie wynikające z inicjatywy Janusza Korwin-Mikkego)	Maj 1992
	Wybór Aleksandra Kwaśniewskiego na urząd Prezydenta RP	Listopad 1995
	Reelekcja Pawła Piskorskiego na urząd Prezydenta miasta stołecznego Warszawy oraz wybór burmistrza gminy Centrum	Luty 2000
	Wybór Donalda Tuska na stanowisko przewodniczącego Rady Europejskiej	Sierpień 2014

Źródło: Opracowanie własne autora.

Choć w literaturze przedmiotu podkreśla się, że pojęcie wydarzenia krytycznego nie jest precyzyjne i autorzy nazywają tak wiele sytuacji¹⁰, to jednak najczęściej w ten sposób określa się cztery rodzaje zdarzeń:

- ujawnienie skandalu lub afery politycznej,
- gwałtowny początek kryzysu ekonomicznego (krachy giełdowe),
- wybuch wojny lub innego konfliktu międzynarodowego,
- zdarzenie związane z konkretną osobą – może to być np. kwestia wynikająca z nieprzewidzianych działań przez nią podejmowanych, czy też

¹⁰ W. C. Müller, T. Bergman, K. Strøm, dz. cyt., s. 28-29.

wybór wpływowego polityka (np. premiera) na inne stanowisko lub jego niespodziewana śmierć¹¹.

Wydarzenia krytyczne oraz ugrupowania rządzące w III RP

Wydarzenia krytyczne, rozumiane w sposób wyjaśniony w pierwszej części niniejszego artykułu, były nieodłącznym elementem życia politycznego III RP. Uwzględniając potwierdzony udział polityków ugrupowań rządzących w poszczególnych zdarzeniach, można wyszczególnić 16 wydarzeń krytycznych mających istotne znaczenie dla funkcjonowania gabinetów rządowych oraz partii je tworzących. Wydarzenia te wraz z miesiącem i rokiem wystąpienia zostały wymienione w Tabeli 1.

W analizowanej cezurze czasowej w Polsce nie miały miejsca gwałtowane początki kryzysów ekonomicznych (tzw. krachy giełdowe), a także państwo to nie był stroną konfliktu zbrojnego (choć jej wojska brały udział w różnorodnych operacjach militarnych). Wyszczególnione wydarzenia krytyczne należą zatem do dwóch ogólnych rodzajów – są to ujawnienia skandali lub afer politycznych, a także zdarzenia związane z konkretnymi osobami. Jak już wspomniano zdarzenia te oddziaływały na funkcjonowanie rządów oraz partii rządzących w III RP. Ich lista została zaprezentowana w Tabeli 2. Przyjęto, że o powstaniu nowego gabinetu decyduje każda zmiana na stanowisku szefa rządu (wymagająca uzyskania wotum zaufania od parlamentu), każde ponowne zaprzysiężenie dotychczas urzędującego premiera (mogące mieć miejsce po wyborach parlamentarnych i wymagające uzyskania wotum zaufania od parlamentu) oraz każda zmiana konfiguracji politycznej gabinetu, która następuje po wyjściu jakiegokolwiek ugrupowania z rządu lub po dołączeniu doń nowego¹².

¹¹ Tamże. Por. M. Laver, *Models of government formation*, „Annual Review of Political Science” 1998, t. 1, nr 1, s. 13.

¹² Por. A. Antoszewski, *System polityczny RP*, Warszawa 2012, s. 204.

Tabela 2. Rządy oraz ugrupowania rządzące w Polsce w latach 1991-2015

LP.	Premier	Ugrupowania polityczne tworzące rząd	Miesiąc i rok sformowania	Miesiąc i rok ustania
1.	Jan Olszewski	PC, ZChN, PSL-PL	Grudzień 1991	Czerwiec 1992
2.	Hanna Suchocka	UD, ZChN, KL-D, PChD, PSL-PL, SLCh	Lipiec 1992	Październik 1993
3.	Waldemar Pawlak	SLD, PSL	Październik 1993	Marzec 1995
4.	Józef Oleksy	SLD, PSL	Marzec 1995	Luty 1996
5.	Włodzimierz Cimoszewicz	SLD, PSL	Luty 1996	Październik 1997
6.	Jerzy Buzek	AWS, UW	Październik 1997	Czerwiec 2000
7.	Jerzy Buzek	AWS	Czerwiec 2000	Październik 2001
8.	Leszek Miller	SLD, UP, PSL	Październik 2001	Marzec 2003
9.	Leszek Miller	SLD, UP	Marzec 2003	Maj 2004
10.	Marek Belka	SLD, UP, SdPL ¹³	Czerwiec 2004	Październik 2005
11.	Kazimierz Marcinkiewicz	PiS	Październik 2005	Maj 2006
12.	Kazimierz Marcinkiewicz	PiS, SRP, LPR	Maj 2006	Lipiec 2006
13.	Jarosław Kaczyński	PiS, SRP, LPR	Lipiec 2006	Wrzesień 2006
14.	Jarosław Kaczyński	PiS, LPR	Wrzesień 2006	Październik 2006
15.	Jarosław Kaczyński	PiS, SRP, LPR	Październik 2006	Sierpień 2007
16.	Jarosław Kaczyński	PiS	Sierpień 2007	Listopad 2007
17.	Donald Tusk	PO, PSL	Listopad 2007	Listopad 2011
18.	Donald Tusk	PO, PSL	Listopad 2011	Wrzesień 2014
19.	Ewa Kopacz	PO, PSL	Wrzesień 2015	Listopad 2015

Źródło: Opracowanie własne autora.

Na podstawie danych zawartych w Tabeli 2. można wyszczególnić partie oraz koalicje gabinetowe rządzące w Polsce w latach 1991-2015 oraz czas ich rządzenia. Dane te prezentuje Tabela 3.

¹³ SLD, UP i SdPL, choć utrzymały reprezentujących te ugrupowania ministrów w rządzie, to jednak wycofały swoje poparcie dla gabinetu Belki w sierpniu 2005 roku.

Tabela 3. Partie oraz koalicje gabinetowe w Polsce w latach 1991-2015

LP.	Partia rządząca lub koalicja gabinetowa	Czas sprawowania rządów
1.	PC, ZChN, PSL-PL	Grudzień 1991 – Czerwiec 1992
2.	UD, ZChN, KL-D, PChD, PSL-PL, SLCh	Lipiec 1992 – Październik 1993
3.	SLD, PSL	Październik 1993 – Październik 1997
6.	AWS, UW	Październik 1997 – Czerwiec 2000
7.	AWS	Czerwiec 2000 – Październik 2001
8.	SLD, UP, PSL	Październik 2001 – Marzec 2003
9.	SLD, UP	Marzec 2003 – Maj 2004
10.	SLD, UP, SdPL	Czerwiec 2004 – Sierpień 2005
11.	PiS	Październik 2005 – Maj 2006
12.	PiS, SRP, LPR	Maj 2006 – Wrzesień 2006
14.	PiS, LPR	Wrzesień 2006 – Październik 2006
15.	PiS, SRP, LPR	Październik 2006 – Sierpień 2007
16.	PiS	Sierpień 2007 – Listopad 2007
17.	PO, PSL	Listopad 2007 – Listopad 2011
18.	PO, PSL	Listopad 2011 – Listopad 2015

Źródło: Opracowanie własne autora.

Zestawiając czas wystąpienia wyszczególnionych wydarzeń krytycznych oraz czasy sprawowania rządów przez poszczególne partie polityczne i koalicje gabinetowe (zob. Tabela 4.), można zauważyć, że wydarzenia krytyczne miały miejsce w trakcie 10 z 14 okresów wyszczególnionych w Tabeli 4. Pierwsze z nich, kwestia uchwały lustracyjnej, wystąpiło w trakcie rządów koalicji PC, ZChN i PSL-PL. W trakcie rządów koalicji partii UD, ZChN, KL-D, PChD, PSL-PL i SLCh nie wystąpiło wydarzenie krytyczne, jednak już w trakcie sprawowania rządów przez koalicję SLD i PSL wystąpiły dwa takie zdarzenia – wybór Aleksandra Kwaśniewskiego na urząd Prezydenta RP oraz afera Olina.

Tabela 4. Zestawienie czasu sprawowania rządów przez poszczególne partie oraz koalicje gabinetowe z czasem wystąpienia wydarzeń krytycznych w Polsce w latach 1991-2015

LP.	Partia rządząca lub koalicja gabinetowa	Czas sprawowania rządów	Wydarzenia krytyczne
1.	PC, ZChN, PSL-PL	Grudzień 1991 – Czerwiec 1992	Kwestia uchwały lustracyjnej
2.	UD, ZChN, KL-D, PChD, PSL-PL, SLCh	Lipiec 1992 – Październik 1993	---
3.	SLD, PSL	Październik 1993 – Październik 1997	Wybór Aleksandra Kwaśniewskiego na urząd Prezydenta RP Afera Olina
4.	AWS, UW	Październik 1997 – Czerwiec 2000	Afera dot. prywatyzacji Domów Towarowych „Centrum” Reelekcja Pawła Piskorskiego na urząd Prezydenta miasta stołecznego Warszawy oraz wybór burmistrza gminy Centrum
5.	AWS	Czerwiec 2000 – Październik 2001	---
6.	SLD, UP, PSL	Październik 2001 – Marzec 2003	Afera Rywina
7.	SLD, UP	Marzec 2003 – Maj 2004	Afera starachowicka Afera automatowa Afera Orlenu
8.	SLD, UP, SdPL	Czerwiec 2004 – Sierpień 2005	Afera Pęczak-Dochnał
9.	PiS	Październik 2005 – Maj 2006	---
10.	PiS, SRP, LPR	Maj 2006 – Wrzesień 2006	---
11.	PiS, LPR	Wrzesień 2006 – Październik 2006	Afera taśmowa
12.	PiS, SRP, LPR	Październik 2006 – Sierpień 2007	Seksafera w Samoobronie Afera gruntowa
13.	PiS	Sierpień 2007 – Listopad 2007	---
14.	PO, PSL	Listopad 2007 – Listopad 2015	Afera hazardowa Afera podsłuchowa Wybór Donalda Tuska na stanowisko przewodniczącego Rady Europejskiej

Źródło: Opracowanie własne autora.

W trakcie rządów kolejnej koalicji, AWS i UW, również miały miejsce dwa wydarzenia krytyczne, mianowicie afera dot. prywatyzacji DT „Centrum” oraz kwestia związana z reelekcją Pawła Piskorskiego na urząd Prezydenta miasta stołecznego Warszawy oraz wyborem burmistrza gminy Centrum. W trakcie rządów samodzielnych AWS nie zaistniały wydarzenia krytyczne. Miały one jednak miejsce w trzech kolejnych okresach oznaczających rządy odpowiednio koalicji SLD, UP i PSL, potem SLD i UP oraz finalnie SLD, UP i SdPL.

Wydarzeniami tymi były: afera Rywina, afera starachowicka, afera automatowa, afera Orlenu oraz afera Pęczak-Dochnał. Kolejne wydarzenia krytyczne miały miejsce w trakcie rządów dwóch koalicji – PiS i LPR oraz PiS, LPR i SRP. Były to odpowiednio afera taśmowa oraz seksafera w Samoobronie i afera gruntowa. Ostatnie trzy z wymienionych wydarzeń krytycznych wystąpiły w trakcie rządów PO i PSL. Były to afera hazardowa, afera podsłuchowa oraz kwestia związana z wyborem Donalda Tuska na stanowisko przewodniczącego Rady Europejskiej.

Analiza

Jak już wspomniano, wydarzenia krytyczne oddziałują na funkcjonowanie partii rządzących. Jednym z obszarów tego oddziaływania jest wpływ ich wystąpienia na poparcie udzielane tym ugrupowaniom. Przeanalizowanie tego wpływu w stosunku do polskich ugrupowań rządzących jest celem rozważań podjętych w niniejszym artykule. Aby zrealizować ten zamiar, w badaniu postanowiono wykorzystać informacje zaprezentowane w drugiej części artykułu i dotyczące wydarzeń krytycznych oraz ugrupowań rządzących w III RP, a także dane publikowane przez CBOS i prezentujące poziom poparcia udzielanego partiom politycznym w Polsce.

Choć pierwsze z wcześniej wymienionych wydarzeń krytycznych wystąpiło już w 1992 roku, to jednak zbadanie jego wpływu na poziom poparcia udzielanego partiom rządzącym w Polsce przy wykorzystaniu danych wskazanych w poprzednim akapicie jest niemożliwe. Wynika to z faktu, że badania

preferencji partyjnych w Polsce były regularnie przeprowadzane przez CBOS dopiero od maja 1994 roku. W związku z tym w badaniu pominięto czas od grudnia 1991 roku do września 1993 roku, czyli czas rządów dwóch koalicji - PC, ZChN i PSL-PL oraz UD, ZChN, KL-D, PChD, PSL-PL i SLCh. Pozostały okres – od października 1993 roku do wyborów w październiku 2015 roku – podzielono z kolei na pięć przedziałów czasów, w których zbadano zmiany poparcia dla kolejnych ugrupowań rządzących. Przedziały te wraz z ugrupowaniami, których poparcie było nich badane prezentuje Tabela 5.

Tabela 5. Przedziały czasowe uwzględnione w analizie oraz ugrupowania wówczas rządzące

Przedział czasowy	Ugrupowania rządzące, których poparcie było badane
Październik 1993 – Wrzesień 1997	SLD, PSL
Październik 1997 – Wrzesień 2001	AWS, UW
Październik 2001 – Sierpień 2005 ¹⁴	SLD, UP, PSL, SdPL
Październik 2005 – Październik 2007	PiS, LPR, SRP
Listopad 2007 – Październik 2015	PO, PSL

Źródło: Opracowanie własne autora.

W analizie wpływu wystąpienia wydarzeń krytycznych na poziom poparcia udzielonego ugrupowaniom rządzącym wykorzystano analizę statystyczną, a konkretniej interpretację wykresów przedstawiających zmiany poziomu poparcia poszczególnych ugrupowań, które zostały stworzone na podstawie danych z badań preferencji partyjnych Polaków przeprowadzonych przez CBOS.

¹⁴ Przedział czasowy ograniczono do sierpnia 2005, pomijając czas pozostały do kolejnych wyborów, ponieważ w miesiącu tym partie SLD, UP i SdPL wycofały swoje poparcie dla rządu Belki.

Przeprowadzając analizę, sprawdzano, czy poziom poparcia poszczególnych ugrupowań rządzących po wystąpieniu wydarzenia krytycznego wykazywał tę samą tendencję, co przed tym zdarzeniem, tzn. czy wzrastał, malał, czy też był na tym samym poziomie. Ponadto sprawdzano, w jakiej perspektywie nastąpiła ewentualna zmiana tendencji poziomu poparcia, tzn. czy miała ona charakter krótko- lub długoterminowy. Brak na wykresie linii oznaczającej poparcie udzielane danym ugrupowaniom oznacza, że w danym miesiącu CBOS nie przeprowadzał badań dotyczących preferencji partyjnych Polaków lub dane ugrupowanie nie zostało uwzględnione w badaniach jako osobny podmiot.

Pierwszy z wyszczególnionych przedziałów czasowych obejmuje okres od października 1993 roku do września 1997 roku. W badanym okresie wystąpiły dwa wydarzenia krytyczne – wybór Kwaśniewskiego na urząd Prezydenta RP oraz afera Olina. Z danych wynika, że wydarzenia te w odniesieniu do SLD nie spowodowały odwrócenia tendencji poparcia udzielanego temu ugrupowaniu. Ewentualnie można przypuszczać, że takowe odwrócenie nastąpiło w dłuższej perspektywie czasowej, ponieważ dwa miesiące po ujawnieniu afery Olina poparcie SLD zaczęło spadać. Z kolei jeśli chodzi o PSL, to wystąpienie wydarzeń krytycznych zarówno w krótko, jak i długoterminowej perspektywie czasowej odwróciły tendencji poparcia udzielonego temu poparciui. Przed listopadem 1995 roku poparcie PSL bowiem spadało, a po tym miesiącu zaczęło ono wzrastać i ta tendencja utrzymała się również po grudniu 1995 roku.

Drugi z wyszczególnionych przedziałów czasowych obejmuje okres od października 1997 roku do września 2001 roku. W badanym okresie wystąpiły dwa wydarzenia krytyczne – afera dot. prywatyzacji DT „Centrum” oraz kwestia związana z reelekcją Pawła Piskorskiego na urząd Prezydenta miasta stołecznego Warszawy oraz wyborem burmistrza gminy Centrum. Z danych wynika, że w odniesieniu do AWS, jak i UW wystąpienie wydarzeń krytycznych w dłuższej perspektywie czasowej spowodowało spadek udzielanego im poparcia. Ponadto można zauważyć, że pierwsze z wymienionych wydarzeń krytycznych spowodowało odwrócenie tendencji poparcia udzielonego UW (przed

czerwcem 1998 roku poparcie tego ugrupowania zanotowało lekki wzrost, po czym później zaczęło spadać).

Trzeci z wymienionych przedziałów czasowych obejmuje okres od października 2001 roku do sierpnia 2005 roku, kiedy to ugrupowania SLD, UP i SdPL wycofały swoje poparcia dla rządu Marka Belki. W badanym okresie wystąpiło pięć wydarzeń krytycznych – afera Rywina, afera starachowicka, afera automatowa, afera Orlenu oraz afera Pęczak-Dochnał. W odniesieniu do SLD każde z wymienionych zdarzeń powodowało w dłuższej perspektywie czasowej spadek poparcia udzielnego temu ugrupowaniu. Ponadto można zauważyć, że cztery z tych wydarzeń, afera Rywina, afera starachowicka, afera automatowa oraz afera Pęczak-Dochnał, spowodowały odwrócenie tendencji poparcia (przed tymi wydarzeniami poparcie dla SLD wzrastało). Jeśli chodzi o UP to wpływ wydarzeń krytycznych na poparcie udzielane tej partii można analizować jedynie do stycznia 2004 roku, ponieważ później ugrupowanie nie było uwzględniane w badaniach CBOS. W tym czasie wystąpiły trzy wydarzenia krytyczne. Pierwsze z nich spowodowało spadek poparcia udzielanego UP, z kolei pozostałe dwa nie zmieniły jego poziomu. W odniesieniu do PSL można z kolei zauważyć, że w okresie współrządzenia przez tą partię wystąpiło jedno wydarzenie krytyczne, afera Rywina, które spowodowało spadek poparcia udzielanego temu ugrupowaniu i odwróciło tendencję tego poparcia. Podobny stan rzeczy można zauważyć również w odniesieniu do SdPL – podczas rządów tej partii również wystąpiło jedno wydarzenie krytyczne, afera Pęczak-Dochnał, które spowodowało spadek poparcia udzielnego temu ugrupowaniu oraz odwrócenie jego tendencji.

Czwarty z wymienionych przedziałów czasowych obejmuje okres od października 2005 roku do października 2007. W badanym okresie wystąpiły trzy wydarzenia krytyczne – afera taśmowa, seksafera w Samoobronie oraz afera gruntowa. W odniesieniu do PiS wystąpienie pierwszego i trzeciego z wymienionych zdarzeń nie zmieniło tendencji poparcia udzielanego temu ugrupowaniu (zarówno przed, jak i po zdarzeniu miało ono tendencję spadkową), z kolei wystąpienie drugiego wydarzenia krytycznego, seksafery w Samo-

obronie, spowodowało odwrócenie tendencji poparcia – przed grudniem 2006 r. poparcia wzrastało, podczas gdy później zaczęło ono spadać. Warto również zauważyć, że wystąpienie trzeciego z wymienianych wydarzeń krytycznych w dłuższej perspektywie czasowej nie oddziaływało negatywnie na poparcie PiS, ponieważ w sierpniu 2007 roku można zauważyć jego bardzo duży wzrost. Jeśli z kolei chodzi o LPR i SRP, to w odniesieniu do tych ugrupowań można analizować wpływ tylko dwóch wydarzeń krytycznych, ponieważ trzecie spowodowało koniec sprawowania przez nie rządów. Pierwsze z wydarzeń spowodowało spadek poparcia SRP i nie wpłynęło na poziom poparcia udzielanego LPR. Z kolei drugie z wydarzeń krytycznych odwróciło tendencję poparcia zarówno SRP, jak i LPR – przed jego wystąpieniem poparcie tych ugrupowań malało, zaś później zaczęło wzrastać. Sytuacja wydaje się interesująca szczególnie w odniesieniu do SRP, ponieważ wydarzeniem tym była seksafera w łonie tego ugrupowania, co sugerowałoby, że ujawnienie tej afery powinno powodować raczej spadek poparcia SRP, niż jego wzrost.

Ostatni z wyszczególnionych przedziałów czasowych obejmuje okres od listopada 2007 roku do października 2015 roku. W badanym okresie wystąpiły trzy wydarzenia krytyczne – afera hazardowa, afera podsłuchowa oraz kwestia związana z wyborem Donalda Tuska na stanowisko przewodniczącego Rady Europejskiej. Zdarzenia te w ten sam sposób oddziaływały na poparcie udzielane zarówno PO, jak i PSL. Pierwsze z nich nie zmieniło tendencji poparcia tych ugrupowań. Z kolei drugie odwróciło tę tendencję i spowodowało wzrost poparcia udzielanego PO i PSL. Ostatnie z wydarzeń krytycznych nie odwróciło tendencji poparcia, które zarówno przed, jak i po sierpniu 2014 roku wzrastało.

Zakończenie

Celem rozważań podjętych w niniejszym artykule było przeanalizowanie wpływu wydarzeń krytycznych na poparcie partii rządzących w III RP. Dzięki temu autor zamierzał zweryfikować prawdziwość dwóch hipotez - (H1) wystąpienie wydarzeń krytycznych powodowało spadek poparcia dla partii

rządzących oraz (H2) wystąpienie wydarzeń krytycznych powodowało utratę władzy przez partie rządzące.

Uwzględniając ustalenia teoretyczne oraz potwierdzony udział polityków ugrupowań rządzących w poszczególnych zdarzeniach, wyszczególniono 16 wydarzeń krytycznych mających istotne znaczenie dla funkcjonowania gabinetów rządowych oraz partii je tworzących. 12 z nich to afery o skandale polityczne, zaś pozostałe 4 to zdarzenia związane z konkretnymi osobami.

Analizę wpływu wyszczególnionych wydarzeń na poparcie ugrupowań rządzących w Polsce oparto na danych z badań preferencji partyjnych Polaków przeprowadzonych przez CBOS. Choć pierwsze z wcześniej wyszczególnionych wydarzeń krytycznych wystąpiło już w 1992 roku, to jednak w badaniu pominięto czas od grudnia 1991 roku do września 1993 roku, czyli czas rządów dwóch koalicji - PC, ZChN i PSL-PL oraz UD, ZChN, KL-D, PChD, PSL-PL i SLCh, ponieważ badania preferencji partyjnych w Polsce były regularnie przeprowadzane przez CBOS dopiero od maja 1994 roku. Pozostały okres – od października 1993 roku do wyborów w październiku 2005 roku – podzielono z kolei na pięć przedziałów czasów, w których zbadano zmiany poparcia dla kolejnych ugrupowań rządzących.

Przeprowadzono analiza nie pozwoliła na potwierdzenie sformułowanych hipotez, ponieważ nie wszystkie wydarzenia krytyczne powodowały spadek poparcia dla partii rządzących (w pierwszym, czwartym i piątym przedziale czasowym wydarzenia krytyczne powodowały wzrost poparcia ugrupowań rządzących), a także nie można jednoznacznie stwierdzić, że wystąpienie wydarzenia krytycznego było przyczyną utraty władzy. Takie jednoznaczne stwierdzenie przystaje tylko do sytuacji SRP i LPR w czwartym z wyszczególnionych przedziałów czasowych – ugrupowania te w skutek wydarzenia krytycznego opuściły koalicję gabinetową. Ponadto w skutek wydarzenia krytycznego nastąpiły też tarcia w koalicji AWS i UW, które ostatecznie doprowadziły do wyjścia drugiego z wymienionych ugrupowań z rządu. W pozostałych z wyszczególnionych przypadków nie można jednoznacznie stwierdzić, że wydarzenia krytyczne powodowały utratę władzy przez ugrupowania rządzące. Można jedynie

wnioskować, że spadek udzielanego im poparcia, wynikający z zaistnienia poszczególnych wydarzeń krytycznych, doprowadził do utraty przez nie władzy, ponieważ skutkowało przegraną w wyborach parlamentarnych. Takie konkluzje potwierdzają, że wydarzenia krytyczne mają istotne znaczenie dla funkcjonowania rządów oraz partii rządzących, jednak ich wpływ jest trudny do jednoznacznego określenia.

Bibliografia:

- Antoszewski A., *System polityczny RP*, Warszawa 2012.
- Antoszewski A., *Tworzenie i utrzymanie koalicji gabinetowych*, [w:] *Demokracje zachodnioeuropejskie. Analizy porównawcze*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wrocław 2008.
- Browne E. C., Frendreis J. P., Gleiber D. W., *An „Events” Approach to the Problem of Cabinet Stability*, „Comparative Political Studies” 1984, t. 17, nr 2.
- Browne E. C., Frendreis J. P., Gleiber D. W., *The Process of Cabinet Dissolution: An Exponential Model of Duration and Stability in Western Democracies*, „American Journal of Political Science” 1986, t. 30, nr 3.
- Dudek A., *Historia polityczna Polski 1989-2012*, Kraków 2012.
- Frendreis J. P., Gleiber D. W., Browne E. C., *The Study of Cabinet Dissolutions in Parliamentary Democracies*, „Legislative Studies Quarterly” 1986, t. 11, nr 4.
- Havlik V., Kopeček L., *Kształt i stabilność czeskich rządów: wpływ systemu partyjnego i wyborczego*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2009, nr 10.
- Laver M., *Models of government formation*, „Annual Review of Political Science” 1998, t. 1, nr 1.
- Müller W. C., Bergman T., Strøm K., *Coalition Theory and Cabinet Governance: An Introduction*, [w:] *Cabinets and Coalition Bargaining: The Democratic Life Cycle in Western Europe*, red. K. Strøm, W. C. Müller, T. Bergman, Oxford 2012.

Nota o autorze:

Mgr Michał Banaś – ukończył z wyróżnieniem anglojęzyczne studia w Instytucie Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego. W 2013 roku ukończył również studia w Wolnym Uniwersytecie w Brukseli, a w 2014 w Wyższej Szkole Oficerskiej Wojsk Lądowych im. gen. Tadeusza Kościuszki we Wrocławiu. Aktualnie jest słuchaczem Studiów Doktoranckich Nauk o Polityce, Filozofii i Socjologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Należy do Polskiego Towarzystwa Nauk Politycznych. W swojej pracy zajmuje się systemami politycznymi oraz systemami bezpieczeństwa państw Europy Środkowej i Wschodniej.

CZĘŚĆ III

***Softpower* w obszarze władzy i polityki**

Polityka i media – wybrane relacje i zależności

Streszczenie

Kontakty polityków ze społeczeństwem odbywają się współcześnie głównie za pomocą mediów, które kształtują zbiorową świadomość opinii publicznej. Dynamiczny rozwój środków masowego przekazu sprawił, że stały się one podstawowym i najszybszym źródłem informacji o świecie, historii oraz polityce. Media od wielu lat pełnią ważną rolę pośredników w nadawaniu przekazów pochodzących ze sceny politycznej, jednakże stosunkowo od niedawna społeczny wpływ mediów nie dotyczy samych odbiorców, ale także nadawców - polityków. To właśnie media, dzięki swej sile perswazji, szybkości oraz „władzy”, stały się kolejnym graczem politycznym, który wpływa na postawy i zachowania polityków oraz obywateli.

Słowa kluczowe: media, mediatyzacja, opinia publiczna, polityka, relacje

Summary

Contacts of politicians with the public today are held mainly through the media that shape the collective consciousness of the public. The dynamic development of the mass media caused that they have become the primary and the fastest source of information about the world, history and politics. For many years media have played an important role of intermediaries in transmitting messages coming from the political scene, however, relatively new social media influence does not concern the very audience, but also broadcasters - politicians. It is the media, thanks to its persuasion, speed and even "power" has become another political player, which influences the attitudes and behavior of politicians and citizens.

Keywords: media, mediatisation, consciousness of the public, politics, reports

Wprowadzenie

Komunikowanie jest fundamentalnym dla istnienia każdego człowieka i całego społeczeństwa procesem wymiany oraz obiegu informacji. W pierwotnej postaci komunikowanie to sprowadzało się głównie do gestykulacji, mimiki oraz języka mówionego. Następnie uzupełniono je środkami technicznymi, graficznymi i sztuką¹. Współcześnie termin komunikowanie kojarzy się przede wszystkim z mediami. Wydarzenia 1989 roku stanowią punkt, który jawi się, jako początek całkiem nowego kształtu życia społecznego i politycznego. Ustalenia Okrągłego Stołu, nowi liderzy społeczni i polityczni oraz pierwsze półwolne wybory, zmieniły bieg historii i całą otaczającą nas rzeczywistość. Z pewnością był to przełom, który zapoczątkował większość zmian ustrojowych i społecznych (w tym także medialnych)². Po latach cenzury, zacofania technicznego, podporządkowania ówczesnej władzy, polskie media „odrodziły się”. A nowe elity polityczne wraz z mediami chętnie wykorzystały szansę wyklarowania nowych relacji na linii: polityka – media.

Ryszard Kapuściński w *Autoportrecie reportera*, stwierdził, że „na poprzednich etapach człowiek nie mógł przetrwać bez posługiwania się bronią, później bez pomocy maszyny i elektryczności, a dzisiaj jego przetrwanie jest niemożliwe bez mediów”³. Z kolei Dorota Piontek i Szymon Ossowski podkreślają, że: „media definiują tematy debaty politycznej, wpływając na jej agendę, wskazują aktorów tej debaty, wpływają na ich pozycję instytucjonalną, wreszcie kształtują sposób postrzegania polityki i polityków przez obywateli, co ma znaczenie dla ich opinii, postaw, uczestnictwa i zachowań politycznych”⁴. Aktywne uczestnictwo mediów w procesie komunikowania politycznego przekłada się na ich uczestnictwo w procesie politycznym. Media są współcześnie

¹ T. Goban-Klas, *Komunikowanie i media*, [w:] *Dziennikarstwo i świat mediów*, red. Z. Bauer, E. Chudziński, Kraków 2012, s. 11.

² M. Polaczek-Bigaj, *Polityczno-prawne aspekty przeobrażeń w polskim systemie medialnym*, Kraków 2013, s. 145.

³ R. Kapuściński, *Autorytet reportera*, Kraków 2008, s. 107.

⁴ D. Piontek, S. Ossowski, *Politycy i dziennikarze. Sojusznicy czy wrogowie*, [w:] *Marketing polityczny w gorsecie mediów*, red. R. Wiszniowski, A. Kasińska-Metryka, Toruń 2014, s. 43.

dominującym źródłem obrazów i definicji rzeczywistości społecznej. Gromadzą, tworzą i upubliczniają wartości kulturowe i społeczne obecnych pokoleń.

Media a polityka

Od ponad dekady media odgrywają pierwszoplanową rolę w kreowaniu nastroju społecznego, liderów politycznych oraz potencjalnych zwycięzców wyborów⁵. Obecnie elektorat wybiera między parowsko opakowanymi i wykreowanymi medialnie wizerunkami politycznymi, a nie rzeczywistymi kandydatami, których można poznać w bezpośrednich kontaktach. Nachalna propaganda mediów na rzecz kandydatów gwarantować może sukces lub porażkę wyborczą. Polityków znamy właściwie tylko dzięki codziennym przekazom medialnym.

Media realizują w polityce wiele funkcji, z czego za najważniejsze należy uznać aktywizowanie społeczności i oddziaływanie na postawy ludzi. Komunikatory te pełnią dziś rolę nie tylko źródła i dostarczyciela informacji o tym, co ważne w dzisiejszym świecie, ale również stały się przewodnikami i liderami opinii publicznej⁶, a w związku z tym obecnie bardzo trudno jest empirycznie udowodnić wpływ informacji medialnych na opinię publiczną, choć uważny obserwator sfery publicznej i mediów powinien zdawać sobie sprawę, że z pewnością ma to miejsce⁷. Nie istnieje już polityka, jako rzeczywistość mająca miejsce poza mediami, a jedynie jako relacjonowana przez dziennikarzy. Potwierdzeniem tego mogą być słowa Ewy Nowak, że „polityka w coraz większym stopniu organizowana jest jako fenomen medialny oraz planowana dla mediów i wykonywana we współpracy z nimi”⁸. Faktem jest, że polityka w wymiarze ideologii, prawa, nauki, doktryny i działania jest mało

⁵ P. Żuk, *Wstęp. Demokracja spektaklu, czyli przymus przez uwodzenie*, [w:] *Media i władza*, red. P. Żuk, Warszawa 2006, s. 9.

⁶ E. Nowak, *Rola mediów informacyjnych w ustanawianiu ważności kwestii w agendzie publicznej w Polsce w latach 2009-2012*, [w:] *Media i polityka. Relacje i współzależności*, red. M. Adamik-Szybiak, Lublin 2014, s. 105.

⁷ Tamże.

⁸ T. Olczyk, *Politrozrywka i popperswazja. Reklama telewizyjna w polskich kampaniach wyborczych XXI wieku*, Warszawa 2009, s. 94-95.

atrakcyjna medialnie dla szerszego grona odbiorców, a w związku z tym potrzeba jej udratyzowania, nadania personalnego wymiaru oraz dodania rewelacji tabloidowych, czyli szczypty wątków prywatnych i sensacyjnych⁹.

Od wielu lat związki mediów z polityką są wielopłaszczyznowe i wieloaspektowe, a dzisiejsza debata polityczna jest jednocześnie debatą medialną. Dziennikarze, którzy urosli do rangi „liderów opinii” kształtują zachowania, postawy a nawet wzorce zachowań, w tym politycznych i społecznych swoich odbiorców – czytelników, widzów oraz słuchaczy. Natomiast polityków i przedstawicieli mediów łączy pewna specyficzna więź, której charakter trudno jednak precyzyjnie zdiagnozować oraz ocenić, ponieważ rywalizacja podmiotów politycznych o władzę toczy się na kilku płaszczyznach jednocześnie, gdzie media są narzędziem walki o elektorat, ale także ważnym instrumentem rywalizacji propagandowej, programowej i aksjologicznej. Politycy przy pomocy środków masowego przekazu podejmują różnorodne wysiłki, które umożliwią im zdobycie władzy, posługując się wieloma technikami marketingowymi¹⁰.

Mass media są wciąż głównym pośrednikiem między politykami a elektoratem i między władzą a obywatelami, przy czym ich stronnictwo oraz sympatie i antypatie bezpośrednio wpływające na wzmocnienie lub osłabienie pozycji danej grupy politycznej, dlatego też zaleca się przejrzystość oraz monitorowanie wzajemnych stosunków na linii: media – polityk/partia polityczna¹¹. Niestety współczesna komunikacja polityczna wykracza poza obszar dostarczania, tłumaczenia oraz komentowania aktualnych wydarzeń¹². Rozumienie zasad demokracji przez przedstawicieli mediów sprowadza się do krzywdzących, nieprawdziwych i zerojedynkowych osądów oraz słabszych jakościowo przekaza-

⁹ A. Kasińska-Metryka, *Dziennikarze polityczni, czyli kto? Zmieniająca się rola nadawców medialnych w przestrzeni politycznej*, [w:] *Marketing polityczny w gorsecie mediów*, red. R. Wiszniowski, A. Kasińska-Metryka, Toruń 2014, s. 61.

¹⁰ D. Soin, *Specyfika komunikacji marketingowej w kampanii wyborczej*, [w:] *Organizacje komercyjne i niekomercyjne wobec wzmożonej konkurencji oraz wzrastających wymagań konsumentów*, red. A. Nalepka, NowySącz 2007, s. 310.

¹¹ S. Skwark, *The medium is the Messenger. O sieci, komunikowaniu politycznym I social media*, [w:] *Komunikologia. Teoria i praktyka komunikacji*, red. E. Kulczycki, M. Wendland, Poznań 2012, s. 115.

¹² Tamże.

zów, które serwuje się odbiorcom, jednocześnie dorzucając wzmacniające składniki w postaci przemocy i sensacji¹³.

Współcześnie powiązanie demokracji i mass mediów jest coraz bardziej widoczne i z roku na rok umacnia się jeszcze bardziej. Kilkanaście lat temu media urosły do rangi silnego i aktywnego aktora, kreującego własne przekazy¹⁴. Niebezpieczne jest to, że media stały się potęgą¹⁵ i wysunęły sobie ambitniejszy cel: „zaczęły kształtować rzeczywistość”¹⁶. Marshall McLuhan już wiele lat temu wysnuł teorię, że nowe media nie są pomostem między człowiekiem a naturą, lecz są naturą. Ich pęd do przyciągania uwagi wymusza przekazywanie tego, co intrygujące, skandaliczne i dziwne. Prezydent Lech Kaczyński, doceniając wpływowość środków masowego przekazu, trafnie zauważył, że jeżeli ma się odpowiednie poparcie w mediach, to można wszystko¹⁷. Choć, interesujące jest, że ludzie są dziś przekonani, że ich opinie kształtują się niezależnie od przekazów medialnych. Jednocześnie wyniki badań psychologicznych potwierdzają, że mamy skłonność sądzić, iż wpływ i zależność od mass mediów ma większy wpływ na innych ludzi niż nas samych¹⁸.

Mediatyzacja polityki

Wszechobecność mediów, ich niepodważalna rola oraz ranga w procesach komunikowania politycznego skłania wielu badaczy do mówienia o mediatyzacji polityki. Problem owej mediatyzacji uwidocznił się po II wojnie światowej, gdy zaczęto stosować coraz bardziej wyrafinowane techniki perswazji i na nowo odkrywano umacniające się. Obecnie na szczególną uwagę zasługuje telewizja oraz internet. To te dwa komunikatory w końcówce XX wieku pozwoliły politykom zaktywizować się i nawiązać nowy, wielowątkowy dialog

¹³ Tamże.

¹⁴ B. Dobek-Ostrowska, *Komunikowanie polityczne i publiczne*, Warszawa 2006, s. 158.

¹⁵ B. Secler, *Polityka i media w obliczu demokracji medialnej*, s. 170-171, https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/7713/1/Polityka_i_media_w_obliczu_demokracji_medialnej.pdf (dostęp: 15.06.2016).

¹⁶ R. Kapuściński, dz. cyt., s. 107.

¹⁷ Źródło: <https://pl.wikiquote.org/wiki/Media> (dostęp: 15.06.2016).

¹⁸ D. Doliński, *Psychologiczne mechanizmy reklamy*, Gdańsk 2003, s. 13-15.

ze społeczeństwem. Mediatyzacja polityki według Bogusławy Dobek-Ostrowskiej, polega na modernizacji i transformacji sfery publicznej oraz zmianie zachowań uczestników komunikowania politycznego pod wpływem: klasycznych środków masowego przekazu oraz nowych mediów sieciowych¹⁹. Zjawisko mediatyzacji polityki skraca dystans dzielący rządzących państwem od mediów oraz wyborców.

Wpływ mediów na scenę polityczną jest od wielu lat niepodważalny. Środki masowego przekazu są pośrednikiem a coraz częściej i kreatorem gry politycznej. Scena polityczna zdominowana jest przez przekaz medialny, gdzie efekt końcowy gry aktorskiej jest modyfikowany przez media, które pełnią tu funkcje interpretacyjne i selekcyjne. Oddziaływanie mediów na odbiorców jest rezultatem wielu czynników leżących po stronie nadawcy i odbiorcy oraz czynników wewnętrznych i zewnętrznych²⁰. Środki masowego przekazu oraz politycy wykorzystują się wzajemnie. Media stały się koniecznym środkiem do sprawowania władzy, zaś politycy skrzętnie wykorzystują komunikatory do prezentacji swojego wizerunku, własnej pracy i dokonań. Dlatego nie powinien dziwić fakt, że swoistym „językiem uwagi” są media publiczne, nad którymi „władzę” sprawuje aktualnie rządząca ekipa polityczna.

Media czwartą władzą?

Mass media bardzo często nazywane są czwartą władzą, choć oczywiście nie w znaczeniu władzy monteskiuszowskiej. Nie są też władzą ekonomiczną, polityczną czy kulturotwórczą, ale symboliczną. Termin mediów, jako czwartej władzy zawdzięczamy najprawdopodobniej Edmundowi Burke, który w XVIII stuleciu powiedział do dziennikarzy: „jesteście czwartym stanem w królestwie”²¹. Już wówczas media wywierały spory wpływ na opinię publiczną a był to dopiero początek tego procesu. W związku z tym, od kilku

¹⁹ B. Dobek-Ostrowska, dz. cyt., s. 159.

²⁰ A. Kozłowska, *Oddziaływanie mass mediów*, Warszawa 2006, s. 11.

²¹ A. Kandzia, *Mediatyzacja polityki, czyli media jako IV władza*, „Palimpsest – Czasopismo Socjologiczne” 2010, nr 1, http://www.palimpsest.socjologia.uj.edu.pl/tl_files/palimpsest/2010-04-1/4.%20Agnieszka%20Kandzia.pdf (dostęp: 15.06.2016).

lat, cyklicznie pojawiają się sformułowania, że media nie są już dziś czwartą, a pierwszą władzą. Prasa, telewizja, radio i internet prezentują (na przemian) społeczeństwu materiały pochlebne, krytyczne a znacznie rzadziej neutralne. Dziennikarze komentują polityczną i społeczną rzeczywistość, kreują sylwetki polityków, sprzyjają bądź przeszkadzają partiom politycznym oraz grupie rządzącej a nawet podważają ich wizerunek i osiągnięcia.

Mimo, że media dbają o wyraźną odrębność od świata polityki to lubią być (jak wspomniano) nazywane *czwartą władzą*, którą należy postrzegać na dwa sposoby: pierwszy - jako ogromny wpływ, jaki prasa, radio, telewizja i internet wywierają na kształtowanie się światopoglądu i zachowań ludzi (a nawet całych społeczeństw), gdzie zagrożeniem może być trywializacja oraz zbytne upraszczanie prezentowanych treści pojawiających się w mass mediach. Z drugiej strony, istota *czwartej władzy* związana jest z tzw. „funkcją kontrolną” wobec polityków i urzędników, gdzie media odgrywają pozytywną rolę pilnujących przejrzystości, uczciwości oraz rzetelności organów władzy publicznej. Opisywana *Czwarta władza* ma przede wszystkim wymiar symboliczny, ale przez społeczeństwo coraz częściej postrzegana jest jako realna władza mediów. Społeczny wpływ mediów nie dotyczy tylko odbiorców, ale również nadawców - polityków. Dlatego tak ważne jest, żeby obywatele potrafili odróżnić informacje prawdziwe od tych manipulowanych. Media przekazując odbiorcom wiedzę selektywną, poprzez strukturalizowanie i hierarchizowanie tematów, a także ich interpretację, a nawet nadinterpretację, gdzie środki masowego przekazu mogą wpływać na wiedzę i przekonania oraz na holistyczny system poglądów jednostek, a nawet grup społecznych. Rosnące znaczenie mediów sprawia, iż podmioty pragnąc w nich zaistnieć, dostosowują się do ich oczekiwań i wymogów, co może skutkować zbytym uproszczeniem przekazów i komercjalizacją życia politycznego.

Znaczenie polityki wynika z faktu, że to system polityczny w stosunku do innych systemów wyróżnia się zdolnością do narzucania własnych idei i wartości oraz do konstruowania proceduralnych oraz instytucjonalnych form

funkcjonowania społeczeństwa²². Z kolei wzrost społecznego znaczenia mediów masowych – odzwierciedlony m.in. we wspomnianym procesie mediatyzacji – sprawił, że zmiany w systemie medialnym²³ rzutują na przeobrażenia wewnętrzne w innych systemach społecznych²⁴. Funkcjonowanie obu systemów jest uzależnione od ich wzajemnych relacji, gdzie fundamentem powiązań jest symbiotyczna zależność obu sfer społecznego działania.

Media są przysłowiowym „oknem”, przez które odbiorcy spoglądają na otaczającą ich rzeczywistość. Są zwierciadłem zjawisk, wydarzeń, sytuacji i problemów, starając się pokazać ich wierne odbicie, które często bywa odwrócone lub fałszywe. Media jako: filtr – prezentują odbiorcom i jednocześnie objaśniają selektywnie dobrane tematy oraz jako drogowskaz – interpretują codzienność w imieniu oraz dla odbiorców, niejako zmuszając ich do przyjęcia ich opinii.

Podsumowanie

Jak wskazano w artykule środki masowego przekazu stanowią najważniejsze źródło informacji i narzędzie komunikacji między podmiotami politycznymi a społeczeństwem. Zestaw narzędzi marketingowych, które zostały zaadaptowane do działań w obszarze polityki, stał się czynnikiem generującym poparcie lub chociaż wzbudzające chwilowe zainteresowanie elektoratu²⁵. Przetrasowania społeczne i polityczne oraz zmiany na rynku mediów wpłynęły na proces komunikacji politycznej, w której przedstawienia polityczne przeważają nad zawartością przekazywanych treści. Tradycyjne przekazy ograniczające się do informowania o najważniejszych wydarzeniach politycznych ustąpiły miejsca tzw. *inforozrywce*, która nie wymaga dużej wiedzy, skupienia i nad-

²² M. Kaase, *System demokratyczny i mediatyzacja polityki*, [w:] *Media masowe w systemach demokratycznych. Teoretyczne problemy i praktyczny wymiar komunikowania politycznego*, red. B. Dobek-Ostrowska, Wrocław 2003, s. 43.

²³ Szerzej: D. McQuail, *Teoria komunikowania masowego*, Warszawa 2012, s. 192-193.

²⁴ Za: Z. Oniszcuk, *Mediatyzacja polityki i polityzacja mediów. Dwa wymiary wzajemnych relacji*, „Studia Medioznawcze” 2011, nr 4, s. 11.

²⁵ M. Posyłek, *Nowe oblicze polityki w mediach – tabloidyżacja, infotainment, politainment i kreowanie faktów*, „Studia Socialia Cracoviensia” 7/2015, nr 2, s. 146.

miernej interpretacji. Proces ten w szczególnie sposób wpłynął na zmianę dyskursu politycznego, który dzisiaj ogranicza się do sensacyjnych *newsów*, pseudow wydarzeń oraz nieraz brutalnej i spektakularnej walki o władzę²⁶.

Współczesna komunikacja polityczna to połączenie rozrywki, informacji i polityki, które dzięki dużemu zainteresowaniu społecznemu gwarantuje zaistnienie, umocnienie lub osłabienie swojej pozycji na rynku politycznym²⁷. Z kolei dla mediów rozrywka z politykami, występującymi w rolach głównych szybko zastępuje programy o stricte politycznym charakterze a programy typu *talk show* czy np. relacje z imprez i gal, dzięki udziałowi elit politycznych, zyskują na popularności²⁸.

Wiek XXI w znacznym stopniu zmienił oblicze zarówno mediów, jak i polityki. Proces uzależnienia w swych funkcjach polityki od środków masowego przekazu oraz stałe kształtowanie wspólnych interakcji, pozwolił politykom zdobyć rozgłos i popularność na miarę współczesnych gwiazd estrady²⁹. W świecie bombardującej nas zewsząd informacji, ekspresowego tempa życia, nowych ideałów i idoli, marginalizacji lub zaniku autorytetów oraz swoistego molestowania medialnego trudno jest rozróżnić rzeczywiste zaangażowanie naszych politycznych reprezentantów od gry pozorów lub sztuczek marketingowych. Truizmem jest też stwierdzenie, że media mają obecnie dużą władzę (nawet w wymiarze symbolicznym). Oczywiście władza może przybierać różne formy, jednakże jej istota pozostaje bez zmian i znajduje odzwierciedlenie w dwóch właściwościach: możliwości narzucenia woli innym oraz skuteczności

²⁶ Tamże.

²⁷ Tamże, s. 154.

²⁸ Świadczyć o tym może m.in. wzrost oglądalności programu *talk show* „Kuba Wojewódzki” w telewizji TVN, gdy gościem programu był ubiegający się o reelekcję prezydent Bronisław Komorowski. Zob. *Bronisław Komorowski zapewnił rekord programu „Kuba Wojewódzki”*, „Wirtualne Media” z dnia 21.05.2015, <http://www.wirtualnemedial.pl/artykul/bronislaw-komorowski-zapewnil-rekord-programu-kuba-wojewodzki> (dostęp: 15.06.2016).

²⁹ M. Posyłek, dz. cyt., s. 145.

jej nauczania³⁰. Pewnym jest, że obie te kategorie posiadały środki masowego przekazu w relacjach z politykami.

Bibliografia:

- Dobek-Ostrowska B., *Komunikowanie polityczne i publiczne*, Warszawa 2006.
- Doliński D., *Psychologiczne mechanizmy reklamy*, Gdańsk 2003.
- Goban-Klas T., *Komunikowanie i media*, [w:] *Dziennikarstwo i świat mediów*, red. Z. Bauer, E. Chudziński, Kraków 2012, s. 11-37.
- Kaase M., *System demokratyczny i mediatyzacja polityki*, [w:] *Media masowe w systemach demokratycznych. Teoretyczne problemy i praktyczny wymiar komunikowania politycznego*, red. B. Dobek-Ostrowska, Wrocław 2003, s. 41-76.
- Kandzia A., *Mediatyzacja polityki, czyli media jako IV władza*, „PallmPsest – Czasopismo Socjologiczne” 2010, nr 1.
- Kapuściński R., *Autorytet reportera*, Kraków 2008.
- Kasińska-Metryka A., *Dziennikarze polityczni, czyli kto? Zmieniająca się rola nadawców medialnych w przestrzeni politycznej*, [w:] *Marketing polityczny w gorsecie mediów*, red. R. Wiszniowski, A. Kasińska-Metryka, Toruń 2014, s. 54-65.
- Kozłowska A., *Oddziaływanie mass mediów*, Warszawa 2006.
- McQuail D., *Teoria komunikowania masowego*, Warszawa 2012.
- Muszyński J., *Spółczesność informacyjna. Szkice politologiczne*, Toruń 2006.
- Nowak E., *Rola mediów informacyjnych w ustanawianiu ważności kwestii w agendzie publicznej w Polsce w latach 2009-2012*, [w:] *Media i polityka. Relacje i współzależności*, red. M. Adamik-Szysiak, Lublin 2014, s. 105-126.
- Olczyk T., *Politrozrywka i popperswazja. Reklama telewizyjna w polskich kampaniach wyborczych XXI wieku*, Warszawa 2009.
- Oniszczyk Z., *Mediatyzacja polityki i polityzacja mediów. Dwa wymiary wzajemnych relacji*, „Studia Medioznawcze” 2011, nr 4, s. 11-22.
- Piontek D., Ossowski S., *Politycy i dziennikarze. Sojusznicy czy wrogowie*, [w:] *Marketing polityczny w gorsecie mediów*, red. R. Wiszniowski, A. Kasińska-Metryka, Toruń 2014, s. 42-53.

³⁰ Szerzej: J. Muszyński, *Spółczesność informacyjna. Szkice politologiczne*, Toruń 2006, s. 23-26.

Polaczek-Bigaj M., *Polityczno-prawne aspekty przeobrażeń w polskim systemie medialnym*, Kraków 2013.

Posyłek M., *Nowe oblicze polityki w mediach – tabloidyzacja, infotainment, politainment i kreowanie faktów*, „Studia Socialia Cracoviensia” 7/2015, nr 2, s. 145-157.

Secler B., *Polityka i media w obliczu demokracji medialnej*, Źródło: https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/7713/1/Polityka_i_media_w_obliczu_demokracji_medialnej.pdf.

Skwark S., *The medium is the Messenger. O sieci, komunikowaniu politycznym i social media*, [w:] *Komunikologia. Teoria i praktyka komunikacji*, red. E. Kulczycki, M. Wendland, Poznań 2012, s. 111-125.

Soin D., *Specyfika komunikacji marketingowej w kampanii wyborczej*, [w:] *Organizacje komercyjne i niekomercyjne wobec wzmożonej konkurencji oraz wzrastających wymagań konsumentów*, red. A. Nalepka, Nowy Sącz 2007, s. 309-318.

Żuk P., *Wstęp. Demokracja spektaklu, czyli przymus przez uwodzenie*, [w:] *Media i władza*, red. P. Żuk, Warszawa 2006, s. 9-14.

<http://www.palimpsest.socjologia.uj.edu.pl/>.

<https://repozytorium.amu.edu.pl/>.

Nota o autorze:

Diana Marta Mościcka - doktorantka Instytutu Nauk Politycznych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Główne zainteresowania badawcze to: mediatyzacja polityki, kształtowanie opinii publicznej, mniejszości narodowe i etniczne w Polsce oraz problematyka bezpieczeństwa państwa.

Tadeusz Sznajderski (Uniwersytet Gdański)

Media i ich rola pośrednika między władzą a obywatelem

Streszczenie

Autor przedstawia media jako pośrednika między władzą polityczną a obywatelem. Ukazuje najnowsze trendy medioznawcze prezentujące różne podejścia do omawianego problemu. Media ogrywają, zarówno pozytywną, jak też negatywną rolę. Ukazana też jest rola mediów w relacji między obywatelami (co rozwija mechanizm społeczeństwa obywatelskiego), jak też między obywatelami i władzą.

Słowa kluczowe: media, polityka, demokracja, komunikowanie.

Summary

The author presents media as a linking force between political authorities and society. The article shows their positive and negative role.

Key words: media, politics, democracy, communication.

Media masowe stały się aktywnym podmiotem w procesie komunikacji politycznej¹. Siła oddziaływania mediów w przekazywaniu wydarzeń politycznych swym odbiorcom jest bardzo duża. Środki komunikowania nie tylko przekazują informacje polityczne, ale są też kreatywnym medium kształtowania postaw odbiorców. Ich siła oddziaływania kształtowania hierarchii ważności aktualnych wydarzeń, selekcji informacji, narzucania komentarzy i interpretacji jest istotna.

Można zauważyć, że środki masowego przekazu stają się coraz aktywniejszym podmiotem na scenie politycznej. W pewnym zakresie przejmują rolę zarezerwowaną uprzednio dla podmiotów politycznych². Według A. Hess i A. Szymańskiej nastąpiło przesunięcie roli mediów w kierunku działania *stricte* politycznego³.

Wzajemne relacje środków masowego komunikowania i podmiotów politycznych medioznawcy oceniają jako dynamiczny podlegający ciągłej zmianie proces ujawniający obustronne zależności.

Nie tylko politycy skutecznie i sprawnie posługują się mediami w swym działaniu politycznym, ale środki masowego przekazu poszerzają swe oddziaływanie na polityków i wydarzenia polityczne. Tworzą przekaz dla swych odbiorców, nie tylko dotyczący danego faktu politycznego, ale również jego oceny i komentarzy.

Według D. McQuaila więź pomiędzy komunikacją masową, a polityką istniała zawsze i dotyczyła każdego ustroju polityczno-ekonomicznego. Układ zależności jest aktualny i wielowymiarowy⁴. Tę wzajemną zależność pomiędzy polityką i mediami M. Castells scharakteryzował jako „pole bitwy, na którym siły i osobistości polityczne, jak również grupy nacisku, usiłują osłabić

¹ B. Dobek-Ostrowska, *Media masowe i aktorzy polityczni w świetle studiów nad komunikowaniem politycznym*, Wrocław 2004; S. Michalczyk, *Komunikowanie polityczne. Teoretyczne aspekty prawne*, Katowice 2005.

² B. Dobek-Ostrowska, *Komunikowanie polityczne i publiczne*, Warszawa 2007, s. 163.

³ A. Hess, A. Szymańska, *Pomost medialny: rola mediów w międzynarodowej komunikacji politycznej na przykładzie kontaktów polsko-niemieckich*, Kraków 2009, s. 20-24.

⁴ D. McQuail, *Teoria komunikowania masowego*, Warszawa 2008, s. 511.

się nawzajem, by zebrać korzyści w sondażach opinii publicznej, w kabinach do głosowania, w głosach parlamentarzystów i decyzjach rządowych”⁵.

Dla polityków i partii politycznych media są źródłem wiedzy o rzeczywistości i postawach społeczno-politycznych odbiorców, nośnikami informacji, prezentacji programów działania partii politycznych, poparcia przez wyborców.

Z kolei menedżerowie i właściciele mediów uznają, że ich relacje z partiami politycznymi w sposób bezpośredni lub pośredni wpływają na ich ekonomiczny status i rozwój. Może to być kwestia koncesji lub prawodawstwa dotyczącego mediów.

Według B. Dobek-Ostrowskiej komunikowanie polityczne to:

- podzbiór komunikowania międzyludzkiego,
- zachodzi w określonej przestrzeni komunikacyjnej,
- obejmuje konkretną zbiorowość ludzką,
- odbywa się na mikropoziomie (jednostki), mezopoziomie (instytucje) oraz makropoziomie (społeczeństwo jako całość),
- wykorzystuje wszelkie dostępne kanały komunikacyjne, może być pośredniczony przez media (komunikowanie masowe i komunikowanie medialne) lub bezpośrednie (komunikowanie bezpośrednie),
- jest komunikowaniem formalnym, ma na celu publiczne przekazywanie i wymianę komunikatów o polityce między politykami a obywatelami, których tworzenie polityki dotyczy, przy włączeniu na szeroką skalę mediów masowych, odpowiedzialnych za przedstawienie tej polityki,
- jest dwukierunkowe, biegnące od aktorów do obywateli i od obywateli do aktorów⁶.

W systemie demokratycznym media powinny być niezależne od polityków. Środki masowego przekazu mogą być bardziej albo mniej krytyczne wobec polityki. Uzależnienie mediów od partii politycznych powoduje zmianę funkcji mediów z informacyjnej na propagandową. Taka sytuacja byłaby naganna i groziłaby nadużyciami ze strony polityków.

⁵ M. Castells, *Siła tożsamości*, Warszawa 2008, s. 339.

⁶ B. Dobek-Ostrowska, *Media masowe...*, s. 31-34.

Wraz z rozwojem mediów zmieniały się ich rola i funkcje, które spełniały w społeczeństwie. H. Lasswell wyróżnił trzy funkcje komunikowania społecznego: tworzenie dziedzictwa kultury, nadzór nad otoczeniem, koordynacja elementów systemu społecznego⁷. Z tych trzech najważniejsza w tym kontekście jest rola tworzenia dziedzictwa i tożsamości kulturalnej, budowanie historycznego mostu pomiędzy pierwszymi i kolejnymi pokładami ludzkiej regionalnej kultury grup społeczno-obywatelskich.

Z kolei P. Lazarsfeld i R. Merton podkreślali następujące dwie nowe funkcje mediów: budowanie tożsamości i samookreślania podmiotów w społeczeństwie oraz wzmacnianie norm społecznych⁸.

Swoboda mediów przejawia się zwłaszcza w zasadzie wolności słowa jako podstawowej normie demokracji społecznej⁹. Niezależne media pozytywnie wpływają na rozwój demokracji. Pełnia one rolę pośrednika pomiędzy obywatelami a władzą¹⁰. Pluralizm na rynku mediów, ich wzajemna konkurencyjność tworzą warunki dla mechanizmu ich niezależności.

Z. Oniszczyk podkreśla, że oba systemy: polityczny i medialny, są w demokratycznym społeczeństwie niezależne i autonomiczne. „Funkcjonowanie obu systemów jest jednakże uzależnione od ich wzajemnych relacji. Fundamentem powiązań jest symbiotyczna zależność obu sfer społecznego działania”¹¹.

Oba systemy społecznej aktywności są niejako skazane na siebie, „ale obserwując wzajemne relacje, można w nich dostrzec pierwiastek instrumentalnego traktowania drugiej strony. Oznacza to, że między mediami masowymi a polityką toczy się swoista gra interesów, w której przewagę mają w państwie demokratycznym środki masowego komunikowania”¹².

⁷ D. McQuail, dz. cyt., s. 111-112.

⁸ B. Dobek-Ostrowska, *Media masowe ...*, s. 41-49.

⁹ D. McQuail, dz. cyt., s. 200-204.

¹⁰ W. Stankiewicz, *Media a demokracja w społeczeństwie informacyjnym*, [w:] *Teoria i praktyka funkcjonowania mediów*, red. J. Marszałek-Kawa, Toruń 2010.

¹¹ Z. Oniszczyk, *Mediatyzacja polityki i polityzacja mediów. Dwa wymiary wzajemnych relacji*, „*Studia Medioznawcze*” 2011, nr 4, s. 11.

¹² Tamże.

Dzięki swej społecznej roli media masowe są użyteczne dla polityków i partii politycznych poprzez:

- monitoring trzech władz państwowych: ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej. Są przez to określane „czwartą władzą”,

- niezależność i symbiozę – oba systemy polityczny i medialny będąc autonomiczne, współpracują ze sobą oraz wpływają na siebie, Te wpływy mają trwały charakter. System polityczny korzysta z mediów, jeśli chodzi o informowanie o swych osiągnięciach i rezultatach. Media z kolei informują o działalności oraz zamierzeniach partii politycznych i ich przywódców, tworząc w ten sposób medialne materiały informacyjne i publicystyczne.

- dominację jednego z systemów. Jeden i drugi system dążą do dominacji. Przewaga systemu medialnego nad politycznym powoduje, że media mają największą siłę oddziaływania, stając się niemalże odrębną siłą polityczną. Z kolei przewaga systemu politycznego nad medialnym sprawia, że podmioty polityczne bezpośrednio lub pośrednio kierują mediami, które są traktowane jako narzędzia systemu politycznego wykorzystywane dla realizacji jego celów.

W związku z tym można wyróżnić trzy rodzaje zależności:

- mediatyzację polityki,

- polityzację mediów

oraz formę symbiozy między systemami¹³.

Mediatyzacja, związana z coraz bardziej rosnącą pozycją mediów, oznacza nadrzędną rolę mediów wobec innych dziedzin współczesnego społeczeństwa. Podmioty ze sfery polityki, gospodarki, kultury zostają podporządkowane naczelnemu systemowi – medialnemu, przez co stanowią zainteresowanie tychże, co dopomaga im stać się źródłem treści medialnego przekazu. Przez to zyskują rozgłos, co stanowi dla nich osiągnięcie sukcesu. Zdaniem D. McQuaila „media udostępniają politykom kanały informacyjne, dzięki którym mogą oni zwracać się do obywateli, a partiom politycznym dają możliwość prezentowania własnych poglądów i ocen. Ułatwiają też krążenie

¹³ Tamże, s. 12.

informacji i opinii wśród polityków”¹⁴. W dłuższym okresie czasu proces mediatyzacji może doprowadzić do zmian w systemie wartości w danej społeczności¹⁵.

Media masowe, w procesie mediatyzacji, utrzymują kontrolę nad przepływem informacji i komentarzy dotyczących funkcjonowania podmiotów politycznych, co daje im możliwość tworzenia ich pozytywnego albo negatywnego wizerunku. W ten sposób oddziałując na zainteresowanie odbiorców mogą wzmacniać albo osłabiać w sposób ciągły i długotrwały, pozycję władzy w społeczeństwie.

W ten proces wpisuje się również teoria *agenda-setting* M. McCombsa i D. Showa, która przypisuje mediom sprawstwo w tworzeniu hierarchii ważności problemów i spraw, dla różnych podsystemów społecznych: politycznego, gospodarczego, kulturalnego, naukowego. Media mając możliwość podkreślania informacji o zaistniałych zdarzeniach, poprzez formę przekazu, jego częstotliwość i charakter, kreują pozycję tego wydarzenia w hierarchii innych zdarzeń i narzucają tę hierarchię innym społecznym podsystemom¹⁶. „Podkreślanie oznacza wybór pewnych aspektów spostrzeganej rzeczywistości i nadanie im większej wagi w tekście komunikacyjnym, w taki sposób, by podnieść na wyższy poziom dany problem”¹⁷.

Zatem media tworzą hierarchię ważności spraw i tematów, o których dyskutują ich odbiorcy w instytucjach kulturalnych, gospodarczych, społecznych i politycznych. Część materiałów usytuowana na dole hierarchii stworzonej przez media nie ukazuje się, zostaje odrzucona. B. Łódzki podkreśla, że nie zwraca się uwagi i nie są badane na płaszczyźnie medioznawczej materiały

¹⁴ D. McQuail, dz. cyt., s. 511.

¹⁵ H. Kepplinger, *Demontaż polityki w społeczeństwie informacyjnym*, Kraków 2007, s. 127.

¹⁶ M. McCombes, *Ustanawianie agendy. Media masowe i opinia publiczna*, Kraków 2008; A. Pyzikowska, *Teoria agenda-setting i jej zastosowanie*, [w:] *Nauka o komunikowaniu. Podstawowe orientacje teoretyczne*, red. B. Dobek-Ostrowska, Wrocław 2001, s. 74-81.

¹⁷ R. Entman, *Framing: toward Clarification of a fractured Paradigm*, „Journal of Communication” 1993, no. 43, s. 52, za: E. Griffin, *Podstawy komunikacji społecznej*, Gdańsk 2003, s. 400.

odrzucone, a przecież zgodnie z zasadą *agenda-setting versus agenda-cutting*, liczą się nie tylko materiały usytuowane w hierarchii *agenda-setting*, ale również te odrzucone tworzące *agenda-cutting*¹⁸.

Media mając dostęp do informacji i tematów obecnych w przekazach medialnych dokonują ich selekcji. Zgodnie z zasadą *gatekeepingu* istnieją różne kryteria dopuszczania materiałów do rozpowszechniania w mediach. W związku z tym media mogą wybierać i selekcjonować tematykę, którą chcą nagłośnić. S. Michalczyk wyróżnia także rolę mediów jako *public affairs*. Media wywierają wpływ na polityczne kształtowanie opinii i proces decyzyjny poprzez odpowiednią prezentację podejmowanych przedsięwzięć i inicjatyw obywateli¹⁹.

Media nie posiadają władzy *sensu stricto* tzn. rządzenie nie jest ich głównym celem, ale też ich rola przestała być jedynie informacyjna, a ich działalność wyłącznie reakcją na wydarzenia. Chociaż media nie podlegają demokratycznym mechanizmom legitymizacyjnym ani społecznej kontroli politycznej, w dużym zakresie przejmują funkcje zarezerwowane wyłącznie dla instytucji politycznych i stanowią aktywny podmiot działania w systemie politycznym²⁰. Ta aktywność spowodowała przesunięcie centrum władzy politycznej w kierunku mediów. Zdaniem H. Kepplingera główną przyczyną tego procesu jest dopasowanie się podmiotów politycznych do zmieniających się warunków osiągania przez nie sukcesu w społeczeństwie informacyjnym²¹.

Trzecia cecha mediatyzacji²² polega na wpływie jaki konkretny medialny mogą wywierać na państwo i polityków. Koncerny są silnymi podmiotami na rynku ekonomicznym. Wpływają na rządy i polityków zabiegając o korzystne dla siebie ustawodawstwo i możliwości rozwoju.

¹⁸ B. Łódzki, *Ustanawianie agendy mediów podczas kampanii wyborczych w 2005 roku*, Wrocław 2010, s. 60.

¹⁹ S. Michalczyk, *Demokracja medialna. Teoretyczna analiza problemu*, Toruń 2010, s. 244-245.

²⁰ A. Hess, A. Szymańska, dz. cyt., s. 19-24.

²¹ H. Kepplinger, dz. cyt., s. 134-137.

²² Wymienione trzy cechy procesu mediatyzacji nawiązują do koncepcji J. Streeta o trzech rodzajach władzy mediów: władzy dyskursywnej, władzy dostępu i władzy zasobów. Por. J. Street, *Mass media, polityka, demokracja*, Kraków 2006, s. 198-200.

R. Kapuściński zauważył, że „niebezpieczeństwo tkwi w tym, że media, które stały się potęgą, przestały się zajmować wyłącznie informacją. Wysunęły sobie ambitniejszy cel: zaczynają kształtować rzeczywistość”²³.

Mediatyzacja to medialna konstrukcja rzeczywistości. Według D. Lewińskiego mediatyzacja to „uwrażliwienie systemu politycznego na system mediów masowych”²⁴.

Mediatyzacja polityki, zdaniem B. Dobek-Ostrowskiej, prowadzi polski system medialny do jej nagłośnienia, które jest „praktycznym wyrazem zaangażowania politycznego mediów”²⁵.

B. Dobek-Ostrowska wyróżnia trzy kwestie na styku mediów i polityki:

- mediatyzację polityki,
- nagłośnienie polityki w mediach,
- stronnicość / brak stronnicości w mediach²⁶.

Świat polityki w mediach to, według M. Sokołowskiego, „ułudą rzeczywistości, w którą mają uwierzyć ludzie, dla których jedyna szansa wysłuchania i spotkania się z popieranym politykiem następuje za pomocą medium”²⁷. Ten sam problem ujmuje D. Lewiński²⁸, media komunikują odbiorcom nie to, co się dzieje, ale to, co uważają, że się dzieje.

Media tworzą rzeczywistość medialną. Podejmowane decyzje oparte są o rzeczywistość medialną, wykreowaną przez media. Natomiast decyzje powinny opierać się o rzeczywistość realną. Tym tłumaczy się nietrafność decyzji, które nie powodują spodziewanych skutków społecznych.

²³ R. Kapuściński, *Autoportret reportera*, Kraków 2008, s. 107.

²⁴ D. Lewiński, *Media i polityka. Interferencyjna koncepcja mediatyzacji*, [w:] *Media w Polsce. Pierwsza władza IV RP?*, red. M. Sokołowski, Warszawa 2007, s. 356.

²⁵ W. Szczęsna, *Europejska teoria empiryczna: hipoteza spirali milczenia Elisabeth Noelle-Neumann*, [w:] *Nauka o komunikowaniu. Podstawowe orientacje teoretyczne*, red. B. Dobek-Ostrowska, Wrocław 2001, s. 115.

²⁶ Tamże, s. 115.

²⁷ M. Sokołowski, *Wstęp*, [w:] *Media a komunikowanie polityczne*, red. M. Sokołowski, Toruń 2009, s. 7.

²⁸ D. Lewiński, *Media i polityka. Interferencyjna koncepcja mediatyzacji*, [w:] *Media w Polsce. Pierwsza władza IV RP?*, red. M. Sokołowski, Warszawa 2007, s. 354.

S. Michalczyk w „Komunikowaniu politycznym...”²⁹ wyjaśnia, że podmioty polityczne podejmują decyzje uznając, że rozwiązują określone problemy społeczne. Decyzje polityków nagłaśniają media, przez co rozwija się rzeczywistość medialna, ale nie rzeczywistość realna. Problemy w realnej rzeczywistości nie zostały rozwiązane i obywatele nie są zadowoleni z działań władzy politycznej.

S. Coleman i K. Ross podejmują problem roli oddziaływania mediów na obywateli, na społeczeństwo obywatelskie³⁰. Dostrzegają i opisują cztery funkcje, o charakterze pozytywnego oddziaływania. Pierwszym jest proces demokratyzacji społeczeństwa. Rozwój komunikacji nowych mediów wpływa na zacieranie się granicy między produkcją i odbiorem komunikatów. Rozwija się komunikacja horyzontalna, która sprzyja rozwojowi wielopostaciowego społeczeństwa obywatelskiego. Przekaz informacji nie jest już jednokierunkowy, *broadcastingowy*, ale dwu- i wielokierunkowy (od nadawcy - podmiotu politycznego do odbiorców - obywateli, od odbiorców do nadawców oraz między odbiorcami).

Kolejnymi dwoma procesami w tworzeniu „uczestniczącej, dyskursywnej sfery publicznej” są stopniowe zwiększanie się zaangażowania obywateli oraz dostrzegalna zmiana modelu publiczności obywatelskiej. Biernych i podatnych na wpływy odbiorców przekazów coraz częściej zastępują aktywni i świadomie wyrażający swe opinie partnerzy dialogu tworzącego się w sferze publicznej. Są nimi zarówno indywidualni obywatele jak też organizacje społeczne tworzące społeczeństwo obywatelskie.

Czwarty proces, na który zwracają uwagę S. Coleman i K. Ross, w kontekście demokratyzowania się sfery publicznej pod wpływem mediów, jest pluralizacja dyskursu dokonująca się za sprawą nadawców *pozamainstreamowych*.

²⁹ S. Michalczyk, dz. cyt., s. 106.

³⁰ S. Coleman, K. Ross, *The Media and the Public: „Them” and „Us” in Media Discourse*, Chichester 2010, s. 39-45.

Cytowany kilkakrotnie w tym artykule D. McQuail zwraca uwagę, że media pełnią nadto funkcję rozrywkową³¹. S. Michalczyk, podkreśla funkcję politainmentu – realizowania się polityki jako rozrywki w mediach społecznych. „Chodzi zatem o dostarczenie napięć w sferze polityki [...] Dostarczanie napięć należy do przemysłu rozrywkowego, ale też do samych aktorów politycznych. Rozrywkowa opinia publiczna prezentuje politykę jako przyjemną, podniecającą i ulgową ofertę przeżywania”³².

Oceniając całościowo i w formie zakończenia, prezentowane analizy medioznawcze pokazują wyraźnie, że istnieje jednoznaczna rola mediów masowych w pełnieniu pośrednika pomiędzy władzą polityczną a obywatelami, między obywatelami i obywatelami a władzą.

Bibliografia:

- Castells M., *Siła tożsamości*, Warszawa 2008.
- Coleman S., Ross K., *The Media and the Public: „Them” and „Us” in Media Discourse*, Chichester 2010.
- Dobek-Ostrowska B., *Komunikowanie polityczne i publiczne*, Warszawa 2007.
- Dobek-Ostrowska B., *Media masowe i aktorzy polityczni w świetle studiów nad komunikowaniem politycznym*, Wrocław 2004.
- Entman R., *Framing: toward Clarification of a fractured Paradigm*, „Journal of Communication” 1993, no 43.
- Griffin E., *Podstawy komunikacji społecznej*, Gdańsk 2003.
- Hess A., Szymańska A., *Pomost medialny: rola mediów w międzynarodowej komunikacji politycznej na przykładzie kontaktów polsko-niemieckich*, Kraków 2009.
- Kapuściński R., *Autoportret reportera*, Kraków 2008.
- Kepplinger H., *Demontaż polityki w społeczeństwie informacyjnym*, Kraków 2007.
- Lewiński D., *Media i polityka. Interferencyjna koncepcja mediatyzacji*, [w:] *Media w Polsce. Pierwsza władza IV RP?*, red. M. Sokołowski, Warszawa 2007.
- Łódzki B., *Ustanawianie agendy mediów podczas kampanii wyborczych w 2005 roku*, Wrocław 2010.

³¹ D. McQuail, dz. cyt., s. 420-421.

³² S. Michalczyk, dz. cyt., s. 216.

- McCombes M., *Ustanawianie agendy. Media masowe i opinia publiczna*, Kraków 2008
- McQuail D., *Teoria komunikowania masowego*, Warszawa 2008.
- Media a komunikowanie polityczne*, red. M. Sokołowski, Toruń 2009.
- Michalczyk S., *Demokracja medialna. Teoretyczna analiza problemu*, Toruń 2010.
- Michalczyk S., *Komunikowanie polityczne. Teoretyczne aspekty prawne*, Katowice 2005.
- Nauka o komunikowaniu. Podstawowe orientacje teoretyczne*, red. B. Dobek-Ostrowska, Wrocław 2001.
- Oniszczyk Z., *Mediatyzacja polityki i polityzacja mediów. Dwa wymiary wzajemnych relacji*, „Studia Medioznawcze” 2011, nr 4.
- Pyzikowska A., *Teoria agenda-setting i jej zastosowanie*, [w:] *Nauka o komunikowaniu. Podstawowe orientacje teoretyczne*, red. B. Dobek-Ostrowska, Wrocław 2001
- Stankiewicz W., *Media a demokracja w społeczeństwie informacyjnym*, [w:] *Teoria i praktyka funkcjonowania mediów*, red. J. Marszałek-Kawa, Toruń 2010.
- Street J., *Mass media, polityka, demokracja*, Kraków 2006.
- Szczęsna W., *Europejska teoria empiryczna: hipoteza spirali milczenia Elisabeth Noelle-Neumann*, [w:] *Nauka o komunikowaniu. Podstawowe orientacje teoretyczne*, red. B. Dobek-Ostrowska, Wrocław 2001.

Nota o autorze:

Dr Tadeusz Sznajderski – autor jest pracownikiem naukowym Uniwersytetu Gdańskiego, jak również dziennikarzem z 30-letnim doświadczeniem, medioznawcą i historykiem filozofii.

Medykalizacyjne spojrzenie na relacje władzy w państwie

Streszczenie

Medykalizacyjne spojrzenie na obszar polityki oznacza przede wszystkim zwrócenie uwagi na polityczne procesy oddziałujące na ludzkie ciało i umysł. W artykule zostaje scharakteryzowana klasyczna koncepcja medykali-zacji. Następnie przedstawiony zostaje wynikający z niej model stosunków władzy państwie, odzwierciedlający punkt widzenia elit politycznych oraz przedstawiona zostaje współczesna koncepcja medykali-zacji, której wynikiem jest nowe spojrzenie na relacje władzy przenoszące punkt ciężkości na podmio-towość obywatela, samodzielnie decydującego o tym, jak głęboko sięga inge-rencja medyczna, a tym samym, polityczna władzy. Podsumowanie zawiera porównanie obydwu koncepcji.

Słowa kluczowe: medykali-zacja, społeczny konstruktywizm, kontrola społeczna, biopolityka.

Summary

The concept of medicalization within politology means, above all, fo-cusing on political processes influencing human body and mind. In the article, the classical concept of medicalization has been characterised which results in specific relations of power in a country. Then, a modern version of the concept has been presented. This point of view includes stronger role of a patient/a citi-zen who independently decided how deep should be medical interference in his body. Summary presents the main differences between the concepts mentioned above.

Keywords: medicalization, social constructivism, social control, biopolitics.

Klasyczna koncepcja medykalizacji – przegląd literatury

Klasyczna koncepcja medykalizacji jest dziełem, z jednej strony, zbuntowanych psychiatrów amerykańskich tworzących tzw. ruch antypsychiatryczny¹, a z drugiej, socjologów medycyny, którzy sproblematyzowali wiedzę oraz praktykę medyczną i zakorzenili je w uwarunkowaniach społecznych². Zasadniczo, już pod koniec lat 50. XX w. zaczęły powstawać prace teoretyczne, krytykujące psychiatrię jako tę praktykę medyczną, która częściej stwarza problemy medyczne niż pomaga w ich leczeniu. Na tym gruncie powstały prace czołowych przedstawicieli omawianej koncepcji, czyli E. Freidsona³, I. Illicha⁴, czy I. Zoli⁵. Od tego czasu, szczególnie na przestrzeni lat 60. i 70. XX w. powstawały prace pogłębiające refleksję nad medykalizacją rozumianą, za P. Conradem jako „proces ujmowania problemów w kategoriach medycznych oraz znajdowanie na nie rozwiązania w sferze medycznej”⁶. Bardzo istotną rolę w formowaniu się klasycznej koncepcji medykalizacji miały refleksje M. Foucaulta zawarte w takich jego dziełach jak np. *Narodziny kliniki*, *Narodziny więzienia*, *Nadzorować i karać* czy *Historia szaleństwa w dobie klasycyzmu*. Refleksje te wprowadziły do koncepcji medykalizacji problem władzy politycznej, który to wątek zamierzam rozwinąć w dalszej części artykułu.

Wymiar biologiczny koncepcji

Niewątpliwie, klasyczna koncepcja medykalizacji odnosi się przede wszystkim do medycznej władzy jednej grupy osób – lekarzy nad drugą grupą osób – pacjentów. Tę pierwszą grupę stanowią nie tylko lekarze, ale także

¹ M. Nowakowski, *Medykalizacja we współczesnych społeczeństwach. Studium literatury przedmiotu*, praca doktorska napisana pod kierunkiem dr hab. W. Piątkowskiego, Lublin 2013, ss. 53-60.

² Zob. *Podstawy interdyscyplinarności w naukach o zdrowiu: poznawcza tożsamość dyscyplin badających socjokulturowy wymiar zdrowia i choroby*, red. M. Skrzypek, Lublin 2014.

³ E. Freidson, *Professional Dominance: The Social Structure of Medical Care*, 1970.

⁴ I. Illich, *Medical Nemezis. The Expropriation of Health*, 1976.

⁵ I. Zola, *In the name of health and illness: On some socio-political consequences of medical influence*, „Social Science and Medicine” 1967, vol. 9, no. 2.

⁶ P. Conrad, *Medicalization and Social Control*, „Annual Review of Sociology”, 1992, no. 18, s. 209.

wszelkiego rodzaju zawody związane z medycyną, które dysponują specjalistyczną wiedzą względem funkcjonowania ciała ludzkiego i dzielą się nią w sytuacji gdy ciało to nie funkcjonuje właściwie⁷. Na gruncie współczesnej, przyjętej na konferencji w Alma Acie w 1978 roku przez WHO pozytywnej definicji zdrowia, zadaniem profesji medycznej jest nie tylko walka z jego zagrożeniami, ale także działania w kierunku zapewnienia jednostce stanu „całkowitego fizycznego, psychicznego i społecznego dobrobytu”⁸. Takie ujęcie kwestii zdrowia pozwala na większą ingerencję medycyny w cielesną i umysłową kondycję człowieka. Jeśli zmieni się perspektywę z jednostkowej na grupową, to okaże się, że o bardzo podobnym typie władzy możemy mówić w odniesieniu do biopolitycznej władzy państwa nad ciałem obywatela. Lekarze nie są wprawdzie urzędnikami państwowymi, jednak to za ich pomocą państwo wykonuje swoją istotną funkcję jaką jest dbanie o zdrowie i życie swoich obywateli. W związku z tym, za pośrednictwem tak zarysowanej władzy medycznej nie tylko leczy chorych, ale także decyduje o tym, kto zostanie uznany za zdrowego, a kto za chorego oraz jakie praktyki powinny zostać przyjęte w odniesieniu do tej drugiej grupy.

Wymiar społeczny koncepcji

Zatrzymanie się na tym etapie przy rozpatrywaniu koncepcji medykalizacji byłoby zbyt ubogie. Koncepcja ta posiada wyraźny aspekt społeczny przejawiający się w konstrukcyjnym i relatywnym charakterze przyjętej w danej charakterze granicy pomiędzy zdrowiem i chorobą. Skoro o zakwalifikowaniu danej osoby do grupy chorych lub zdrowych decyduje wiedza jaką dysponuje dane społeczeństwo to oznacza, że nie istnieją żadne obiektywne kryteria rozstrzygające o istnieniu jakiejś jednostki chorobowej⁹. Wiedza medyczna, mimo

⁷ E. Freidson, dz. cyt., s. 128-133.

⁸ *WHO definition of Health*, strona internetowa Światowej Organizacji Zdrowia, <http://www.who.int/about/definition/en/print.html> (dostęp: 31.05.2016).

⁹ W.C. Cockerham, *Medical Sociology*, Routledge 2016, s. 4; *Socjologia a zdrowie*, red. M. Sokołowska, J. Hołówka, A. Ostrowska, Warszawa 1976; M. Sokołowska,

że tak mocno związana z wiedzą naukową i empiryczną jest zatem określonym wariantem wiedzy społecznej, zmieniającej się na przestrzeni czasu. Wydaje się, że nierzadko proces tworzenia nowych jednostek chorobowych jest ściśle uzależniony od celów politycznych jakie stawia sobie władza w danym momencie historycznym. Warto tutaj przytoczyć przykład medykalizacji, a następnie demedykalizacji homoseksualizmu. Kwestia ta została zmedykalizowana, gdy medycyna miała za zadanie wykluczyć pewne grupy osób z grona osób mających podmiotowość polityczną¹⁰. Innym wydatnym przykładem tej samej tendencji jest polityczny aspekt stworzenia nowych jednostek chorobowych, w wyniku którego odpowiedzialność za określony problem została przerzucona ze sfery politycznej w sferę medyczną, czego efektem jest obciążenie odpowiedzialnością jednostki za pojawienie się zaburzenia. Przykładem służy syndrom PTSD, czyli Post-Traumatic Stress Disorder, które było szczególnie powszechne wśród amerykańskich żołnierzy po wojnie w Wietnamie oraz po wojnie w Iraku¹¹.

Podsumowując, klasyczna koncepcja medykalizacji zakłada, po pierwsze, nierówność społecznego stosunku lekarza i pacjenta. Lekarz, który dysponuje teoretyczną i praktyczną wiedzą na temat funkcjonowania ciała ludzkiego, jest z założenia tym, który wytycza granice między zdrowiem a chorobą, podczas gdy pacjent jest biernym odbiorcą zaleceń do niego skierowanych¹². W aspekcie politycznym, to państwo, mając do dyspozycji wiedzę lekarzy,

Granice medycyny, Warszawa 1980; M. Sokołowska, *Socjologia medycyny*, Warszawa 1986.

¹⁰ J. Terry, *An American Obsession: Science, Medicine and Homosexuality in Modern Society*, Chicago 1999, s. 40-74; P. Conrad, A. Angell, *Homosexuality and Remedicalization*, „Society” 2004, July/August; D.F. Greenberg, *The Construction of Homosexuality*, Chicago 1988, s. 397-433.

¹¹ Zob. G. T. Eagle, *Posttraumatic Stress Disorder (PTSD): The Malleable Diagnosis?*, „African Journal of Psychology” 2012, vol. 32, no. 2; A. Howell, *The Demise of PTSD: From Governing through Trauma to Governing Resilience*, „Alternatives: Global, Local, Political” 2012, vol. 37, no. 2; S.E. Truesdale, *Same Story, Different Name: A Survey of the Causes and Effects of the Medicalization of Posttraumatic Stress Disorder*, Master's Thesis, 2016.

¹² A. Reiheld, *Patients complain of...: How Medicalization mediates Power and Justice*, „International Journal of Feminist Approaches to Bioethics” 2010, vol. 3, no. 1, s. 77-79.

decyduje o oddzieleniu zdrowej, zdolnej do produktywnej pracy części społeczeństwa od tej, która wymaga opieki, prowadzącej w konsekwencji do ponownego włączenia jej do pierwszej grupy. Obywatel z kolei, przyjmując rolę chorego, przyjmuje na siebie jednocześnie obowiązek woli wyzdrowienia, poddania się odpowiednim działaniom lekarzy oraz stosowania się do ich zaleceń tak długo, jak to będzie konieczne¹³. Po drugie, zakładana jest instytucjonalna ekspansja medycyny w prywatne życie ludzi, która doprowadza do tego, że coraz większa część ludzkiego życia spędzana jest w placówkach opieki medycznej. Państwo wytwarza zatem sieć instytucji, za pomocą których jest zdolne do kontrolowania jednostki „od kołyski aż po grób”. Po trzecie, wiele problemów o charakterze społecznym jest ujmowanych w kategoriach medycznych, co wiąże się ze wspomnianym już fenomenem tworzenia nowych jednostek chorobowych prowadzących do medykalizacji np. zmian nastrojów kobiet podczas menstruacji, nadpobudliwości dzieci, stresu oraz zmęczenia¹⁴. Po czwarte, klasyczna koncepcja medykalizacji zakłada silny komponent normatywny, czyli negatywną ocenę zarysowanych wyżej procesów. Krytyka dotyczy przede wszystkim odpowiedzialności lekarzy za większość schorzeń, które leczą oraz ich protekcyjnego podejścia do pacjenta¹⁵. W związku z tym faktem oraz z rosnącą obecnością nowoczesnych technologii i tzw. usieciowieniem społeczeństwa, powstała tzw. współczesna koncepcja medykalizacji.

Politologiczny wymiar koncepcji medykalizacji

W tym miejscu powstaje zasadne pytanie o to, czy uprawnionym jest przenoszenie refleksji z tego zakresu na grunt politologiczny. Wiele wskazuje na to, że odpowiedź będzie twierdząca. Należy w tym miejscu przypomnieć, że koncepcja medykalizacji pozostaje silnie zakorzeniona w konstruktywistycz-

¹³ Zob. T. Parsons, *System społeczny*, Kraków 2009.

¹⁴ P. A. Kaufert, M. Lock, „What are Women for?”: *Cultural Constructions of Menopausal Women in Japan and Canada*, [w:] *Health and Canadian Society. Sociological Perspectives*, red. D. Coburn, C. D’Arcy, G. M. Torrance, University of Toronto Press 198, s. 187-200.

¹⁵ A. Reiheld, dz. cyt., s. 77-79.

nym paradygmacie nauk społecznych. Konstrukttywizm, ujęty w pracy P. Bergera i T. Luckmanna pt. *Spoleczne tworzenie rzeczywistości* z 1966 r.¹⁶ zakłada społeczne podłoże wszelkiego typu makrostruktur takich jak polityka, czy gospodarka w związku z faktem, że każda z nich jest dziełem pewnej konfiguracji przekonań oraz zbioru wspólnie podzielanych w obrębie danej kultury wartości. Państwo, prawo oraz działania polityczne istnieją jedynie dzięki społecznemu konsensusowi względem ich istnienia i nie stanowią zewnętrznej wobec społeczeństwa rzeczywistości. Na tym gruncie, dynamika każdej władzy politycznej jest ściśle uzależniona od procesów społecznych, które są jej przedmiotem. Dlatego też, zjawiska medykaliacyjne są ściśle związane z płaszczyzną polityczną. Wiąże je przede wszystkim foucaultowskie rozumienie władzy jako zjawiska charakteryzującego się dążeniem do kontroli nad populacją¹⁷ oraz normalizacją umysłów i ciał wchodzących w jej skład ludzi.

Współczesna koncepcja medykaliacji

Tak jak zostało już wspomniane, klasyczna koncepcja medykaliacji uległa znaczącej modyfikacji. Do przesłanek tej modyfikacji należy zaliczyć po pierwsze, sprzeciw lekarzy wobec tak mocnej krytyki, która nie wzięła pod uwagę pojawienia się wielu nowych, niezależnych od uznania chorób związanych z nowymi wirusami, czy bakteriami. Dużym jej minusem było również jej postmodernistyczne tło, które sprowadzało empiryczne wyznaczniki choroby do kulturowo uwarunkowanej konfiguracji służącej interesom przedstawicieli foucaultowskiej Wiedzy. W dobie globalizacji oraz połączeń internetowych umożliwiających ludziom komunikację niemal z każdego zakątka świata coraz bardziej problematyczne stawało się założenie o całkowitej bierności pacjenta, który może jedynie stosować się do lekarskich zaleceń. Wszystko to sprawiło, że koncepcja ta uległa znaczącej rewizji.

¹⁶ P. L. Berger, T. Luckmann, *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*, Penguin Books 1966.

¹⁷ Zob. M. Foucault, *Narodziny biopolityki*, Warszawa 2011; Tenże, *Rządzenie żywymi*, Warszawa 2012; Tenże, *Bezpieczeństwo, terytorium, populacja*, Warszawa 2010.

Wymiar technologiczny koncepcji

Współczesna koncepcja medykalizacji zakłada przede wszystkim bardzo dużą rolę nowoczesnych technologii medycznych we współczesnym świecie oraz automatyzację procesu leczenia w duchu logiki wolnorynkowej. Jej główne zwolenniczki, czyli A. Clarke i J. Shim¹⁸, które określiły omawiane zjawiska jako „biomedykalizację” zauważają, że postęp technologiczny doprowadził do decentralizacji procesu leczenia, który nie przebiega teraz w szpitalach, ale nierzadko w domu pacjenta, który dysponuje sprzętami na bieżąco monitorującymi jego stan zdrowia¹⁹. Co więcej, konsultacje lekarskie na odległość odbywane za pośrednictwem Internetu coraz częściej uwalniają pacjenta spod wpływu instytucji medycznych. Współczesne technologie nie tylko zatem zapośredniczają stosunek społeczny lekarza i pacjenta, ale także odgrywają bardzo dużą rolę w przekształceniu tego stosunku w bardziej równouprawniony.

Aktywna rola pacjenta

Technologie i zjawiska związane z ich pojawieniem się towarzyszą zmianie wspomnianego stosunku społecznego polegającego na upodmiotowieniu pacjenta w procesie leczenia. Współcześni pacjenci w coraz wyższym stopniu korzystają z ogólnodostępnej wiedzy na temat zdrowia i coraz chętniej dopytują lekarzy o etiologię swoich chorób i dzielą się swoimi refleksjami na ten temat. Ponadto, większa dostępność leków bez recepty na rynku sprawiła, że pacjenci chętniej sięgną właśnie po nie niż zwracają się o poradę do lekarza. Wszystko to sprawiło, że stosunek społeczny łączący lekarza i pacjenta uległ

¹⁸ A. Clarke, J. Shim, *Medicalization and Biomedicalization Revisited: Technoscience and Transformations of Health, Illness and American Medicine*, [w:] *Handbook of the Sociology of Health, Illness, and Healing: A Blueprint for the 21st Century*, *Handbooks of Sociology and Social Research*, red. B.A. Pescosolido, 2011; A. Clarke., *Biomedicalization. The Wiley Blackwell Encyclopedia of Health, Illness, Behavior, and Society*, 2014, s. 137–142.

¹⁹ M. Nowakowski, *Medykalizacja i demedykalizacja. Zdrowie i choroba w czasach kapitalizmu zdeorganizowanego*, Lublin 2015, s. 153-167.

zmianie w kierunku partnerstwa raczej niż władzy i poddania²⁰. Co więcej, genetyka daje obecnie coraz bardziej obiecujące możliwości śledzenia naszego pokrewieństwa oraz prawdopodobieństwa wystąpienia określonych chorób²¹. Na gruncie koncepcji tzw. „biomedykalizacji”²², czyli uwspółcześnionej wersji klasycznej koncepcji medykalizacji, pacjent ma o wiele większe możliwości „zarządzania” swoim zdrowiem, co wiąże się z procesami globalizacji, usieciowienia społeczeństw, ekspansją nowych technologii medycznych, decentralizacją podejmowania decyzji w zakresie zdrowia, „urynkowienia” zawodu lekarza, a także zmianami społecznymi związanymi z chęcią powiększania zasobu swojej wiedzy na temat zdrowia ze strony jednostek.

Polityczny aspekt nowej koncepcji

W zarysowanej optyce współczesnej koncepcji medykalizacji można też zauważyć, że zmianie ulega również jej politologiczny aspekt. O ile na gruncie koncepcji klasycznej, społeczeństwo było w pewnym sensie poddane biopolitycznym zabiegom ze strony państwa, o tyle biomedykalizacja wprowadza wizję biopolityki zinternalizowanej, w ramach której obywatele nie tyle zostają wyzwoleni przez rozwój technologiczny, ile przyjmują za swoje wzorce i normy zdrowotne, których do tej pory w sposób oficjalny strzegło państwo. Technologie i procesy, o których była wyżej mowa są w tej optyce kolejnymi narzędziami władzy politycznej, dzięki którym obywatel nie musi być już kontrolowany poprzez regularne wizyty w placówkach opieki medycznej, ponieważ sam kontroluje siebie oraz swoich bliskich. Nawiązuje to do koncepcji M. Foucaulta, który bardzo podobny mechanizm zaobserwował w odniesieniu do współczesnej władzy²³. Ze względu na powstanie fenomenu społeczeństwa

²⁰ D. Greenfield, P. Nugus, J. Travaglia, J. Braithwaite, *Promoting Patient-Centred Health Care: An Empirically Derived Organizational Model of Interprofessional Collaboration*, [w:] *Patient-Centred Health Care Achieving Co-ordination, Communication and Innovation*, ed. M. A. Keating, A. M. McDermott, K. Montgomery, s. 90-102.

²¹ K. Finkler, *The Kin in the Gene. The Medicalization of Family and Kinship in American Society*, „Current Anthropology” 2001, vol. 42, no. 2, s.235-263.

²² A. Clarke, J. Shim, *Medicalization and Biomedicalization...*, s. 173 i nast.

²³ M. Foucault, dz. cyt., s. 23-48.

informacyjnego oraz sieciowego²⁴, praktyki władzy rozgrywają się na poziomie indywidualnym, na którym same jednostki kontrolują siebie nawzajem. Przykładem służą portale internetowe poświęcone kwestiom zdrowotnym, w ramach których lekarze i pacjenci tworzą wielopłaszczyznową sieć w zakresie poradnictwa zdrowotnego i dokonują transferu wiedzy medycznej, która nabiera charakteru zindywidualizowanego do potrzeb osoby, która publikuje informacje o swoich dolegliwościach. Władza polityczna ma tutaj zatem charakter oddolny i sprowadza się do sieciowo transponowanych i manifestowanych wzorcach w zakresie zdrowego trybu życia²⁵, prowadzących w konsekwencji do realizacji politycznego celu jakim jest sprawne, dobrze funkcjonujące i produktywne społeczeństwo.

Porównanie

Podejmując refleksję nad obydwoma koncepcjami medykalizacji moim głównym celem było spojrzenie przez ich pryzmat na zmieniające się praktyki władzy we współczesnym świecie. W związku z tym, analizę komparatywną dotyczącą władzy nad biologicznie rozumianym ciałem ludzkim pozostawiam z boku mając w świadomości to, że została ona szeroko omówiona w wielu monografiach i artykułach naukowych²⁶. Jeśli natomiast chodzi o różnice w zakresie politologicznych wizji zawartych w prezentowanych koncepcjach, to można je zaobserwować na płaszczyznach: instytucjonalnej, interakcyjnej i normatywnej.

Na płaszczyźnie instytucjonalnej, celem władzy politycznej, zarówno na gruncie klasycznej jak i współczesnej koncepcji medykalizacji jest kontrola i normalizacja społeczeństwa – populacji w taki sposób, by stanowiło produktywną i zdolną do reprodukcji całość. Jednak w przypadku klasycznej koncepcji

²⁴ Zob. M. Castells, *Spółeczeństwo sieci*, Warszawa 2013.

²⁵ B. Evans, 'Gluttony or sloth': *critical geographies of bodies and morality in (anti)obesity policy*, „Area” 2006, vol. 38, no. 3, s. 259-267.

²⁶ D. Coburn, *Medical dominance then and now: critical reflections*, „Health Sociology Review” 2006, vol. 15, no. 5, s. 432-443; M. Nowakowski, dz. cyt.; Clarke A., Shim J., dz. cyt., s. 173.

medykalizacji cel ten jest osiągany poprzez stałą kontrolę obywatela odbywającą się w instytucjach opieki szpitalnej i ambulatoryjnej związanej z ciągłym uzyskiwaniem od obywatela informacji o jego zdrowiu i samopoczuciu oraz korygowaniem wszelkiego typu „usterek” zarówno cielesnych, jak i umysłowych. Bardzo istotnym elementem jest tutaj konkretne umiejscowienie procesu leczenia w miejscu mającym za zadanie oddzielić pacjenta od reszty zdrowego społeczeństwa. Jeśli chodzi o współczesną koncepcję medykalizacji to, jak już zostało wspomniane, proces leczenia lub poprawy stanu zdrowia ma charakter o wiele bardziej zdecentralizowany, co ma związek z decentralizacją władzy przebiegającej nierzadko na wskroś dotychczasowych podziałów na ekspertów oraz tych, którzy są poddani ich władzy. W tym sensie, władza polityczna ma z jednej strony charakter bardziej zinternalizowany, a z drugiej – manifestuje się w formie sieci wzajemnych powiązań pomiędzy sektorem eksperckim oraz obywatelskim oraz wzajemnej kontroli nad sobą obywateli.

Na płaszczyźnie interakcyjnej dochodzi do zmiany stosunku lekarz-pacjent, rozumianego w poniższym artykule także jako rządzący-poddany. O ile na gruncie klasycznej koncepcji medykalizacji ten stosunek jest wysoce nierówny i jednostronny, o tyle na gruncie koncepcji współczesnej ma on charakter partnerski. Klasyczna koncepcja zawiera w sobie założenie o bardzo klarownym podziale praw i obowiązków pomiędzy rządzącymi a rządzonymi oraz świadomości ich nierównej dystrybucji. W przypadku współczesnej koncepcji, opisującej tzw. społeczeństwo ponowoczesne, ze względu na decentralizację władzy, mamy do czynienia z upowszechnieniem się wiedzy eksperckiej oraz pojawieniem się bardzo wysoko wyspecjalizowanych dyscyplin wiedzy, dotyczących niewielkiego wycinka rzeczywistości, co sprawia, że tradycyjny podział ulega rozmyciu, co nie oznacza jednocześnie, że zanika. Zmienia jedynie charakter na rozproszony. W aspekcie normatywnym sceptycyzm wobec tak opisanych praktyk władzy zawarty w klasycznej koncepcji medykalizacji zastąpiony zostaje bardziej wyważonym i opisowo-neutralnym stanowiskiem zwolenników współczesnej koncepcji medykalizacji. O ile pierwsze stanowisko charakteryzuje się głębokim sprzeciwem wobec nierówności stosunku,

o którym była mowa, o tyle drugie powstrzymuje się od takiej krytyki, wychodząc z założenia, że skoro władza (bio)polityczna ma charakter zdecentralizowany, to rozmyciu ulega przedmiot krytyki. Poza tym, w przypadku współczesnej koncepcji medykalizacji stosunek władzy nie jest już tak jednostronny, co sprawia, że krytyka przestaje znajdować uzasadnienie. Warto dodać, że byłoby sporym uproszczeniem traktowanie klasycznej koncepcji medykalizacji jako minionej, a współczesne koncepcji jako tej, która nadaje się do opisu współczesnej rzeczywistości społeczno-politycznej. Wydaje się, że obydwie koncepcje mają względem siebie charakter komplementarny i odnoszą się do różnych wymiarów tej samej rzeczywistości. Istnieją takie kwestie, które podlegają medykalizacji na poziomie publicznym i znajdują uregulowanie w oficjalnych aktach prawnych, podczas gdy medykalizacja innych została oddana w ręce społeczeństwa.

Zakończenie

Podsumowując, wiele wskazuje na to, że koncepcje medykalizacji, zarówno klasyczna, jak i współczesna, mimo faktu, że podejmują tematy z zakresu socjologii medycyny oraz społecznych uwarunkowań rozgraniczeń pomiędzy zdrowiem a chorobą, mają silny potencjał politologiczny. Przejawia się on przy założeniu, że władza medyczna jest immanentnie związana z władzą polityczną i przez nią determinowana. Państwo, w którego interesie jest dbałość o życie i zdrowie swoich obywateli jest jednocześnie aktorem medykalizującym określone kwestie, które mogą zagrażać pożądanemu stanowi optimum w tym zakresie. Ze względu na fakt globalizacji oraz usieciowienia współczesnych społeczeństw, władza medyczna będąca narzędziem władzy politycznej państwa nabrała nieco innego charakteru. Przestała się manifestować w supremacji lekarzy oraz instytucji medycznych w życiu obywateli, a stała się zestawem społecznych wzorców i dobrych praktyk mających na celu utrzymanie i polepszenie stanu zdrowia społeczeństwa – populacji internalizowanych poprzez społeczne interakcje zarówno w rzeczywistości „realnej” jak i wirtualnej. Tym samym pytanie o to, czy mamy do czynienia z władzą medyczną, czy politycz-

na pozostaje zasadne o tyle, o ile potraktujemy jedno i drugie jako dwie strony tej samej monety jaką jest władza na poziomie państwowym. Polityka z jednej strony legitymizuje wiedzę medyczną oraz określa granice rzeczywistości medycznej, podczas gdy medycyna jest jednym z najistotniejszych kanałów jej oddziaływania na życie obywateli, w tym także na poziomie komórkowym. Wiele zatem wskazuje na to, że filozoficzny koncept „biopolityki” M. Foucaulta coraz częściej znajduje swój empiryczny ekwiwalent właśnie w postaci procesów medykaliacyjnych.

Bibliografia:

- Berger P. T., Luckmann T., *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*, Penguin Books 1966.
- Castells M., *Spółczesność sieci*, Warszawa 2013.
- Clarke A., Shim J., *Medicalization and Biomedicalization Revisited: Technoscience and Transformations of Health, Illness and American Medicine*, [w:] *Handbook of the Sociology of Health, Illness, and Healing: A Blueprint for the 21st Century*, red. B. A. Pescosolido et al., Handbooks of Sociology and Social Research, 2011.
- Clarke A., *Biomedicalization. The Wiley Blackwell Encyclopedia of Health, Illness, Behavior, and Society*, 2014.
- Coburn D., *Medical dominance then and now: critical reflections*, „Health Sociology Review” 2006, vol. 15, no. 5.
- Cockerham W. C., *Medical Sociology*, Routledge 2016.
- Conrad P., *Medicalization and Social Control*, „Annual Review of Sociology” 1992/18.
- Conrad P., Angell A., *Homosexuality and Remedicalization*, „Society” 2004, July/August.
- Eagle G. T., *Posttraumatic Stress Disorder (PTSD): The Malleable Diagnosis?*, „African Journal of Psychology” 2012, vol. 32, no. 2.
- Evans B., *‘Gluttony or sloth’: critical geographies of bodies and morality in (anti)obesity policy*, „Area” 2006, vol. 38, no. 3.
- Finkler K., *The Kin in the Gene. The Medicalization of Family and Kinship in American Society*, „Current Anthropology” 2001, vol. 42, no. 2.
- Foucault M., *Bezpieczeństwo, terytorium, populacja*, Warszawa 2010.

- Foucault M., *Narodziny biopolityki*, Warszawa 2011.
- Foucault M., *Rządzenie żywymi*, Warszawa 2012.
- Freidson E., *Professional Dominance: The Social Structure of Medical Care*, 1970.
- Greenberg D. F., *The Construction of Homosexuality*, Chicago 1988.
- Greenfield D., Nugus P., Travaglia J., Braithwaite J., *Promoting Patient-Centred Health Care: An Empirically Derived Organizational Model of Interprofessional Collaboration*, [w:] *Patient-Centred Health Care Achieving Co-ordination, Communication and Innovation*, red. M. A. Keating, A. M. McDermott, K. Montgomery.
- Howell A., *The Demise of PTSD: From Governing through Trauma to Governing Resilience*, „Alternatives: Global, Local, Political” 2012, vol. 37, no. 2.
- Illich I., *Medical Nemezis. The Expropriation of Health*, Pantheon Books 1976.
- Kaufert P. A., Lock M., „What are Women for?”: *Cultural Constructions of Menopausal Women in Japan and Canada*, [w:] *Health and Canadian Society. Sociological Perspectives*, red. D. Coburn, C. D’Arcy, G. M. Torrance, Toronto 1998.
- Nowakowski M., *Medykalizacja i demedykalizacja. Zdrowie i choroba w czasach kapitalizmu zdeorganizowanego*, Lublin 2015.
- Nowakowski M., *Medykalizacja we współczesnych społeczeństwach. Studium literatury przedmiotu*, praca doktorska napisana pod kierunkiem dr hab. W. Piątkowskiego, Lublin 2013.
- Parsons T., *System społeczny*, Kraków 2009.
- Podstawy interdyscyplinarności w naukach o zdrowiu: poznawcza tożsamość dyscyplin badających socjokulturowy wymiar zdrowia i choroby*, red. M. Skrzypek, Lublin 2014.
- Reiheld A., *Patients complain of...: How Medicalization mediates Power and Justice*, „International Journal of Feminist Approaches to Bioethics” 2010, vol. 3, no. 1.
- Socjologia a zdrowie*, red. M. Sokołowska, J. Hołówka, A. Ostrowska, Warszawa 1976.
- Sokołowska M., *Granice medycyny*, Warszawa 1980.
- Sokołowska M., *Socjologia medycyny*, Warszawa 1986.
- Terry J., *An American Obsession: Science, Medicine and Homosexuality in Modern Society*, Chicago 1999.
- Truesdale S. E., *Same Story, Different Name: A Survey of the Causes and Effects of the Medicalization of Posttraumatic Stress Disorder*, Master’s Thesis, 2016.
- Zola I., *In the name of health and illness: On some socio-political consequences of medical influence*, „Social Science and Medicine” 1967, vol. 9, no. 2.
- www.who.int.

Nota o autorze:

Mgr Marta Hoffmann – absolwentka studiów magisterskich na kierunkach: stosunki międzynarodowe i kulturoznawstwo międzynarodowe, obecnie doktorantka II roku studiów III stopnia w Instytucie Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Jagiellońskiego. Jej zainteresowania naukowe obejmują: teorie stosunków międzynarodowych, relacje pomiędzy medycyną a polityką jako instytucjami kontroli społecznej oraz politologiczny potencjał koncepcji medykalizacji.

Tomasz Pawłuszko (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach)

***Uwagi o relacjach wiedzy i władzy. Wymiary użyteczności
wiedzy eksperckiej z obszaru nauk o polityce***

Streszczenie

Autor w tekście analizuje potencjał wiedzy politologicznej pod kątem jej praktycznego wykorzystania w realiach rynku pracy. Autor uważa, że wiedza ta może mieć charakter praktyczny w przypadku zastosowania jej w procesach analizy i tworzenia informacji, jak również w działalności doradczej, eksperckiej i komunikacyjnej. W artykule przedstawione są kwestie ról nauki, znaczenia nauk społecznych oraz przykładowe obszary badań, które mogą być wykorzystane w celach pozaakademickich.

Słowa kluczowe: wiedza, władza, nauka o polityce, pragmatyzm, rynek pracy.

Summary

The aim of this text is to analyse the potential of political science in case of its application in the labour market. Author argues that this kind of knowledge might have practical character in order to provide analyses and creation of information, as well as in advocacy, expertise and communication. Article examines also issues such as role of science, importance of social sciences and specific research areas, which can be beneficial out of Academia.

Key words: knowledge, power, political science, pragmatism, labour market.

Wprowadzenie

Celem tekstu jest analiza możliwości zastosowania praktycznego wiedzy z obszaru nauk o polityce w kontekście relacji pomiędzy wiedzą a władzą różnego typu. Artykuł składa się z kilku części. Wprowadzenie przedstawia pogląd autora na rozumienie użyteczności nauk społecznych, kolejne fragmenty ukazują możliwe zastosowania tej wiedzy oraz sposoby zarządzania nią. Zadaniem autora jest uzasadnienie tezy, że badania te mogą mieć wpływ na procesy decyzyjne nie tylko w nauce, ale też w administracji i biznesie. Bliżej przedstawiona będzie wiedza z zakresu stosunków międzynarodowych, najbliższa specjalizacji zawodowej autora artykułu.

Przyjmujemy, że kultura to całość dorobku materialnego i niematerialnego, zgromadzonego i przekazywanego przez pokolenia ludzi. Nauka jest jednym z przejawów kultury. Stanowi sposób porządkowania danych i informacji zgromadzonych w wyniku ludzkich doświadczeń i refleksji. Nie jest jednak wiedzą jedyną. Istnieją różne sposoby porządkowania doświadczeń, takie jak poezja, religia, historia, czy praktyka¹. Jest więc jednym z kilku rodzajów wiedzy. O specyfice nauki decyduje to, że jej wiedza wyodrębniona za pomocą swoistej metodologii, opartej na ideale krytyki i aktualizacji wiedzy². Wiedza naukowa oznacza zdolność wykorzystywania danych i informacji do konkretnego działania³. Celami wiedzy naukowej są opisywanie, wyjaśnianie oraz przewidywanie różnych stanów rzeczywistości w przeszłości, teraźniejszości i przyszłości. A zatem znaczenie wiedzy naukowej – jako ukierunkowanej na kontrolę nad rzeczywistością – jest bardzo praktyczne. Dotyczy to również nauk społecznych, badających świadomość oraz zachowania ludzi w czasie i przestrzeni.

Funkcje nauki w gospodarce opartej na wiedzy są liczne. Naukowcy opracowują wynalazki i ulepszają istniejące produkty, uczą myślenia,

¹ M. Oakeshott, *Wieża Babel i inne eseje*, Warszawa 1999.

² K. Popper, *Droga do wiedzy. Domysły i refutacje*, Warszawa 1999, s. 52-55.

³ D. Jemielniak, *Zarządzanie wiedzą – pojęcia podstawowe*, [w:] *Zarządzanie wiedzą* red. A. Koźmiński, D. Jemielniak, Warszawa 2008, s. 21-25.

dostarczają danych, interpretują informacje, pomagają rozwiązywać problemy oraz podejmować decyzje. Większość istniejącej w przestrzeni społecznej wiedzy była wcześniej opracowana teoretycznie przez badaczy. Także wydarzenia społeczne i odkrycia intelektualne na bieżąco są analizowane i komentowane przez specjalistów, co tworzy system obiegu informacji gospodarki światowej.

Podział zadań wśród naukowców (tzw. specjalizacja) jest owocem wzrostu wiedzy oraz komplikowania się jej materii. Edukacja trwa coraz dłużej i jest coraz bardziej wymagająca. Obok samej wiedzy coraz częściej od naukowców wymaga się umiejętności zarządzania nią oraz znajomości jej powiązań z obszarami pozanaukowymi. Nauki społeczne często uważane są za abstrakcyjną „humanistykę”, ponieważ posiadają ograniczoną zdolność odpowiedzi na pytania, które zadają⁴. Nie jesteśmy w stanie przewidzieć stanów wiedzy ani świadomości ludzi. Świadome i nieświadome działania ludzi, przypisywane im motywy, cele i znaczenia są stale modyfikowane. Stąd badacze nauk społecznych koncentrują się raczej na wyjaśnianiu, niż opisywaniu praw i zależności, możliwych do wyodrębnienia w naukach przyrodniczych. Wiedza ta – pomimo, iż wydaje się bardzo przydatna – ma mniejszy potencjał prawdopodobieństwa⁵. Jest również obciążona ryzykiem manipulacji, ponieważ nie jest możliwe ostateczne wyjaśnienie genezy zachowań ludzi, a tym bardziej ich stanów świadomości.

Jedną z cech nauki jest systematyzacja i klasyfikacja wiedzy. Kwestia ta stała się istotna szczególnie w drugiej połowie XX wieku, gdy spopularyzowano koncepcję systemów społecznych⁶. Analiza systemowa z jednej strony stała się podstawą do stworzenia schematów klasyfikacji nauk, jak też była inspiracją dla opracowania modeli porządkujących działania i zachowania ludzi, grup społecznych, zbiorowości, czy nawet państw.

⁴ K. Boulding, *General systems theory - the skeleton of science*, „Management Science” 1956, vol. 2, s. 197-208.

⁵ K. Waltz, *Struktura teorii stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2011, s. 9-11.

⁶ Szerzej zob. T. Pawłuszko, *Kategoria systemu międzynarodowego w badaniach stosunków międzynarodowych*, Toruń 2014.

Tabela 1. Systematyka nauki według Kennetha Bouldinga tzw. szkielet nauki

Poziom	Opis	Charakterystyka	Przykład	Dyscyplina
1	Podstawowe struktury	Statyczne wzory w przestrzeni	Kryształ, atom, most, góra	Elementy opisowe wszystkich dyscyplin
2	Podstawowe mechanizmy	Ruch	Zegary, maszyny, układ słoneczny	Fizyka, astronomia, inżynieria
3	Mechanizmy kontrolne	Kontrola	Termostat, homeostaza	Cybernetyka
4	Systemy otwarte	Samodzielne trwanie w strukturze	Ogień	Metabolizm
5	Systemy genetyczno-społeczne	Struktury komórek	Rośliny	Botanika
6	Poziom zwierząt	System nerwowy, uwaga, samoświadomość	Ptaki i zwierzęta	Zoologia
7	Poziom ludzi	Świadomość, wiedza, język	Ludzie	Biologia, psychologia
8	Systemy społeczno-kulturalne	Role, komunikacja, wartości	Rodziny, grupy ludzi, organizacje	Historia, nauki społeczne, antropologia
9	Systemy transcendentne	Stale obecne tematy bez wystarczającej odpowiedzi	Bóg?	Filozofia, religia

Źródło: Opracowanie na podstawie, J. Mingers, *System Topologies in the Light of Autopoiesis: a Reconceptualization of Boulding's Hierarchy, and a Typology of Self-referential Systems*, „Systems Research and Behavioral Science” 1997, t. 14, s. 306.

Zmienił się język nauki, stał się bardziej techniczny, starający się oddać funkcje, relacje i korelacje pomiędzy wybranymi jednostkami analiz. Państwa stały się systemami politycznymi, a stosunki międzynarodowe – systemem międzynarodowym, złożonym z elementów i ich relacji. Taki sposób postrzegania świata niósł za sobą szanse i zagrożenia.

Obecnie oprócz podejścia systemowego popularne stały się badania eklektyczne i pragmatyczne, a także studia nad ludzką wiedzą. Rozdziela się wiedzę o faktach (odpowiedzi na pytanie: *co się dzieje?*) od wiedzy na temat

myślenia o faktach (odpowiedzi na pytania: *Jaki to ma sens? Jakie jest znaczenie X?*). Popularyzacja studiów nad wytwarzaniem wiedzy (np. socjologia wiedzy) spowodowała, że jej geneza jest wynikiem wielu procesów psychicznych, społecznych i ekonomicznych⁷. Nowe prądy w naukach stanowią otwarcie na zastosowanie wiedzy w obszarach pozanaukowych, czego świadectwem jest choćby wzrost znaczenia branż wiedzochłonnych w gospodarce, tworzenie centrów transferu technologii, czy coraz częstsze ukierunkowanie wiedzy naukowej na współpracę z biznesem i administracją. Wydaje się, że w przyszłości współpraca nauka-biznes-administracja (tzw. N-B-A) będzie obok dydaktyki/edukacji głównym kierunkiem zaangażowania naukowców. Dotyczy to również nauk społecznych.

Zastosowanie wiedzy z obszaru studiówmiędzynarodowych

Stosowanie wiedzy naukowej z obszaru nauk o polityce i studiów międzynarodowych stało się zauważalne w okresie międzywojennym. Powstały wówczas liczne fundacje i ośrodki eksperckie wpływające na opinię publiczną, decydentów i media⁸. W czasie drugiej wojny światowej masowo wykorzystywano naukowców z obszaru ekonomii i politologii w rozmaitych procesach organizacyjnych, decyzyjnych i logistycznych⁹. Po zakończeniu wojny doszło do instytucjonalizacji programu badawczego nauk politycznych i stosunków międzynarodowych. Wzrost znaczenia USA w polityce i gospodarce światowej oraz popularna w czasie wojny współpraca z naukowcami doprowadziła do popularyzacji studiów naukowych na zlecenie rządu amerykańskiego¹⁰. Zaczęły powstawać liczne instytuty badawcze, prowadzące badania nad głównymi problemami zimnej wojny: wyścigiem zbrojeń, procesami integracyjnymi, tworzeniem sojuszy wojskowych i ideologicznych, dekolonizacją, rozwojem ONZ

⁷ P. Berger, T. Luckmann, *Spoleczne tworzenie rzeczywistości*, Warszawa 1983, s. 26.

⁸ A. Rich, *Think tanks, Public Policy and the Politics of Expertise*, Cambridge 2004, s. 29-73.

⁹ H. Walker, *Political Scientists and the War*, „The American Political Science Review” 1945, vol. 39, no. 3, s. 555-574.

¹⁰ N. Palmer, *The Study of International Relations in the United States: Perspectives of Half a Century*, „International Studies Quarterly” 1980, vol. 24, no. 3, s. 343-363.

i handlu międzynarodowego. Studia międzynarodowe stały się jednym ze strategicznych obszarów dla decydentów amerykańskich, co powodowało popularyzację tego modelu w innych krajach Zachodu. Fundowano w tych dziedzinach liczne stypendia i projekty badawcze, powstawały kolejne ośrodki eksperckie (*think tanks*)¹¹. Naukowcy stali się nieodłącznym partnerem w debacie nad polityką zagraniczną i bezpieczeństwem. Kolejne administracje prezydenckie wprowadzały do swoich kadr tysiące specjalistów z wielu dziedzin nauki, osobliwie nauk społecznych. Celem tych działań były modernizacja, usprawnienie i uskutecznienie działań polityczno-gospodarczych, powodowane wiarą w większe kompetencje osób wykształconych.

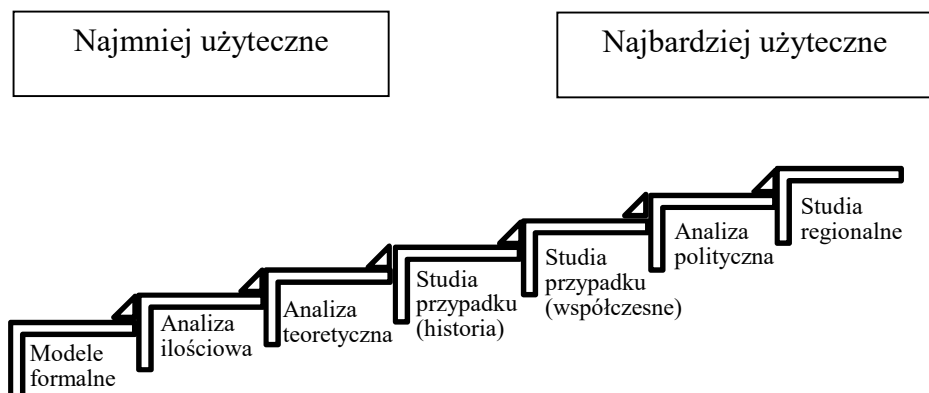
Równolegle w latach 60. i 70. XX wieku trwała w samej nauce dyskusja na temat metod badawczych i ich zastosowania w teorii i praktyce. Część badaczy opowiadała się za humanistycznym modelem edukacji i nauki, część skierowała się w stronę analizy systemowej i badań ilościowych. Stopniowa specjalizacja w naukach społecznych doprowadziła pod koniec XX w. do znaczącej dominacji badań ilościowych, co potwierdzają metaanalizy zawartości najważniejszych czasopism naukowych¹². Analizy te są uzupełniane przez studia przypadku i badania porównawcze – według wiarygodnych danych zdecydowanie najbardziej cenionych przez decydentów, urzędników i polityków. Rynek amerykański wygenerował znaczne zapotrzebowanie na wiedzę z obszaru stosunków międzynarodowych, co przyczyniło się do dominacji amerykańskich badaczy również w czasopismach europejskich¹³. Była to wiedza oparta na wnikliwej analizie danych, symulacjach decyzyjnych, zdobywaniu informacji i ich prezentacji w kręgach opiniotwórczych.

¹¹ T. Medvetz, *Think tanks in America*, Chicago 2012. J. McGann, 2015 *Global Go To Think Tank Index Report*, źródło: http://repository.upenn.edu/think_tanks/10 (dostęp: 02.02.2016).

¹² P. Avey, M. Desch, *What Do Policymakers Want From Us? Results of a Survey of Current and Former Senior National Security Decision Makers*, „International Studies Quarterly” 2014, vol. 58, s. 227-246.

¹³ O. Waever, *The Sociology of a Not So International Discipline: American and European Developments in International Relations*, „International Organization” 1998, vol. 52, no. 4, s. 687-727.

Rysunek 1. Popularność analiz naukowych wśród decydentów w USA w latach 1989-2009

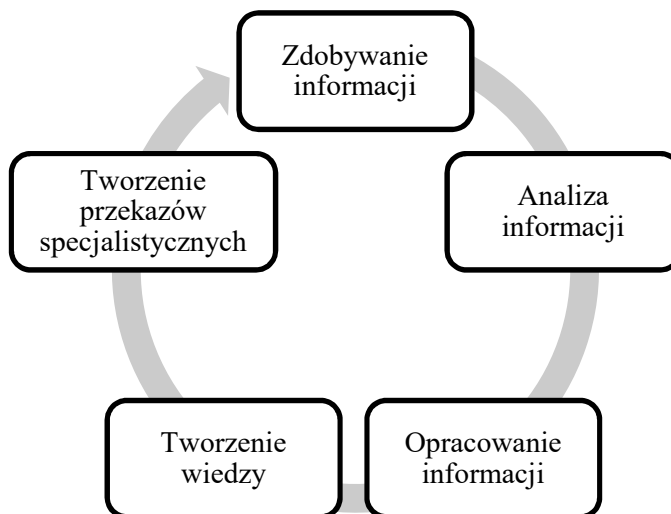

Źródła: P. Avey, M. Desch, *What Do Policymakers Want From Us? Results of a Survey of Current and Former Senior National Security Decision Makers*, „International Studies Quarterly” 2014, vol. 58, s. 227-246.

Wraz z nadejściem masowych mediów elektronicznych badacze zyskali jako komentatorzy, publicyści, analitycy, felietoniści i dziennikarze. Część instytucji akademickich stworzyła centra eksperckie, które umożliwiały uczelniom kontakt z władzą i biznesem. Bardzo wiele takich instytucji ulokowano przykładowo w Waszyngtonie w sąsiedztwie kluczowych urzędów państwowych¹⁴. Nauka zaczęła mieszać się z lobbingiem, doradztwem, konsultingiem oraz ekspertyzą. Na bazie tej mieszanki pojawiła się dyskusja na temat komercjalizacji badań społecznych.

¹⁴ Zob. T. Medvetz, dz. cyt.; W. Ziętara, *Thinktanks: na przykładzie USA i Polski*, Lublin 2010.

Rysunek 2. Krąg zarządzania wiedzą

Źródło: Opracowanie własne autora.

Tradycyjne zadania nauki to opis, wyjaśnianie zaobserwowanych zjawisk oraz prognozowanie przyszłego stanu rzeczy. Każde z tych zadań otwiera różne możliwości praktycznych zastosowań wiedzy naukowej. Za podstawowy przyrost wiedzy odpowiadają w nauce tzw. badania podstawowe, które tworzą m.in. nowe teorie i opracowują problemy badawcze do rozwiązania. Na bazie tych studiów mogą być rozwijane tzw. badania stosowane, które korzystają z narzędzi teoretycznych do rozwiązania konkretnych problemów społecznych. W naukach społecznych mowa na przykład o opracowywaniu projektów ustaw, strategii rozwiązań problemów gospodarczych, czy schematów postępowania ws. rozwiązania konfliktów, bądź strategii negocjacyjnych. Wiedza taka stanowi bezpośrednie zaplecze decyzji politycznych i gospodarczych, ponieważ pozwala na udokumentowane i usystematyzowane rozpoznanie stanu stosunków społecznych, panujących w danej populacji. Naukowcy przeważnie występują tu w roli ekspertów lub doradców¹⁵. Są również zatrudniani przez media w celu analizy konkretnych rozwiązań społeczno-ekonomicznych i oszacowania ich wpływu na określone grupy społeczne.

¹⁵ M. Mierzwa, *Think tanki*, „Infos – BAS”, Warszawa 2011, nr 12.

W epoce gospodarki opartej na wiedzy możemy postawić tezę, że nauka staje się częściowo zarządzaniem wiedzą, ze wszystkimi tego konsekwencjami. Poprzez zdobywanie, analizę i tworzenie informacji, przekazów specjalistycznych oraz wiedzy naukowcy współtworzą krwioobieg współczesnej gospodarki światowej. Dzieje się to zarówno w sposób bezpośredni, jak i pośredni – poprzez edukację i szkolenie osób realizujących się zawodowo w sektorze publicznym i prywatnym. Wszelkie innowacje, sukcesy, porażki, czy zrealizowane strategie stają się zarówno przedmiotem komentarzy „na gorąco”, jak też i długofalowych regularnych badań, analizujących przyczyny i skutki wystąpienia określonych stanów rzeczywistości. Trudno podać choćby szacunkowe dane na temat kosztów i zysków z tytułu korzystania z wiedzy specjalistycznej, tudzież inwestowania w jej rozwój. Jak zauważają D. Jemielniak i A. Koźmiński, specyfiką wiedzy jest to, że jest zasobem niewyczerpalnym, nie ma granic zasięgu intensywności i zastosowania. Jest też źródłem doskonale odnawialnym – wykorzystywana, rozwija się i nie podlega prawu malejących przychodów. Nie ma obiektywnych granic nakładów na wiedzę, wycena *ex ante* jest często niemożliwa, a *ex post* bywa bardzo wysoka¹⁶. Trudno również ocenić zasoby wiedzy nieużytecznej. Wiedza przestarzała często przeszkadza, a niestosowana może szybko tracić na wartości. Współcześni badacze z obszaru nauk o zarządzaniu próbują zbadać przydatność wiedzy poprzez tworzenie różnych miar tzw. kapitału ludzkiego lub intelektualnego, ale jest to bardzo trudne¹⁷. Przewidzenie nawet średniofalowych kierunków rozwoju ludzkiej wiedzy, zachowań i świadomości jest niemal niemożliwe, dlatego nauka posiada ograniczony potencjał zaufania, choć sami naukowcy lokowani są pomiędzy grupami zawodowymi cieszącymi się największym prestiżem¹⁸.

¹⁶ A. Koźmiński, *Wstęp* [w:] *Zarządzanie wiedzą*, red. D. Jemielniak, A. Koźmiński, s. 9-12.

¹⁷ Por. J. Tittenbrun, *Kolonizacja nauki i świata przez kapitał. Teoria światów równoległych w wydaniu socjologii wiedzy*, Poznań 2014.

¹⁸ K. Popper, *Nauka: domysły i refutacje*, [w:] K. Popper, *Droga do wiedzy*, s. 66-67.

Użyteczność analiz z obszaru studiów międzynarodowych

Proces zarządzania wiedzą to sterowanie procesami operowania wiedzą (generowania, porządkowania, magazynowania, odnajdywania, przetwarzania, transferu i stosowania wiedzy)¹⁹. Jest to możliwe, ponieważ wiedza jest konstruowana społecznie. Ludzie posiadają poglądy na temat znaczenia wiedzy dla nich samych i dla ich otoczenia. Postrzeganie wiedzy jako zasobu, będącego w posiadaniu ludzi jest związane z utowarowieniem wiedzy²⁰. Oprócz bycia symbolem, synonimem mądrości i uczoności, wiedza staje się towarem, którym można zarządzać. Jest to oczywiście zasób niematerialny, podobnie jak nowe, skomplikowane postmaterialistyczne potrzeby społeczeństw na wysokim poziomie rozwoju²¹. Wiedza jest też postrzegana jako narzędzie rozwoju, samorealizacji, ulepszania życia. Afirmacja wiedzy postępuje pomimo jej dezaktualizacji, częstych pomyłek i skandali z udziałem naukowców. Nadmiar przetworzonych danych i informacji powodują, że współcześnie występuje konieczność ukierunkowania i zarządzania wiedzą. Oznacza to, że wiedza przestaje być ogólna, a staje się kierunkowa i wyprofilowana według potrzeb jej odbiorców. Proces ten, związany z personalizacją Internetu jest w dużej mierze nieodwracalny. Nauka staje się narzędziem dla milionów ludzi, a jej priorytet w postaci poszukiwania prawdy jest często kwestionowany. Również i wielu badaczy nauk społecznych wskazuje, że w obecnych czasach na znaczeniu zyskuje tzw. konsensualna teoria prawdy. Prawdziwe jest to, co jest uważane za prawdziwe. Miernikiem prawdziwości stają się poglądy, wizerunki, dane i doświadczenia²². Pogląd ten – wyrażany przede wszystkim przez zwolenników pragmatyzmu i eklektyzmu – spotyka się z mocną krytyką i jest uważany za instrumentalizm. Spór ten rozgorzał na początku XXI wieku również w dziedzinie stu-

¹⁹ A. Koźmiński, dz. cyt., s. 14.

²⁰ Zob. P. Wyrozębski, *Zarządzanie wiedzą projektową*, Warszawa 2014, s. 19-25.

²¹ W tej kwestii odsyłam do badań m. in. Ronalda Ingleharta.

²² F. Kratochwil, *On Acting and Knowing: How Pragmatism Can Advance International Relations Research and Methodology*, „International Organization” 2009, vol. 63, no. 4, s. 701-731.

diów międzynarodowych i wydaje się nierozstrzygalny. Jego głębsza analiza przekracza rozmiary tego skromnego szkicu.

Współczesna metodologia nauk społecznych wypracowała liczne metody pracy z danymi. Podstawowy jest tu podział na dane zastane (wytworzone przez innych np. statystyki, wyniki badań) i dane wywołane (wytworzone przez konkretnego badacza na podstawie np. ankiet lub wywiadów)²³. Naukowcy pracują na obu typach danych, które są komplementarne. Pozwala to zarówno na zdobywanie informacji, jak i ich reinterpretację oraz tworzenie. Na bazie pozyskanych informacji tworzone są teorie, czyli składające się z twierdzeń schematy wyjaśniające poszczególne zjawiska. Ten typ wiedzy pozwala na tworzenie specjalistycznych przekazów, wyjaśnień, ekspertyz, jak też – dzięki wartości dodanej – zyskuje fachowość i umożliwia rzeczową komunikację ze środowiskiem ekspertów. Teorie mają też liczne walory poznawcze – inspirują do podejmowania tematów, prowadzenia badań, czy umożliwiają zmiany decyzji. Poniżej zostaną opisane przykłady zastosowania fachowej wiedzy z obszaru studiów międzynarodowych w sektorze publicznym i prywatnym.

(Analiza postaw społecznych)

Badacze stosunków międzynarodowych dzięki możliwości wykorzystania Internetu śledzą zachowania i postawy opinii publicznej w wielu krajach na raz. Monitorują rozwój gospodarek, analizują inwestycje, czy zmiany polityczne²⁴. Wielu badaczy zostaje doradcami lub analitykami rynków konkretnych produktów, związanych ze swoimi specjalizacjami. Analizowane są zachowania liderów, którzy podejmują decyzje i biorą udział w negocjacjach. Na tej podstawie określane jest prawdopodobieństwo zmian w prawodawstwie i gospodarce oraz ich potencjalne efekty. Zespoły badaczy badają nastroje polityczne oraz konsumenckie oraz porównują zmiany w wielu krajach. Jest to

²³ M. Makowska, R. Boguszewski, *Analiza danych zastanych – zagadnienia wstępne*, [w:] *Analiza danych zastanych*, red. M. Makowska, Warszawa 2013, s. 10-15.

²⁴ Przykładem jest Bertelsmann Transformation Index, dostępny na stronie <http://www.bti-project.org>.

szczególnie ciekawe w państwach członkowskich Unii Europejskiej, które posiadają instytucjonalne ramy dla pogłębionej współpracy międzynarodowej.

(Analiza wizerunku w mediach)

Badania wizerunku są coraz częstszym przejawem zainteresowania badaczy marketingiem, komunikacją społeczną i polityczną, zwłaszcza w aspekcie międzynarodowym²⁵. Globalny rynek mediów powoduje, że tego typu kwestie są podstawowe dla pozyskania danych do jakichkolwiek badań. Wizerunek analizowany jest dzięki znajomości mediów tradycyjnych i elektronicznych. Konfrontowany jest również z danymi ilościowymi oraz wywołanymi (ankiety, badania opinii, badania fokusowe, grupy eksperckie pracujące z zastosowaniem metody delfickiej). Studia te łączone są z elementami doradztwa i dotyczą zarówno pojedynczych osób, jak i marek, firm, państw, czy organizacji pozarządowych. Podstawą dla wniosków są zaobserwowane opinie, utrwalone interpretacje oraz możliwości ich zmiany, celem „ocieplenia” wizerunku.

(Tworzenie scenariuszy decyzyjnych)

Badacze będący doradcami przywódców politycznych, bądź konsultantów biznesowych zwracają uwagę na kulturę organizacyjną i procesy podejmowania decyzji. Dzięki bieżącej analizie i wglądowi w procesy możliwe staje się tworzenie scenariuszy działania i reakcji w określonych sytuacjach. Badacze stosunków międzynarodowych przez wiele dekad analizowali decyzje w obszarach polityki zagranicznej i bezpieczeństwa²⁶. Obecnie rozrost zainteresowań tej dziedziny wiedzy na sprawy społeczne (np. migracje) i ekonomiczne (handel zagraniczny) powoduje, że coraz częściej badane są decyzje o podłożu interdyscyplinarnym. Dochodzi do mieszania się metod różnych nauk, powstają np. psychologia zarządzania, ekonomiczna analiza polityki lub ekonomiczna analiza prawa. Dowolna konfiguracja wymaganej wiedzy tworzy możliwości gier decyzyjnych, projektowania symulacji, czy też może ułatwiać przewidywanie zachowań innych. Potencjał tej aktywności jest rzadko wykorzystywany i mało

²⁵ Zob. T. Gackowski, *Metody badania wizerunku w mediach*, Warszawa 2009.

²⁶ A. Mintz, F. DeRouen, *Understanding Foreign Policy Decision-Making*, Cambridge 2012.

widoczny w mediach, choć programy tzw. *forecastingu*²⁷, czy też procesy tworzenia raportów analitycznych wymagają przewidywania zdarzeń i tworzenia rekomendacji dla decydentów.

(Tworzenie wariantów interpretacji)

Dzięki rozwojowi socjotechnik oraz konstruktywizmu jako wpływowej orientacji nauk społecznych coraz częściej badane i wykorzystywane są mechanizmy postrzegania i interpretacji zdarzeń społecznych²⁸. Wydarzenia międzynarodowe – polityczne (wybuch konfliktu), czy gospodarcze (kryzys branżowy) są od wielu dekad przedmiotem zainteresowania nauki. Badane jest ich znaczenie, status, przyczyny oraz skutki. Tym co przyciąga jest zwykle znaczenie, otrzymywane właśnie w wyniku interpretacji. Próby określenia interesów, wartości, preferencji, poglądów, celów i wyborów ludzi, czy instytucji są jednymi z najciekawszych zadań badawczych, opartych zarówno na danych zastanych, jak i wywołanych.

(Analiza porównawcza)

Badania porównawcze cieszą się dużą popularnością, ponieważ są sugestywne i dają poczucie wnिकnięcia w badaną kwestię. Z drugiej strony są krytykowane, ponieważ uogólnienia na bazie nielicznych przypadków są mało uniwersalne, zwłaszcza w dłuższych okresach²⁹. Są jednak cenione przez nauki o polityce i zarządzaniu (np. koncepcja *bandwagoningu*, czy *benchmarkingu*), ponieważ wskazują na konkretne cechy istniejących zjawisk. Metaanaliza dokonana wśród setek amerykańskich decydentów potwierdza te sugestie. Studia przypadku i porównania zyskują w porównaniu z badaniami ilościowymi i modelowaniem, które są mało zrozumiałe dla osób spoza nauki. Klarowność wyводу i możliwość łatwego skonstruowania hipotetycznych scenariuszy postępowania na bazie wiedzy wynikającej z porównań - to duże

²⁷ Przykładem może być polski program „The Poland 2020” National Foresight Program; por. A. Bułala, J. Piwiński, R. Szewczyk, *Zarządzanie projektami foresight*, [w:] *Zarządzanie projektami badawczo-rozwojowymi*, red. M. Wirkus, A. Lis, Warszawa 2012, s. 63-73.

²⁸ Zob. np. A. Wendt, *Spoleczna teoria stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2008.

²⁹ Szerzej zob. C. Hay, *Political Analysis. A Critical Introduction*, London & New York 2002.

zalety. Porównywanie wybranych trendów, wydarzeń, postaci, czy instytucji jest też stosunkowo łatwe, dzięki względnie dużej dostępności wielu tysięcy publikacji.

(Analiza rozwiązań instytucjonalnych)

Badania nad instytucjami są rdzeniem nauk społecznych³⁰. W przypadku studiów międzynarodowych, wywodzących się tradycyjnie z historii dyplomacji i prawa narodów, instytucje były wręcz pierwszym przedmiotem zainteresowania. Współczesne studia stanowią już nie tylko opis rozwiązań instytucjonalnych (politycznych, prawnych, ekonomicznych), ale są wstępem do badania jakości instytucji³¹. Wszechobecne rankingi, statystyki, ratingi, klasyfikacje tworzą klimat właściwy dla porównań i poszukiwania tzw. dobrych praktyk politycznych i biznesowych. W tym ujęciu widać komplementarność podejścia pozytywnego i normatywnego.

(Analiza procesów decyzyjnych)

Podejmowanie decyzji jest przedmiotem zainteresowania psychologii, ekonomii, zarządzania oraz politologii. W studiach międzynarodowych uwypuklane jest znaczenie decyzji o charakterze międzynarodowym, zwłaszcza w kontekście kryzysów lub wyjątkowo pomyślnej serii zdarzeń³². W procesie badawczym akcentowany jest zwykle kontekst decyzji oraz ich konsekwencje, ponieważ bardzo trudno jest dotrzeć bezpośrednio do podmiotu odpowiedzialnego za konkretną decyzję i zrozumieć jego motyw postępowania. Współcześnie popularnym wątkiem takich badań stają się kwestie zaufania, relacji wewnątrzorganizacyjnych, przywództwa i informacji. Ponadto, niekiedy badacze występują jako konsultanci lub doradcy w procesie podejmowania decyzji, co pozwala obserwować ów proces z bliska.

³⁰ P. Chmielewski, *Homo agens. Instytucjonalizm w naukach społecznych*, Warszawa 2011.

³¹ Zob. *Jakość rządzenia w Polsce. Jak ją badać, monitorować i poprawiać?*, red. J. Wilkin, Warszawa 2013.

³² Por. Z. J. Pietraś, *Decydowanie polityczne*, Warszawa 1998; *Decydowanie publiczne*, red. G. Rydlewski, Warszawa 2011.

(Analiza ról organizacyjnych)

Badania nad rolami zbliżone są do badań wizerunkowych, ale mogą dotyczyć zarówno rynku, jak i ustaleń wewnątrzorganizacyjnych jednej instytucji. W studiach międzynarodowych przez dekady popularna była analiza systemowa, pozwalająca na szczegółowy opis i wyjaśnienie relacji organizacyjnych różnych instytucji międzynarodowych i ponadnarodowych. Szczegółowe opracowanie funkcji, celów i zadań organizacyjnych było od początku jednym z priorytetów nauk o polityce i o zarządzaniu. W tym przypadku również dochodzi do uzupełniania się badań pozytywnych i normatywnych.

(Analiza otoczenia organizacji)

Popularna w naukach o zarządzaniu analiza SWOT zainspirowała rozmaite studia nad otoczeniem organizacji. W badaniach nad stosunkami międzynarodowymi analizuje się tzw. środowisko międzynarodowe, system międzynarodowy, bądź różne odmiany ładu instytucjonalnego, promowanego przez wybrane podmioty³³. Współcześnie każda organizacja jest zmuszona regularnie definiować swoje założenia w kontekście otaczających ją instytucji, trendów, wyzwań i zagrożeń. Analiza otoczenia organizacji to również twórcza rekonstrukcja powiązań instytucjonalnych: wewnętrznych i zewnętrznych. Jej celem może być zmiana organizacji, jej pozycji lub otoczenia (np. rynku lub interesariuszy). Może być punktem wyjścia dla analiz szczegółowych.

(Tworzenie informacji, przekazów specjalistycznych i baz wiedzy)

Oprócz wspomnianych powyżej metod zdobywania i analizy informacji badacze z obszaru studiów międzynarodowych tworzą w mediach liczne przekazy informacyjne w postaci komentarzy, briefingów, raportów, które rozpo-
wszechniają na wybranym rynku docelowym w celu zdobycia wpływu lub wsparcia dla swojej aktywności³⁴. W ten sposób powstają również ekspertyzy, publikacje na zamówienie, opinie, rekomendacje, strategie, wywiady, portfolio,

³³ Zob. K. Marzęda, *Proces globalizacji korporacyjnej*, Bydgoszcz-Warszawa-Lublin 2007.

³⁴ Por. T. Pawłuszko, *Bezpieczeństwo międzynarodowe w badaniach polskich think-tanks*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2014, vol. 2, s. 198-213.

czy artykuły w mediach drukowanych. Przekaz jest profilowany pod kątem konkretnego eksperta, aczkolwiek wielu zwykle wypowiada się w imieniu instytucji, którą reprezentują. Podobna sytuacja zachodzi w przypadku lobbingu oraz networkingu, których celem jest promocja określonej wiedzy i/lub rozwiązań politycznych, prawnych, ekonomicznych lub innych.

Podsumowanie

Dorobek studiów międzynarodowych nie był w Polsce szerzej kojarzony z tworzeniem wiedzy dla sektora publicznego i prywatnego. Jeszcze na początku XXI wieku była to raczej domena uważana za kwestię dziennikarskich dociekań. Obecnie jednak również w Polsce powstał rynek ośrodków eksperckich typu *think tank*, a także umocniły się międzynarodowe firmy konsultingowe, korzystające z badań nad politycznymi i ekonomicznymi aspektami stosunków międzynarodowych³⁵. Wiele firm o potencjale eksportowym zainwestowało w badania rynków zagranicznych i rozpoznanie globalnej sytuacji społeczno-ekonomicznej³⁶. Zagadnienia takie jak analiza rynku, potencjału instytucjonalnego, pozycji na świecie, trendów rozwoju, ról, czy wizerunku – stały się istotnym elementem tej dziedziny wiedzy. Kiedyś była ona zdominowana przez kwestie polityczno-militarne, obecnie niemal połowa tematów poruszanych w globalnych periodykach naukowych dotyczy międzynarodowych stosunków gospodarczych i bezpieczeństwa ekonomicznego. Wraz z epoką Internetu na znaczeniu zyskały kwestie pozyskiwania informacji oraz komunikacji międzynarodowej w różnych wymiarach. Podsumowując, wydaje się, że studia międzynarodowe mają coraz więcej do zaoferowania w realiach gospodarki globalnej. Potwierdza to również przykład wielu absolwentów tych studiów, pracujących w korporacjach transnarodowych i instytucjach europejskich. Dyscyplinie tej sprzyja coraz większa kompleksowość i interdyscyplinarność nauki jako takiej. W przyszłości można przewidzieć większą ekonomizację tej dziedziny

³⁵ Mowa o takich firmach jak McKinsey Global Institute, PwC, EY, Deloitte, czy Roland Berger.

³⁶ W Polsce tego typu działalność wspiera rządowa agencja PAIiZ.

wiedzy oraz pogłębienie zainteresowania psychologicznym wymiarem zachowań organizacyjnych w sferze publicznej i w biznesie. Dlatego możliwe jest uzasadnienie tezy, że badania nad polityką mogą mieć wpływ na procesy decyzyjne nie tylko w nauce, ale też w administracji i biznesie.

Bibliografia:

- Analiza danych zastanych*, red. Makowska M. Warszawa 2013.
- Avey P., Desch M., *What Do Policymakers Want From Us? Results of a Survey of Current and Former Senior National Security Decision Makers*, „International Studies Quarterly” 2014, vol. 58, s. 227-246.
- Berger P., Luckmann T., *Spoleczne tworzenie rzeczywistości*, Warszawa 1983.
- Boulding K., *General systems theory - the skeleton of science*, „Management Science” 1956, vol. 2, s. 197-208.
- Chmielewski P., *Homo agens. Instytucjonalizm w naukach społecznych*, Warszawa 2011.
- Decydowanie publiczne*, red. G. Rydlewski, Warszawa 2011.
- Gackowski T., *Metody badania wizerunku w mediach*, Warszawa 2009.
- Hay C., *Political Analysis. A Critical Introduction*, London & New York 2002.
- Jakość rządzenia w Polsce. Jak ją badać, monitorować i poprawiać?*, red. J. Wilkin, Warszawa 2013.
- Koźmiński A., Jemielniak D., *Zarządzanie wiedzą*, Warszawa 2008
- Kratochwil F., *On Acting and Knowing: How Pragmatism Can Advance International Relations Research and Methodology*, „International Organization” 2009, vol. 63, no. 4, s. 701-731.
- Marzęda K., *Proces globalizacji korporacyjnej*, Bydgoszcz-Warszawa-Lublin 2007.
- McGann J., *2015 Global Go To Think Tank Index Report*.
- Medvetz T., *Think tanks in America*, Chicago 2012.
- Mierzwa M., *Think tanki*, „Infos– BAS”, Warszawa 2011, nr 12.
- Mingers J., *System Topologies in the Light of Autopoiesis: a Reconceptualization of Boulding's Hierarchy, and a Typology of Self-referential Systems*, „Systems Research and Behavioral Science” 1997, t.14.
- Mintz A., DeRouen F., *Understanding Foreign Policy Decision-Making*, Cambridge 2012.

- Oakeshott M., *Wieża Babel i inne eseje*, Warszawa 1999.
- Palmer N., *The Study of International Relations in the United States: Perspectives of Half a Century*, „International Studies Quarterly” 1980, vol. 24, no. 3.
- Pawłuszko T., *Bezpieczeństwo międzynarodowe w badaniach polskich thinktanks*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2014, vol. 2.
- Pawłuszko T., *Kategoria systemu międzynarodowego w badaniach stosunków międzynarodowych*, Toruń 2014.
- Pietras Z. J., *Decydowanie polityczne*, Warszawa 1998.
- Popper K., *Droga do wiedzy. Domysły i refutacje*, Warszawa 1999.
- Rich A., *Think tanks, Public Policy and the Politics of Expertise*, Cambridge 2004.
- Tittenbrun J., *Kolonizacja nauki i świata przez kapitał. Teoria światów równoległych w wydaniu socjologii wiedzy*, Poznań 2014.
- Walker H., *Political Scientists and the War*, „The American Political Science Review” 1945, vol. 39, no. 3.
- Waltz K., *Struktura teorii stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2011.
- Wendt A., *Spoleczna teoria stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2008.
- Wirkus M., Lis A., *Zarządzanie projektami badawczo-rozwojowymi*, Warszawa 2012.
- Waever O., *The Sociology of a Not So International Discipline: American and European Developments in International Relations*, „International Organization” 1998, vol. 52, no. 4.
- Wyrozębski P., *Zarządzanie wiedzą projektową*, Warszawa 2014.
- Ziętara W., *Think tanks: na przykładzie USA i Polski*, Lublin 2010.

Nota o autorze:

Dr Tomasz Pawłuszko – Absolwent Uniwersytetu Jagiellońskiego i Uniwersytetu Warszawskiego. Obecnie zawodowo związany z Wydziałem Prawa, Administracji i Zarządzania Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, gdzie pracuje jako adiunkt.

Władze federalne Rosji wobec statusu obwodu kaliningradzkiego

Streszczenie

Przedstawiciele władz federalnych Rosji od 1991 roku podejmowali szereg działań na rzecz rozwoju obwodu kaliningradzkiego, jego statusu oraz umocnienia jego roli w stosunkach politycznych i gospodarczych Rosji z Unią Europejską oraz w basenie Morza Bałtyckiego. Ze względu na rolę obwodu, jaką pełni on dla Rosji, władze federalne wspierały wysiłki władz regionalnych przy zachowaniu ich autonomii. Obecnie stosunki wzajemne między centrum federalnym a obwodem kaliningradzkim mają dwojaki charakter. Z jednej strony, mamy do czynienia ze wzmocnieniem władzy centralnej i administracyjnym rozwiązywaniem pojawiających się problemów, z drugiej – brak jest u władz federalnych przemyślanej strategii rozwoju regionu.

Słowa kluczowe: Rosja, obwód kaliningradzki, polityka federalna, federalizm, enklawy.

Summary

Representatives of the federal authorities of Russia since 1991 undertook a series of actions for the development of the Kaliningrad region, its status and its role in strengthening political and economic relations between Russia and the European Union and the Baltic Sea. Due to the role of Kaliningrad, it plays on the Russian federal authorities to support the efforts of regional authorities, while maintaining their autonomy. Currently, the mutual relations between the federal center and the Kaliningrad region are twofold. On the one hand, we are dealing with the strengthening of the central government and administrative solving emerging problems, on the other - there is a lack of federal authorities thought-out development strategy of the region.

Key words: Russia, Kaliningrad Region, federal policy, federalism, enclaves.

Obwód kaliningradzki jest jednym z najbardziej jaskrawych przykładów tego, jak bardzo blisko są ze sobą związane kwestie wewnątrzpolityczne i z zakresu polityki zagranicznej. Głównie z przyczyn geograficznych oraz enklawowego położenia, wszystko co dotyczy wewnętrznych spraw obwodu kaliningradzkiego ma bardzo ważny aspekt międzynarodowy i odwrotnie, polityka zagraniczna Rosji, państw graniczących z obwodem i Unii Europejskiej bardzo istotnie wpływa na sytuację obwodu. Dlatego próbując nakreślić miejsce obwodu w polityce władz rosyjskich nie można oddzielać aspektu wewnętrznego od zagranicznego. Od początku lat 90. Rosja zdawała sobie sprawę, że priorytetowym zadaniem będzie nadanie obwodowi takiego statusu, który z jednej strony zapewni enklawie rozwój, ale z drugiej, nie doprowadzi do nadmiernego osłabienia więzi z macierzą.

Podstawowym paradygmatem władz rosyjskich było przekonanie, że obwód kaliningradzki jest nieodłączną częścią FR, a jego *status quo* powinien pozostać w niezmienionej postaci¹. Władze rosyjskie miały świadomość, że istnieją dwie strategie rozwiązania problemu obwodu. Jedną z nich jest decentralizacja oraz pewna autonomizacja stosunków między centrum a obwodem, drugą zaś reunifikacja, czyli odtworzenie bezpośredniej władzy Moskwy w obwodzie. Moskwa skłaniała się do tej drugiej opcji².

W kwestii kaliningradzkiej polityka władz rosyjskich niosła ze sobą podstawową sprzeczność, która wynikała z obawy o jedność terytorialną państwa, a także z ogólnej specyfiki politycznej tradycji Rosji, która niechętnie dopuszczała rzeczywistą autonomię regionów³. Okres rządów Władimira Putina podczas pierwszej kadencji charakteryzował się wzrostem tendencji centralistycznych, które przejawiały się w nasileniu kontroli państwa nad różnymi sektorami gospodarki i we wzroście autorytaryzmu w polityce⁴. Formalne

¹ G. Fedorov, A. Klemeshev, Y. Zverev, *Kaliningrad Oblast as a Region of Cooperation*, Kaliningrad 2004, s. 8.

² J. Biernat, K. Gmaj, M. Wokacz, *Nie tylko wizy. Obwód kaliningradzki a rozszerzenie UE*, Warszawa 2003, s. 14.

³ Tamże.

⁴ *Rosja 2004. Raport z transformacji*, red. K. Simonov, Warszawa 2005, s. 7.

i nieformalne ograniczenia znaczenia demokratycznych organów władzy, a zwłaszcza zniesienie wybieralności gubernatorów, faktycznie oznaczał rezygnację z federacyjnej budowy państwa, co w naturalny sposób wykluczało odrębność podmiotów federacji⁵. Do rozpadu ZSRR obwód kaliningradzki wyróżniał się na tle innych regionów Rosji:

- przesiedleńczym charakterem ludności;
- „garnizonowym” charakterem regionu;
- dominacją przemysłu rybnego⁶.

Cechy te, jakkolwiek konstytuujące w szczególny sposób tożsamość obwodu, nie były jednak ani najważniejszymi, ani właściwymi tylko dla obwodu kaliningradzkiego. Typowo napływowy charakter ludności posiada np. Południowy Sachalin, a wysoką koncentracją wojsk i rozwiniętym przemysłem rybnym charakteryzuje się również obwód murmański czy kraj przymorski⁷. To, co stanowi główny czynnik określający wyjątkową odrębność obwodu od pozostałych regionów Rosji, i co jest podstawowym uwarunkowaniem statusu obwodu, to jego geopolityczne położenie. Owe uwarunkowanie nie mogło nie zostać nie uwzględnione przez władzę centralną przy opracowywaniu odpowiedniej polityki wobec obwodu kaliningradzkiego⁸.

Przez cały okres „zimnej wojny” czynnik ten nie odgrywał aż tak istotnej roli. Obwód rozwijał się w składzie państwa związkowego, wchodząc razem z Litewską SRR, Łotewską SRR i Estońską SRR w Nadbałtycki Okręg Ekonomiczny⁹. Flota Bałtycka, która stacjonowała wtedy w obwodzie kaliningradzkim, leningradzkim i w republikach bałtyckich, wchodziła w skład

⁵ Tamże, s. 46-56.

⁶ J. Zwieriew, *Kaliningradskaja oblast Rossii w nowoj sistiemie gieopolitiezieskich koordinat*, [w:] *Etniczieskije i riegionalnyje konflikty w Jewrazii*, Moskwa 1997, s. 50.

⁷ W. W. Gawriłow, *Primorskij kraj kak samostojatielnyj uczisatnik mieżdunarodnych swiaziej*, „Moskowskij żurnał mieżdunarodnogo prawa” 1999, nr 1, s. 143.

⁸ A. P. Kliemieszew, J. M. Zwieriew, *Obispolzowanii zarubieźnogo opyta w rieszenii problem razwitiija kaliningradzskogo eksklawa*, „Riegionsotrudniciestwa” 2003, nr 3, s. 23.

⁹ Szerzej zob. W. L. Gierbow, M. B. Mazanowa, *Osobiennosti choziajstwa Pribaltijskogo ekonomiezieskogo rajona i problemi jego dalniejszego razwitiija*, Moskwa 1967.

Nadbałtyckiego Okręgu Wojskowego z siedzibą w Rydze¹⁰.

Mieszkańcy regionu nie czuli się oderwani od głównej części RFSRR, ponieważ istniał wolny tranzyt przez sąsiednie republiki, które traktowane były jako „ziemia radziecka”. W tym okresie w społecznej świadomości utrwaliły się określenia obwodu takie jak: „najbardziej na zachód wysunięta część ZSRR”, „zachodni garnizon”, czy swego rodzaju „ślepy zaułek” na drodze prowadzącej na Zachód. Stosunki z Polską sprowadzały się do symbolicznych przedsięwzięć typu: wymiana delegacji, spotkania na granicy¹¹. To, jak wygląda życie za granicą, oprócz władz i dokładnie wybieranych turystów poznać jedynie mogli członkowie załóg statków połowowych, naukowych i handlowych w czasie krótkich postojów w zagranicznych portach.

Odseparowanie obwodu kaliningradzkiego od pozostałej części Rosji spowodowało powstanie w nowych warunkach geopolitycznych istotnych utrudnień w funkcjonowaniu gospodarki regionu, ponieważ wiele problemów wewnętrznych, które do tej pory rozwiązywane były wyłącznie w ramach jednego państwa, otrzymało rangę problemu międzynarodowego¹². Jak zauważali Grzegorz Gromadzki i Andrzej Wilk: „Doszło do pewnego paradoksu. Z jednej strony nowa sytuacja polityczna w Europie doprowadziła do izolowania obwodu od macierzy, z drugiej zaś pozwoliła na kontakty ze światem zewnętrznym. Okazało się, że *casus* enklawy jest zarazem upośledzeniem, jak jego szansą”¹³. Zostały przerwane dotychczasowe związki handlowe z krajami bałtyckimi. Obwód przestał eksportować wydobywaną u siebie ropę naftową do przeróbki w rafinerii w Możejkach na Litwie czy Nowopołocka na Białorusi – jak było do tej pory – i został zmuszony dostarczać ją do Rosji. Ponad 80% zużywanej

¹⁰ W. I. Fielskow, W. I. Golikow, K. A. Kałasznikow, *Sowietskaja Armija w gody chołodnoj wojny (1945-1991)*, Tomsk 2004, s. 15.

¹¹ Szerzej na temat kontaktów polsko-kaliningradzkim przed 1990 rokiem zob. R. Anisiewicz, *Polska-Obwód Kaliningradzki. Powiązania transgraniczne przed 1990 rokiem*, Gdańsk-Pelplin 2012.

¹² A. P. Kliemiszew, *Transformacja eksklawności w usłowiach polityczeskiej globalizacji*, „Polis. Politiczeskije issledowanija” 2005, nr 4, s. 143-157.

¹³ G. Gromadzki, A. Wilk, *Przewyciężanie obcości: Kaliningrad jako rosyjska enklawa wewnątrz Unii Europejskiej*, „Borussia” 2000/2001, nr 23, s. 228.

energii elektrycznej region otrzymywał przez terytorium sąsiedniej Litwy¹⁴, co kwestię bezpieczeństwa energetycznego obwodu czyniło zależną od stanu stosunków rosyjsko-litewskich oraz rodzi szereg innych o charakterze ekonomicznym¹⁵. Jak zauważa Jurij Zwieriew – rzeczą najważniejszą nie były nawet problemy ekonomiczne, ale to, że mieszkańcy obwodu już w latach 1989-1991 uświadomili sobie, że region rzeczywiście jest enklawą Rosji, a wydarzenia w krajach sąsiednich, na razie jeszcze radzieckich, wpływają bezpośrednio na sytuację w samym regionie¹⁶. Należy przypomnieć, że te przemiany polityczne zbiegły się w czasie ze zjednoczeniem Niemiec, debatami w rosyjskiej prasie o utworzeniu Bałtyckiej Republiki Niemieckiej w celu przesiedlenia do niej większości Niemców radzieckich oraz oświadczeniami niektórych litewskich polityków i działaczy społecznych, że Kaliningrad to historycznie litewski Karaliaucias, a obwód kaliningradzki – Mała Litwa, kolebka litewskiej kultury¹⁷.

W sytuacji, kiedy obwód kaliningradzki po rozpadzie ZSRR, pozostając bez zmian w sensie geograficznym, zmienił swoje położenie geopolityczne, stało się jasne, że dotychczasowe rozwiązanie polityczne, które władze rosyjskie przypisały tej nadbałtyckiej enklawie, a więc „terytorium zamknięte”, będzie wymagało istotnej rewizji¹⁸. Jednak, jak się okazało, do Moskwy nie docierały informacje o problemach obwodu, który przy swoich wszystkich komplikacjach pozostawał regionem politycznie ustabilizowanym przez cały okres „pierestrojki” i nie dostarczał przesadnych kłopotów władzy centralnej. Dla Moskwy istotne znaczenie miał fakt, że przeważająca część kaliningradzkich

¹⁴ W. I. Potapow, W. I. Gniatiuk, *Energosbierieżenije w Kaliningradskoj oblasti – problemy i perspektivy realizacii*, „Energosbierieżenije” 2002 nr 3, http://tgv.khstu.ru/lib/artic/energy/2002/3/4/3_4.html.

¹⁵ J. M. Zwieriew, W. P. Żdanow, *Srawnitielnaja charakteristika urownija i dynamiki socialno-ekonomicznieskiego razwitija Kaliningradskoj oblasti i prigranicznoj tierritorij (Polsza, Litwa)*, [w:] *Riegiun sotrudnicziestwa. Wyp. 2 (27): Wniesznie uslowija riegiionalnogo razwitija*, red. A. P. Kliemiesziew, Kaliningrad 2004, s. 5-6.

¹⁶ J. Zwieriew, dz. cyt., s. 53.

¹⁷ O. Głazier, W. Kołosow, N. Pietrow, Ł. Smirniagin, A. Triejwisz, *Subiekty Fiedieracii: kakimi im byt?* „Polis. Politiczieskije isledowanija” 1991, nr 4, s. 156.

¹⁸ J. M. Zwieriew, *Osobyje socialno-ekonomiczieskie riegiiony: koncieptualnyj podchod i tipologizacija*, „Wiestnik rossijskiego gosudarstwiennogo uniwersitieta im. I. Kanta” 2010, nr 1, s. 36.

polityków, ale też i samych mieszkańców nie była zainteresowana odłączeniem się od Rosji. Amerykańscy naukowcy Honoré Catudal i Georgie Robinson, którzy zajmowali się sytuacją enklaw w okresie 1950-1980 w. skonstatowali, że rozwój enklawy zależy od trzech podmiotów: państw sąsiednich, państwa, którego częścią jest enklawa oraz od samej enklawy¹⁹. Z kolei Susanne Nies dodawała, że wszystkim enklawom właściwe są cztery grupy problemów, które powinny zostać uwzględnione przez władze rosyjskie podczas opracowywania koncepcji rozwoju enklawy oraz jej statusu, a związane są z dostępnością, sposobem rządzenia, gospodarką i specyfiką tożsamości (w porównaniu z krajem „macierzystym”)²⁰.

Dostęp

Kwestia dostępności do enklawy oraz ich komunikacja z państwem macierzystym stanowi istotne żywotne znaczenie dla każdej enklawy. Ten problem może być, i nierzadko jest, źródłem poważnych konfliktów. Wystarczy przypomnieć sytuację z tzw. „polskim korytarzem”, który przed II wojną światową oddzielał Prusy Wschodnie od pozostałej części. Również obecnie, w dobie kiedy granice w warunkach globalizacji stopniowo tracą swoje funkcje barierowe, problem dostępu z enklawy do oddalonej metropolii w dalszym ciągu stanowić może czynnik konfliktogenny.

Zapewnienie połączenia obwodu kaliningradzkiego z podstawową częścią Rosji oraz wypracowanie odpowiednich zasad przejazdu przez kraje sąsiednie poważnie skomplikowały w 2002 r. stosunki między Rosją i UE²¹.

¹⁹ H. Catudal, *The Exclave Problem of Western Europe*, Tuscaloosa 1979, s. 47-52; G. W. S. Robinson, *Exclaves*, „Annals of the Association of American Geographers” 1959, No. 49, s. 283-295; O. S. Skwarcow, *Osobiennosti prawowego statusa anklawnych tierritorij na primierie swobodnogo goroda Danciga 1918-1939 gg. i Kaliningradskoj oblasti 1991-2003*, [w:] *Problemy prawowo wiedenija*. Wypusk 1, Kaliningrad 2004, s. 25.

²⁰ S. Nies, *Kaliningrad – nie jedinstwiennyj anklaw*, „Pro et Contra” 2003, Vol. 8, No. 1, s. 95, 99.

²¹ Szerzej zob. E. Lefebvre, *Kaliningrad on the Net: World With Visa? Russians and Europeans confronted to the question of visa issuance*, „Strategames” 2003, No. 1, s. 13-26.

W 2004 r. doszły do tego problemy z tranzytem towarów. I chociaż zastosowano rozwiązania kompromisowe, żadna ze stron nie była z nich w pełni usatysfakcjonowana. Od 1 stycznia 2005 r. przejazd z obwodu w inne regiony Rosji nie jest możliwy bez paszportów, które na początku 2005 r. posiadało zaledwie 40 % obywateli²². Można stwierdzić, że w początkach obowiązywania nowych zasad przekraczania granicy zwiększyło się odizolowanie obwodu.

W ten sposób, enklawowe położenie obiektywnie wzmacnia zależność od krajów sąsiednich, od ich woli politycznej, interesów oraz przepisów, które dany kraj przyjął odnośnie swojego reżimu wizowego. W sytuacjach zaostrzenia stosunków może powstać pokusa „zagrania kartą enklawowości”²³ poprzez ograniczenie dostępu mieszkańców enklawy do właściwej części Rosji.

Problemem jest również kwestia dostępu do enklawy z terytorium krajów sąsiednich. Z jednej strony, wydaje się racjonalne zapewnić bezwizowy wjazd do enklawy obywatelom państw sąsiednich w celu przezwyciężenia ekonomicznej izolacji i budowania transgranicznych relacji, z drugiej – kraj macierzysty może obawiać się, że takie rozwiązanie osłabi możliwość kontroli dostępu do enklawy i doprowadzi do osłabienia związków z innymi regionami własnego państwa. Właśnie z tego powodu Duma Państwowa nawet nie podjęła się rozpatrzenia przygotowanego przez Dumę Kaliningradzką projektu wprowadzenia bezwizowego reżimu wjazdu do obwodu dla obywateli UE²⁴. Warunki, na jakich możliwy jest wjazd do enklawy stawia kraj macierzysty przed dylematem: rekompensować gospodarczą izolację za pomocą liberalnego reżimu wizowego czy kontrolować dostęp do enklawy, aby „przywiązać” ją do siebie.

Sposób rządzenia

Z punktu widzenia sposobu rządzenia kluczowe jest to, że w enklawach trudno jest oddzielić sferę polityki wewnętrznej od zewnętrznej, ponieważ wiele

²² A. P. Kliemieszew, J. M. Zwieriew, *Problemy anklawnych terytoriów*, [w:] *Region w ujęciach globalizacji*, red. A. P. Kliemieszew, Kaliningrad, 2004, s. 26-27.

²³ Tamże, s. 27.

²⁴ A. P. Kliemieszew, J. M. Zwieriew, dz. cyt., s. 27-28.

spraw wewnętrznych w nierozzerwalny sposób wiąże się z interesami krajów trzecich²⁵. Wskutek tego zwykły, w warunkach innych państw, podział kompetencji między centrum i regionami okazuje się niemożliwy do zastosowania w odniesieniu do enklaw. Logiczne w takim wypadku byłoby nadanie organom władzy enklawy dodatkowych pełnomocnictw (zwłaszcza w stosunkach z sąsiednimi państwami), ale kraj macierzysty, obawiając się odłączenia enklawy lub utraty kontroli nad nią, z zasady na to nie pozwala, a wszelkie próby domagania się dodatkowych uprawnień traktowane jest przez władze centralne jako działalność *quasi-separatystyczna*²⁶. Zdecydowanie częściej władza centralna wzmacnia swoją obecność w enklawach. Zrozumiała chęć – z punktu widzenia zapewnienia realizacji interesów w każdej części własnego państwa – kontrolowania sytuacji w możliwie szerokim zakresie może przerodzić się w drobiazgową opiekę i nadmierny biurokracizm, co w konsekwencji powoduje upolitycznienie spraw społecznych i gospodarczych²⁷. Jeżeli jeszcze pozostają regionalne organy władzy, to najczęściej dochodzi do dublowania się kompetencji i konfliktu między władzą regionalną a przedstawicielami władz centralnych w enklawie. Z kolei, jeśli władza centralna zdecyduje się przejąć większość uprawnień władczych w enklawie, to dojdzie do sytuacji, że państwo macierzyste, które zazwyczaj nie orientuje się w codziennych problemach enklawy, będzie zmuszone do podejmowania decyzji w sprawach, które w normalnych warunkach rozwiązuje merostwo lub inna władza wykonawcza w regionie. W konsekwencji, skutek nadmiernej biurokracji i rozbudowanych procedur może doprowadzić to do odstraszenia potencjalnych przedsiębiorców od inwestowania w enklawie. Dlatego konieczne jest znalezienie rozsądnej równowagi między samodzielnością enklawy a określonym nadzorem władz centralnych.

Wypracowanie przez władze centralne w Rosji odpowiedniej polityki wobec obwodu kaliningradzkiego i jego statusu było i nadal jest zadaniem jesz-

²⁵ S. Nies, *Kaliningrad...*, dz. cyt., s. 96, 99-100.

²⁶ K. Liuhto, *Politiczieskije riski w Rossiidlia inostrannyh inwiestorow*, „Baltijskij riegion” 2010, nr 2, s. 74.

²⁷ A. P. Kliemieszew, J. M. Zwieriew, dz. cyt., s. 28.

cze bardziej skomplikowanym, niż w odniesieniu do „zwyczajnych” regionów Rosji. Kiedy nastąpi konieczność prognozowania sytuacji w obwodzie, a od tego elementu zaczyna się budować każdą koncepcję polityczną, należy mieć świadomość, że będzie to w dużym stopniu obarczone ryzykiem. Nawet sam fakt powstania czy upadku enklaw, zazwyczaj nie jest wynikiem samodzielnej decyzji państwa, lecz niezależnych czynników międzynarodowych²⁸.

W enklawach przekształcających się z wojskowych w ekonomiczne konieczna jest szczególna kontrola nad wycofywaną bronią, gdyż istnieje niebezpieczeństwo dostania się jej w ręce terrorystów i separatystów. Bezpieczeństwu może również zagrozić nielegalna imigracja, która wynika najczęściej ze specyficznych właściwości gospodarczych regionu czy położenia geograficznego.

Gospodarka

Gospodarki terytoriów enklawowych charakteryzują się najczęściej niewielką liczbą ludności, stanowiąc niewystarczającą pojemność dla rynku wewnętrznego, co ogranicza rozwój przemysłu regionalnego. Produkowanie zaś na rynki kraju macierzystego jest dosyć skomplikowane ze względu na wysokie koszty transportu, opłaty celne oraz uciążliwe i czasochłonne procedury przy przekraczaniu granic. Zorientowanie się na współpracę z krajami sąsiednimi, oprócz obiektywnych trudności grozi dalszym osłabieniem ekonomicznych związków z państwem macierzystym, co może osłabić związki polityczne²⁹.

Sposobem rozwiązania problemów ekonomicznych enklawy może być

²⁸ Tradycja enklawowości obecnego obwodu kaliningradzkiego sięga pierwszej połowy XIII wieku, kiedy na ziemię Prusów przybył zakon niemiecki stając się swego rodzaju enklawą w okrążeniu polsko-litewskim. Następnie, po rozbiorach Polski, utworzony został szeroki korytarz między Prusami Wschodnimi a Brandenburgią, najpierw w składzie Prus, a później Imperium Niemieckiego. Po zakończeniu I wojny światowej Prusy Wschodnie ponownie stały się niemiecką enklawą, oddzieloną od kraju macierzystego terytorium Polski. W 1939 roku Polska została zajęta przez Niemcy i do 1945 roku znowu odbudowano lądową łączność Prus Wschodnich z pozostałą częścią Niemiec. Włączenie tego terytorium w 1945 roku w skład Związku Radzieckiego zapoczątkowało nową enklawowość – najpierw jako enklawa RFSRR w składzie jednego państwa, do 1991 roku – jako radziecka enklawa, oddzielona od pozostałej części Rosji przez Litwę, a po rozpadzie ZSRR – jako enklawa Federacji Rosyjskiej.

²⁹ S. Nies, *Kaliningrad...*, dz. cyt., s. 96-97.

nadanie jej statusu Wolnej (Specjalnej) Strefy Ekonomicznej lub wprowadzenie innych specjalnych mechanizmów. Przy czym, państwo macierzyste powinno pozostawić sobie prawo do kontroli owej strefy, głównie w celu niedopuszczenia do wykorzystywania specjalnych udogodnień produkcyjnych poprzez pozorowanie regionalnej produkcji (np. montaż zamiast produkcji). Uzależnienie sytuacji enklawy od otoczenia międzynarodowego, które jest nieprzewidywalne³⁰ utrudnia określanie długotrwałych prognoz ekonomicznych, na których opierać się musi każda inwestycja w gospodarkę. W rezultacie, zamiast dużych inwestorów, enklawy przyciągają tzw. „mrówki”, które kusi różnica cen między ceną w enklawie a ceną w państwie sąsiednim. Takie rozwiązanie mimo, iż czasowo podnosi poziom życia, to nie jest podstawą rozwoju gospodarczego.

Specyfika tożsamości

Enklawowe położenie wpływa również na tożsamość mieszkańców regionu, która w dużym stopniu uzależniona jest od cech demograficznych³¹. Na przykład, ludność obwodu kaliningradzkiego stanowią przesiedleńcy z różnych części Rosji, ale też z Białorusi i Ukrainy. Istotne zmiany w strukturze socjokulturowej wnieśli imigranci, którzy zaczęli przybywać do obwodu w latach 90., przede wszystkim z Kazachstanu, Uzbekistanu i Azerbejdżanu. Zdaniem niektórych badaczy, migracje te w znacznym stopniu odbiły się negatywnie na spójności tożsamości regionalnej obwodu³².

Enklawy mogą być interesującym miejscem do osiedlenia się z kilku powodów. W przypadku Kaliningradu głównym magnesem przyciągającym imigrantów jest bliskość geograficzna do krajów zachodnich i UE, które kojarzą się ludziom z Dalekiego Wschodu ze stabilnością i dobrobytem. Oddalenie

³⁰ O prognozowaniu w stosunkach międzynarodowych zob. M. J. Zielienkow, *Politologija dlja juristow*, Moskwa 2003, s. 142-174.

³¹ W. A. Aczkasow, *Etniczieskaja i riegionalnaja idientycznost w rossijskom polie politiki*, „Politichieskaja ekspertiza: Politeks” 2005, nr 1, s. 68-82.

³² Zob. J. W. Kos, tj. aszow, *Zastielienije Kaliningradskoj oblasti poslie wtorej mirowoj wojny*, [w:] *Gumanitarnaja nauka w rossii: sorosowskije laurieaty: Istorija. Archieologija. Kulturnaja antropologija i etnografija*, red. A. R. Wjatkin, S. A. Iwanow, Moskwa 1996, s. 82-88.

enklawy od kraju macierzystego wraz z cechami właściwymi samej enklawie mogą doprowadzić do formowania się własnej tożsamości³³. Przy braku zainteresowania ze strony macierzy może dojść do osłabienia więzi społecznych między enklawą a państwem właściwym i prowadzić do powstawania nastrojów separatystycznych. Z drugiej jednak strony, świadomość własnej odrębności, wyjątkowości może stać się dodatkowym czynnikiem przyspieszającym rozwój społeczno-gospodarczy enklawy³⁴.

Instytucjonalizacja obwodu jako podmiotu FR odbywała się w obliczu sprzecznych interesów między regionem a władzami federalnymi. Z jednej strony, nowa sytuacja geopolityczna obiektywnie wymagała maksymalnego wzmacniania związków bałtyckiej prowincji z Rosją. Miejscowe władze twierdziły, że obwód kaliningradzki jest nieodłączną częścią FR i tak pozostanie na zawsze³⁵. Przy tym polityka federalnego centrum wywoływała niezadowolenie, poprzez próby decydowania o rozwoju społeczno-ekonomicznego tego podmiotu. Największą liczbę konfliktów wywołał projekt utworzenia Wolnej Strefy Ekonomicznej. Warto dodać, że w okresie 1991-1998, władze centralne wydały aż 15 aktów regulujących różne sfery życia. A. Sergounin uważa, że żaden inny podmiot Rosji „nie może się pochwalić takim zainteresowaniem Moskwy”³⁶.

Pierwsza z ważniejszych koncepcji rozwoju obwodu kaliningradzkiego, uwzględniająca oderwanie geograficzne od interioru, powstała na początku lat 90. i zakładała jego ekonomiczną samodzielność. Jej realizacja okazała się niemożliwa, ponieważ wewnętrzne źródła zasilania inwestycyjnego okazały się

³³ A. W. Alimpiejewa, *Socialnaja idienticnost kaliningradciw w socialnom i gieopolitiezskom kontiektie*, „Pskowskij riegiologiezieskij żurnal” 2009, nr 7, s. 36-47.

³⁴ Zob. N. W. Andriejczuk, Ł. M. Gawrilina, *Tieorietiko-mietodologiezieskije osnowanija issliedowanija riegiionalnoj subkultury anklawnogotipa*, [w:] *Modiel irassużdienij – 1: Łogika i argumentacija*, red. W. N. Briuszinkina, Kaliningrad 2007, s. 268-288.

³⁵ S. Ginzburg, *Stiereotipy mieznacionalnych otnoszenij*, „Wołontier” janwar 2004, s. 27-31.

³⁶ A. Sergounin, *EU Enlargement and Kaliningrad: The Russian Perspective*, [w:] L. D. Fairlie, A. Sergounin, *Are Borders Barriers? EU Enlargement and the Russian Region of Kaliningrad*, Kauhava 2001, s. 163.

wysoce niewystarczające na to, aby zreformować kaliningradzką gospodarkę³⁷.

Kolejny projekt naprawy gospodarki kaliningradzkiej, stworzenie w ramach obwodu wolnej strefy ekonomicznej, był przeciwieństwem pierwszej koncepcji. Zakładał on bowiem otwarcie obwodu dla zagranicznych inwestorów, przyciąganie ich poprzez dogodny system podatkowy, zniesienie ceł, swobodny wywóz wypracowanych zysków. Głównym orędownikiem powyższej koncepcji był Jurij Matoczkin, do 1996 r. szef administracji obwodu. Głównym jego argumentem za powołaniem wolnej strefy była teza, że zapewnienie specjalnych ulg celnych i podatkowych w obwodzie nie jest przywilejem, ale rekompensatą za wyższe niż w innych regionach FR koszty produkcji³⁸.

Sama idea utworzenia w obwodzie kaliningradzkim Wolnej Strefy Ekonomicznej (WSE) powstała w 1998 r. Pierwszym z rosyjskich autorów, który ją wysunął, był W. Chodaczek, który zaproponował stworzenie w obwodzie „specjalnych stref ekonomicznych” z ewentualną ich lokalizacją w okręgach Jantarnyj-Primorsk i Pionierskij-Zielenogradsk. Nieco później w rosyjskiej prasie pojawiły się publikacje członka rady nadzorczej Deutsche Bank (RFN) W. Christiansa, który zasugerował utworzenie tzw. „kaliningradzkiej strefy przemysłowej” ze specjalnymi inwestycyjnymi i ulgami podatkowymi dla firm z RFN, a w późniejszym okresie, także innych państw³⁹.

Kaliningradzka strefa była jedną z wielu inicjatyw regionalnych tego rodzaju, które pojawiły się w Rosji i ZSRR na przełomie lat 80. i 90. Strefy, z jednej strony, zwracały się ku rozwiązaniom rynkowym w przeciwieństwie do wciąż obowiązującego centralizmu gospodarczego, a z drugiej, pokazywały ambicje władz regionalnych, które starały się walczyć w pewien sposób z narastającym kryzysem ekonomicznym. Stworzona w tych warunkach koncepcja

³⁷ G. Fiedorow, *Możliwe warianty rozwoju społeczno-ekonomicznego Obwodu Kaliningradzkiego*, „Przegląd Zachodni” 1993, nr 3, s. 25-30.

³⁸ J. Matoczkin, *Na izłomije*, Kaliningrad 1999, s. 12-17.

³⁹ J. M. Zwieriew, *Mechanizm SEZ-OEZ kak instrument regionalnoj politiki*, [w:] *Uprawlenie regionalnym razwitiem. Gosudarstwiennoje riegulirovanije ekonomiki, osnovy regionalnoj politiki i socialno-ekonomiczieskoje razwitiye Kaliningradskoj oblasti*, red. G. M. Fiedorow, Kaliningrad 1999, s. 92.

strefy wolnego przedsiębiorstwa (SWP), stopniowo zaczęła być traktowana jako strategiczny kierunek rozwoju obwodu kaliningradzkiego.

Rezultatem tych zabiegów było utworzenie w czerwcu 1991 r. WSE. Przepisy prawne WSE znacznie odbiegały od obowiązujących na pozostałych terytoriach FR⁴⁰, zawierały elementy decentralizacyjne, jak i dużą swobodę w działaniu zagranicznych podmiotów gospodarczych⁴¹. Ulgi celne, przywileje dla zagranicznych inwestorów, zmniejszenie ograniczeń w wywozie zysków dewizowych to niektóre cechy WSE. Jak zauważa T. Palmowski, zakładano, że dzięki otwarciu na świat uda się obwodowi przełamać izolację ekonomiczną i rozwiązać istniejące problemy rozwoju regionalnego poprzez napływ zagranicznego kapitału, wiązano nadzieje na ożywienie kontaktów gospodarczych obwodu z zagranicą⁴². Zdaniem G. Fiedorowa i T. Gariejewa, powodem braku spodziewanych rezultatów był fakt, iż ustanowienie WSE nie uzyskało należytego odzwierciedlenia w sferze prawa niższego rzędu⁴³.

Niewielkie do tej pory doświadczenie w funkcjonowaniu wolnych stref ekonomicznych (w Rosji, do 1991 r. funkcjonowało 15 podmiotów terytorialno-administracyjnych, które otrzymały status WSE) wywołało krytykę specjalistów⁴⁴. Podkreślano istnienie zagrożeń dla ekonomicznej jedności państwa⁴⁵, twierdzono, że region odizolowany od kompleksu państwowego może stworzyć

⁴⁰ O.A. Sajaczkowski, *Regulacja prawna wolnych stref ekonomicznych (na przykładzie WSE „Jantar” w obwodzie kaliningradzkim)*, [w:] *Ustrój prawny Obwodu Kaliningradzkiego*, red. A. Sylwestrzak, Gdańsk 1994, s. 43.

⁴¹ Tamże, s. 44-45.

⁴² T. Palmowski, *Obwód kaliningradzki wobec przemian w Europie Bałtyckiej*, [w:] *Problematyka geopolityczna Europy Środkowej i Wschodniej*, red. J. Kitowski, Rzeszów 1999, s. 96.

⁴³ G. Fiedorow, T. Gariejew, *Plusy i minusy rieżima Osoboj ekonomiezskoj zony*, „Kosmopolis” 2005, nr 3, s. 82.

⁴⁴ W. F. Zacharow, *K woprosu o pierspektiwach razwitija Kaliningradskoj oblasti*, [w:] *Rieionalnyje aspekty formirowanija rynocznych motywacionnych miechanizmw*, Kaliningrad 1996, s. 25-29.

⁴⁵ O. D. Isakow, *Ekonomiezskaja intiegracija Kaliningradskoj oblasti*, [w:] *Rieionalnyje aspekty...*, dz. cyt., s. 33.

podatny grunt dla pojawienia się tendencji separatystycznych⁴⁶. Rząd Jegora Gajdara wstrzymał powzięte już kroki w kierunku tworzenia nowych wolnych stref ekonomicznych, a działalność już istniejących zostały zablokowane prawnie. W tych warunkach, władze obwodu wzmocniły swoje wysiłki zmierzające jednak do zrealizowania tych rozwiązań.

Po dwóch latach zabiegów, w grudniu 1993 roku Prezydent FR uchwalił dekret, który pozwolił częściowo realizować plany SEZ, które do tej pory były martwym prawem. Obwód został uznany za wolną strefę ekonomiczną. Jednak już w 6 marca 1995 roku dekretem Prezydenta FR nr 244⁴⁷ zniesiono ulgi podatkowe, które sprawiały wcześniej, że obwód kaliningradzki był atrakcyjnym polem dla inwestycji zagranicznych. Wydarzenie to, co ciekawe, zbiegło się z opublikowaniem badań socjologicznych, wskazujących na wzrost nastrojów separatystycznych w obwodzie do poziomu 20 %⁴⁸. Elita polityczna regionu dążyła do przekonania władz rosyjskich, aby przywrócono poprzednie rozwiązania prawne, a czynili to dwukierunkowo: lobbując za powrotem zapisów o WSE, a także, w trakcie przygotowań dwustronnej umowy z Federacją⁴⁹.

Przy okazji tego wydarzenia uwidoczniła się charakterystyczna cecha tego okresu, a mianowicie, wspomniana już stosunkowo duża samodzielność podmiotów Federacji Rosyjskiej. W odpowiedzi, szef Administracji Obwodu J. Matoczkin i przewodniczący Dumy Obwodowej Walerij Ustiugow wydali wspólne oświadczenie, w którym stwierdzili, że prezydencki dekret przekreśla przyjęte wcześniej inne dwa dekrety i uchwałę Rady Federacji, które gwarantowały dla całego regionu 10-letni okres ulg celnych. W oświadczeniu znalazła się również następująca ocena działań władz rosyjskich: „Administracja Obwo-

⁴⁶ W. Abramow, *Politiko-prawowoje razwitiye Kaliningradskoj oblasti: problemy po-luankława*, „Konstitucionnoje prawo: wostocznoj ewropieskoje obozrieniye” 1999, nr 3, s. 194.

⁴⁷ *Ukaz Priezidenta RF N 244 ot 6 marta 1995 „O priznaniu tratiwszimisiu i ob. ot-mienierieszenij priezidenta RF w czaszki priedostawlenij tamoziennych lgot”*, [w:] A. Chłopieckij, *Kaliningrad kak zona swobody: Wzgliadiznutri*, Kaliningrad 2000, s. 18.

⁴⁸ O. Soboliew, *Rieionalnyj sieparatyzm wozmoznaja dalniejszego razwitiya Kalinin-gradskoj oblasti*, „Włast” 2006, nr 10, s. 68.

⁴⁹ W. Abramow, dz. cyt., s. 193.

du i Duma Obwodowa wyraża kategorię sprzeciw wobec takich praktyk, a zniesienie ulg celnych dla regionu uważa za przykry błąd i rezultat niespójnych działań aparatu prezydenta i rządu FR”⁵⁰.

15 listopada 1995 r. Duma Państwowa przyjęła ustawę „O specjalnej strefie ekonomicznej w obwodzie kaliningradzkim”⁵¹, która weszła w życie w 22 styczniu 1996 r. po podpisaniu jej przez prezydenta B. Jelcyna. Władze rosyjskie, biorąc pod uwagę powyższe uwagi i zastrzeżenia władz kaliningradzkich doprowadziły do podpisania 12 stycznia 1996 roku przez B. Jelcyna - prezydenta FR i Wiktora Czernomyrdina - premiera FR oraz J. Matoczkiną - szefa Administracji Obwodu Kaliningradzkiego i W. Ustiugowa - przewodniczącego Dumy Obwodowej, *Umowy rozgraniczającej pełnomocnictwa między organa władzy państwowej Federacji Rosyjskiej a władzy obwodu kaliningradzkiego*⁵². Motywując podpisanie tego dokumentu, podkreślono szczególne położenie geograficzne tego regionu oraz jego znaczenie dla interesów narodowych Rosji. Umowa zwalniała z opłat celnych „towary wyprodukowane w wolnej strefie”, „wywożone do innych państw”, „towary przywożone z innych państw”, „towary wyprodukowane w wolnej strefie i wywiezione do pozostałej części obszaru celnego Federacji Rosyjskiej” (art. 2 Umowy). Umowa przewidywała, że towar uznaje się za wyprodukowany w obwodzie, jeśli co najmniej w 30% doszło do jego przetworzenia na terytorium Obwodu (w wypadku przetwórstwa) i wymóg 15% przetworzenia dla produktów rtv i agd (art. 3 Umowy).

Ustawa nie przewidywała na terenie obwodu odmiennych od obowiązujących w Rosji ulg podatkowych. Zdaniem W. Abramowa, ustawa z 1996 r. powołująca SSE w rzeczywistości była powrotem do sytuacji z lat 1993-1994,

⁵⁰ „Kaliningradskaja Prawda” 11.03.1995.

⁵¹ *Fiederalnyj Zakon „Ob Osoboj ekonomiezskoj zonie w Kaliningradsko joblasti” Nr 13-FZ, Prinjat gosudarstwiennoj Dumoj 15 nojabrja 1995 goda, Odobrien sowietom Fiedieracii 5 janwarja 1996 goda*, <http://www.kaliningrad-rda.org/development/download/sez.doc> (dostęp: 16.06.2016).

⁵² *Dogowor ot 12 janwarja 1996 goda o rozgraniczenii przedmiotow wiedenija i polnomoczij miezdu organami gosudarstwiennoj vlasti Rossijskoj Fiedieracii i organami gosudarstwiennoj vlasti Kaliningradsko joblasti*, http://constitution.garant.ru/DOC_66902.htm, opublikowano w „RossijskaGazeta” 31.01.1996.

gdzie jedyną jej wartością można było uznać zniesienie opłat celnych. Pozostałe przepisy nie zostały odzwierciedlone w aktach wykonawczych⁵³.

W celu usprawnienia istniejących mechanizmów w kaliningradzkiej SSE, rząd FR przyjął na posiedzeniu w dniu 29 września 1997 r. „Celowy Federalny Program Rozwoju Specjalnej Strefy Ekonomicznej w Obwodzie Kaliningradzkim na lata 1998-2005”⁵⁴. W tym dokumencie rząd federalny podkreślił geopolityczne znaczenie enklawy, a nie jej potencjał ekonomiczny: „W obwodzie kaliningradzkim - napisano w dokumencie - rozlokowane są główne siły Floty Bałtyckiej Rosji (...). Ich rola jako środka powstrzymywania wojskowego wzrosła w warunkach rozszerzenia bloku NATO. Położenie geopolityczne obwodu pod wieloma względami określa interesy strategiczne Rosji w regionie”⁵⁵.

Rząd rosyjski uznał, że obecna sytuacja obwodu nie sprzyja realizacji wskazanych interesów. Trudności ekonomiczne, właściwe całemu krajowi, wzmagaly się w tym wypadku z odosobnionym położeniem regionu oraz jego poważną zależnością od polityki energetycznej i transportowej państw sąsiednich. Uznano, że obwód potrzebuje pomocy finansowej ze źródeł federalnych⁵⁶. Jednym z politycznych aspektów podniesionych w tym dokumencie, było wskazanie, na rzekome zagrożenie dla obwodu ze strony polityki USA i Rady Europy (RE). Zauważono, wskazując na USA i RE, że „za granicą zaktywizowały się określone siły polityczne, które poddają w wątpliwość status obwodu kaliningradzkiego jako podmiotu FR. Udało im się już przeprowadzić szereg akcji międzynarodowych, mających na celu podważenie wewnętrznej integralności Federacji. Siły te snują domysły na temat historii tego regionu, starają się skorzystać z powstałej w wyniku kryzysu społeczno-ekonomicznego sytuacji

⁵³ W. Abramow, *Politiko-prawowojerazwitiye...*, dz. cyt., s. 194.

⁵⁴ *Postanowlenije Prawitielstwo RF 29 sien, tj.abrja 1997 g. N 1259 „O Fiederalnoj Cielowej Programmie Razwitija Osoboj Ekonomiczieskoj Zony w Kaliningradskoj oblasti na 1998-2005 gody”*, http://www.innovbusiness.ru/pravo/DocumShow_DocumID_53357.html (dostęp: 16.06.2016).

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ Tamże.

niezadowolenia w obwodzie, podgrzewają poglądy separatystyczne”⁵⁷.

Mimo przyjętych założeń wszechstronnego rozwoju gospodarczego obwodu problemy jednak pozostały. Dlatego w obliczu zbliżającego się rozszerzenia UE o Polskę i Litwę, jak również z uwagi na różnice w poziomach rozwoju gospodarczego i społecznego Obwodu w porównaniu do innych państw regionu, rząd FR opracował kolejny specjalny program mający na celu wyrównanie tych dysproporcji tego najdalej na zachód wysuniętego regionu Rosji do sytuacji, kiedy znajdzie się on wewnątrz homogenicznego organizmu UE⁵⁸.

Przed 2000 r., polityka Moskwy wobec obwodu rozwijała się w ogólnym kontekście „peryferyjnego paradygmatu”⁵⁹, natomiast wraz z wyborem W. Putina, sytuacja uległa zmianie i obszar ten zyskał większe zainteresowanie ze strony władz centralnych. Polityka Moskwy wobec obwodu realizowana była od tego momentu w dwóch kierunkach. Pierwszym celem było zapewnienie biurokratycznej, scentralizowanej więzi między Moskwą a Kaliningradem. Pierwszym krokiem tego kursu był wybór na gubernatora faworyzowanego przez Moskwę W. Jegorowa, który zastąpił L. Gorbienkę⁶⁰. Również wybór A. Stiepanowa na pełnomocnego przedstawiciela Prezydenta w Północno-Zachodnim Okręgu FR oznaczał, że półenklawa będzie pod stałą kontrolą W. Putina. Mianowanie G. Boosa na gubernatora obwodu kaliningradzkiego, uznane zostało jako wyraz dążenia Moskwy do utrzymania i wzmocnienia kontroli Centrum nad obwodem, co jest zgodne z ogólną tendencją przemian administracyjnych w Rosji.

Z kolei drugi kierunek polegał na rozwiązywaniu rzeczywistych problemów obwodu kaliningradzkiego. W tym celu w marcu 2001 r., rząd rosyjski

⁵⁷ Tamże.

⁵⁸ G. M. Fiedorow, T. R. Gariejew, A. P. Kliemieszew, *Rossijskij eksklaw w baltijskom ekonomicznym prostranstwie*, [w:] *Baltijskij region kak poljus ekonomiczeskoj integracji Siewiero-Zapada Rossijskoj Fiedieracii i Jewropieskogosojuza*, red. W. P. Gutnik, A. P. Kliemieszew, Kaliningrad 2005, s. 352-355.

⁵⁹ I. Oldberg, *Kaliningrad: Russian Exclave, European Enclave*, Stockholm 2001, s. 26-28.

⁶⁰ A. Moshes, *Kaliningrad: Challenges between Russia in Europe*, [w:] *Prospects and Risks Beyond EU Enlargement. Eastern Europe: Challenges of a Pan-European Policy*, red. I. Kempe, Leverkusen 2003, s. 184.

przyjął Federalną Koncepcję Społeczno-Ekonomicznej Polityki wobec Kaliningradu, skierowaną na utworzenie warunków umożliwiających rozwój regionu. W październiku, gabinet przyjął Federalny Program Rozwoju Obwodu Kaliningradzkiego do 2010 r., który został podpisany przez premiera M. Kasjanowa 7 grudnia 2001 r. Program ten przewidywał wzrost dochodów ludności, głównie dzięki przydzieleniu 93 miliardów rubli (3 mld euro) na okres 9 lat, w celu realizacji 60 projektów inwestycyjnych i 93 programów niekomercyjnych⁶¹.

Obwód kaliningradzki od 1991 r. wykazuje unikatowe cechy na tle innych podmiotów tego kraju⁶². Nie miało to jednak przełożenia na jasną i długofalową politykę federalnego centrum w Moskwie wobec tego regionu⁶³. Za prezydentury B. Jelcyna problemy obwodu były najpierw postrzegane przez pryzmat priorytetów polityki wojskowej, której realizacja okazała się niemożliwa z powodu utraty pozycji supermocarstwa przez Rosję⁶⁴. Również wdrażanie koncepcji wolnych stref ekonomicznych tylko w niewielkim stopniu zneutralizowało skutki kryzysu gospodarczego w regionie. W tym okresie w podejściu Moskwy do obwodu ścierały się dwie koncepcje: wg pierwszej obwód miał spełniać funkcje wysuniętej, silnej bazy wojskowej w Europie Środkowej, z kolei druga, widziała enklawę w roli gospodarczego przyczółka Rosji. Sprzeczne poglądy w Moskwie i ograniczone środki na pełną realizację tych pomysłów doprowadziły do znacznego usamodzielnienia się władz obwodu.

⁶¹ *Postanowlenije ot 7 diekabria 2001, Nr 866, O Fiedieralnoj cieliewoj programmie razwitija Kaliningradskoj oblasti na pieriod do 2010*, Prawicielstwo Rossijskoj Fiedieracii, Moskwa 2001.

⁶² A. Karpenko, *Regionalization and Identity: The Subjectivity of Kaliningrad*, „Unisci Discussion Papers” 2006, No 10, s. 279.

⁶³ M. A. Piotrowski, *Obwód kaliningradzki: laboratorium współpracy czy pole konfliktu?*, *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej*, red. B. Wizimirska, Warszawa 2002, s. 398.

⁶⁴ Zob. J. Żołotowski, *Procesy społeczno-polityczne. Od Lenina do Putina*, [w:] *Rosja XX wiek. Od utopii komunistycznej do rzeczywistości globalistycznej*, Kraków 2004, s. 139-170; K. Iwańczuk, *Geopolityczna pozycja Federacji Rosyjskiej*, [w:] *Federacja Rosyjska w stosunkach międzynarodowych*, red. A. Czarnocki, I. Topolski, Lublin 2006, s. 75-83.

Bibliografia:

- Abramow W., *Politiko-prawowoje razwitiye Kaliningradskoj oblasti: problemy polu-ankława*, „Konstitucionnoje prawo: wostocznoj ewropieskoje obozrienije” 1999, nr 3.
- Aczkasow W. A., *Etniczieskaja i riegionalnaja idienticznost w rossijskom polie politiki*, „Politiczieskaja ekspertiza: Politeks” 2005, nr 1.
- Alimpijewa A. W., *Socialnaja idienticznost kaliningradciew w socialnom i gieopoliticheskom kontiektie*, „Pskowskij riegionologiczieskij żurnal” 2009, nr 7.
- Andriejczuk N. W., Gawrilina Ł. M., *Tieoretiko-mietodologiczieskie osnovanija issliedowanija riegionalnoj subkultury anklawnogotipa*, [w:] *Modiel irassużdienij – 1: Łogika i argumentacija*, red. W. N. Briuszinkina, Kaliningrad 2007.
- Anisiewicz R., *Polska-Obwód Kaliningradzki. Powiązania transgraniczne przed 1990 rokiem*, Gdańsk-Pelplin 2012.
- Biernat J., Gmaj K., Wokacz M., *Nie tylko wizy. Obwód kaliningradzki a rozszerzenie UE*, Warszawa 2003.
- Catudal H., *The Exclave Problem of Western Europe*, Tuscaloosa 1979.
- Dogoworot 12 janwaria 1996 goda o rozgraniczenii przedmiotow wiedenija i polnomoczij mieżduorganami gosudarstwiennoj własti Rossijskoj Fiedieracii i organami gosudarstwiennoj własti Kaliningradskoj oblasti*, http://constitution.garant.ru/DOC_66902.htm.
- Fedorow G., Klemeshev A., Zverev Y., *Kaliningrad Oblast as a Region of Co-operation*, Kaliningrad 2004.
- Fiedieralnyj Zakon „Ob Osoboj ekonomiczieskoj zonie w Kaliningradskoj oblasti” Nr 13-FZ, Prinjat gosudarstwiennoj Dumoj 15 nojabrja 1995 goda, Od obrien sowietom Fiedieracii 5 janwarja 1996 goda*
- Fiedorow G., Gariejew T., *Pliusy i minusy rieżima Osoboj ekonomiczieskoj zony*, „Kosmopolis” 2005, nr 3.
- Fiedorow G., *Możliwe warianty rozwoju społeczno-ekonomicznego Obwodu Kaliningradzkiego*, „Przegląd Zachodni” 1993, nr 3.
- Fiedorow G. M., Gariejew T. R., Kliemiesziew A. P., *Rossijskij eksklaw w baltijskom ekonomiczieskom prostranstwie*, [w:] *Baltijskij region kak poljus ekonomiczieskoj integracji Siewiero-Zapada Rossijskoj Fiedieracii i Jewropieskiego sojuza*, red. W. P. Gutnik, A. P. Kliemiesziew, Kaliningrad 2005.
- Fielskow W. I., Golikow W. I., Kałasznikow K. A., *Sowietskaja Armija w gody chołodnoej wojny (1945-1991)*, Tomsk 2004.

- Gawriłow W. W., *Primorskij kraj kak samostojatelnyj uczisatnik mieżdunarodnych swiaziej*, „Moskowskij żurnal mieżdunarodnogo prawa” 1999, nr 1.
- Ginzburg S., *Stiereotypy mieznacionalnych odnoszenij*, „Wołontier” janwar 2004.
- Głazier O., Kołosow W., Pietrow N., Smirniagin Ł., Triejwisz A., *Subiekty Fiedieracii: kakimi im byt?*, „Polis. Politiczeskije isliedowanija” 1991, nr 4.
- Gromadzki G., Wilk A., *Przewycieżanie obcości: Kaliningrad jako rosyjska enklawa wewnątrz Unii Europejskiej*, „Borussia” 2000/2001, nr 23.
- Iwańczuk K., *Geopolityczna pozycja Federacji Rosyjskiej*, [w:] *Federacja Rosyjska w stosunkach międzynarodowych*, red. A. Czarnocki, I. Topolski, Lublin 2006.
- Karpenko A., *Regionalization and Identity: The Subjectivity of Kaliningrad*, „Unisci Discussion Papers” 2006, No 10.
- Kliemieszew A. P., *Transformacja eksklawności w usłowijach politiczeskoj globalizacji*, „Polis. Politiczeskije issliedowanija” 2005, nr 4.
- Kliemieszew A. P., Zwieriew J. M., *Problemy anklawnych tierritorij*, [w:] *Riegiön w usłowijach globalizacji*, red. A.P. Kliemieszew, Kaliningrad, 2004.
- Kliemieszew A. P., Zwieriew J. M., *Ob ispolzowanii zarubieżnogo opyta w rieszenii problem razwitija kaliningradskogo eksklawa*, „Riegiön sotrudnicziestwa” 2003, nr 3.
- Kos J. W., *Zasielienije Kaliningradskoj oblasti poslie wtoroj mirowoj wojny*, [w:] *Gumanitarnaja nauka w rossii: sorosowskije laurieaty: Istorija. Archieologija. Kulturnaja antropologija i etnografija*, red. A. R. Wjatkin, S. A. Iwanow, Moskwa 1996.
- Lefebvre E., *Kaliningrad on the Net: World With Visa? Russians and Europeans confronted to the question of visa issuance*, „Strategames” 2003, No. 1.
- Liuhto K., *Politiczeskije riski w Rossiidlia inostrannyh inwiestorow*, „Baltijskij riegiön” 2010, nr 2.
- Matoczkin J., *Na izłomije*, Kaliningrad 1999.
- Moshes A., *Kaliningrad: Challenegs between Russia in Europe*, [w:] *Prospects and Risks Beyond EU Enlargement. Eastern Europe: Challenges of a Pan-European Policy*, red. I. Kempe, Leverkusen 2003.
- Nies S., *Kaliningrad – nie jedinstwiennyj anklaw*, „Pro et Contra” 2003, Vol. 8, No. 1.
- Oldberg I., *Kaliningrad: Russian Exclave, European Enclave*, Stockholm 2001.
- Palmowski T., *Obwód kaliningradzki wobec przemian w Europie Bałtyckiej*, [w:] *Problematyka geopolityczna Europy Środkowej i Wschodniej*, red. J. Kitowski, Rzeszów 1999.
- Piotrowski M. A., *Obwód kaliningradzki: laboratorium współpracy czy pole konfliktu?*

- Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej*, red. B. Wizimirski, Warszawa 2002.
- Postanowienije ot 7 diekabria 2001, Nr 866, O Fiedieralnoj cieliewoj programmie razwitija Kaliningradskoj oblasti na pieriod do 2010*, Prawitielstwo Rossijskoj Fiedieracii, Moskwa 2001.
- Postanowienije Prawitielstwo RF 29 sien, tj.abrja 1997 g. N 1259 „O Fiedieralnoj Cielowej Programmie Razwitija Osoboj Ekonomiczieskoj Zony w Kaliningradskoj oblasti na 1998-2005 gody”*, http://www.innovbusiness.ru/pravo/DocumShow_DocumID_53357.html.
- Potapow W. I., Gniatiuk W. I., *Energosbierieżienije w Kaliningradskoj oblasti- problemy i pierspektiwy rializacii*, „Energosbierieżienije” 2002 nr 3.
- Robinson G. W. S., *Exclaves*, „Annals of the Association of American Geographers” 1959, No. 49.
- Rosja 2004. Raport z transformacji*, red. K. Simonov, Warszawa 2005.
- Sajaczkowski O. A., *Regulacja prawna wolnych stref ekonomicznych (na przykładzie WSE „Jantar” w obwodzie kaliningradzkim)*, [w:] *Ustrój prawny Obwodu Kaliningradzkiego*, red. A. Sylwestrzak, Gdańsk 1994.
- Sergounin A., *EU Enlargement and Kaliningrad: The Russian Perspective*, [w:] L. D. Fairlie, A. Sergounin, *Are Borders Barriers? EU Enlargement and the Russian Region of Kaliningrad*, Kauhava 2001.
- Skworcow O. S., *Osobiennosti prawowego statusa anklawnych tierritorij na primierie swobodnego goroda Danciga 1918-1939 gg. I Kaliningradskoj oblasti 1991-2003*, [w:] *Problemy prawowowiedienija*. Wypusk 1, Kaliningrad 2004.
- Soboliew O., *Riegiionalnyj sieparatyzm wozmoznaja dalniejszego razwitija Kaliningradskoj oblasti*, „Włast” 2006, nr 10.
- Ukaz Priezidenta RF N 244 ot 6 marta 1995 „O priznanii utratiwszimisiłu i ob. otmienie rieszienij priezidenta RF w czaszki priedostawlienij tamoziennych łgot”*, [w:] A. Chłopieckij, *Kaliningrad kak zona swobody: Wzgliadiznutri*, Kaliningrad 2000.
- Zacharow W. F., *K woprosu o pierspektiwach razwitija Kaliningradskoj oblasti*, [w:] *Riegiionalnyje aspekty formirowanija rynocznych motywacionnych miechanizmw*, Kaliningrad 1996.
- Zielienkow M. J., *Politologia dliajuristow*, Moskwa 2003.
- Zołotowski J., *Procesy społeczno-polityczne. Od Lenina do Putina*, [w:] *Rosja XX wiek. Od utopii komunistycznej do rzeczywistości globalistycznej*, Kraków 2004.
- Zwieriew J., *Kaliningradskaja oblast Rossii w nowoj sistiemie gieopoliticzieskich koor-*

dinat, [w:] *Etniczieskije i riegionalnyje konflikty w Jewrazii*, Moskwa 1997.

Zwieriew J. M., *Osobyje socialno-ekonomiczieskije riegiony: koncieptualnyj podchod i tipologizacija*, „Wiestnik rossijskiego gosudarstwiennogo uniwersiteta im. I. Kanta” 2010, nr 1.

Zwieriew J. M., *Miechanizm SEZ-OEZ kak instrument riegionalnoj politiki*, [w:] *Uprawlienije riegionalnym razwitiem. Gosudarstwiennoje riegulirowanie ekonomiki, osnovy riegionalnojpolitiki i socialno-ekonomiczieskoje razwitiye Kaliningradskoj oblasti*, red. G. M. Fiedorow, Kaliningrad 1999.

Zwieriew J. M., Żdanow W. P., *Srawnitielnaja charakteristika urownija i dynamiki socjalno-ekonomiczieskiego razwitiya Kaliningradskoj oblasti i prigranicznoj tierritorij (Polsza, Litwa)*, [w:] *Riegionsotrudnicziestwa. Wyp. 2 (27): Wnieszniye uslowija riegionalnogo razwitiya*, red. A. P. Kliemiesziew, Kaliningrad 2004.

Nota o autorze:

Wojciech Kotowicz – doktor nauk politycznych, adiunkt w Instytucie Nauk Politycznych UWM w Olsztynie. Zainteresowania badawcze autora koncentrują się na procesach politycznych zachodzących we współczesnej Rosji, a zwłaszcza na jej polityce zagranicznej, stosunkach unijno-rosyjskich oraz relacjach Polski z Rosją. Ponadto, autor zajmuje się również badaniem obwodu kaliningradzkiego, paradyplomacją oraz enklawami.

Aktualność i waga podjętych badań, których wyniki zostały zaprezentowane w publikacji „*Władza w przestrzeni społeczno-politycznej. Ujęcie teoretyczne i praktyczne*” zasługują na uwagę pracowników i studentów z obszaru nauk społecznych. Analizowane w poszczególnych tekstach problemy badawcze mają charakter uniwersalny, przez co ich użyteczność w procesie badawczym dla szerokiego grona odbiorców będzie znaczna. Po zapoznaniu się z tomem zauważyć można, iż Autorzy i Redaktorzy stworzyli dzieło warte nie tylko przeczytania czy też pobieżnego zapoznania się z nim, ale przede wszystkim głębszego namysłu nad kategorią władzy i jej współczesnego ujęcia w przestrzeni teoretycznej i praktycznej.

Fragment recenzji (dr Grzegorz Haber)

Władza jest obiektem zainteresowania wszystkich aktorów politycznych. Jest jednak również istotną kategorią badawczą, której wielowymiarowość i wielowątkowość wciąż pozostaje olbrzymim polem rozwoju. Funkcjonuje na pograniczu nauk politycznych oraz socjologii, historii, psychologii, nauk prawnych, medioznawstwa, a nawet ulega wpływom takich nauk jak biologia i medycyna. Ma to szczególny charakter w perspektywie niezwykle szybkich przemian jakie miały i wciąż mają miejsce w XX i XXI w. – w dobie szybkiej wymiany informacji i globalizacyjnych procesów zacierania granic pomiędzy różnymi sferami życia społecznego.

Ze wstępu